

HUMANITIES INSTITUTE

Feruza Shermatova-Omerani, Ph.D.

HAN TEYİŞ: CUNGAR-OYRAT İSTILASI / KHAN TEYİŞ: CUNGAR-OYROT CAPIRIGI (2009)
Asanbek Stamov (1938-2010)

Kaynakçalar: Stamov, A. (2012). Han Teyiş: Cungar-Oyrat Capırığı. Biyiktik.

GENEL BILGI

Yazar

Kırgızistan Cumhuriyeti Halk Yazarı Asanbek Stamov, 28 Ağustos 1938'de, günümüzde Kırgızistan'ın Moskova ilçesi sınırları içinde bulunan Murake köyünde doğdu.

1962 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl meslek hayatına Tokmok şehrindeki Toktogul Yatılı Okulunda öğretmen olarak başladı.

1964-1966 yılları arasında Devlet Radyo Komitesinde editör ve kıdemli editör olarak görev yaptı. 1967-1969 yıllarında Kırgızistan Devlet Yayınevinde kıdemli editör olarak çalıştı.

1969-1971 yılları arasında Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesinde görevli olarak çalıştı. Bu kurum, Sovyet yönetimi altında Kırgızistan'daki en önemli siyasi karar alma merkezlerinden biriydi. 1971-1973 yılları arasında Kırgızistan Devlet Yayınevinin müdürlüğünü yürüttü.

1973 yılında, Sovyetler Birliği'ne bağlı Kırgızistan'ın o dönemdeki yönetim organı olan Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kültür Bakanı Birinci Yardımcılığına atandı. 1985-1987 yılları arasında, cumhuriyetin devlet televizyonu ve radyo yayınlarından sorumlu Devlet Televizyon ve Radyo Komitesi'nin başkanlığını yaptı. 1985-1990 yılları arasında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yasama organı olan Yüksek Sovyet'te milletvekili olarak görev yaptı.

1987 yılında Kırgızistan Yazarlar Birliği bünyesindeki Edebî Eserleri Tanıtma Bürosunun müdürlüğüne getirildi. 1989 yılında *Chalkan* dergisinin genel yayın yönetmeni oldu. 1990'dan 1992 yılında emekli oluncaya kadar *Uchkun* Devlet Konserinin başkanlığını yürüttü.

Asanbek Stamov, 7 Ağustos 2010 tarihinde hayatını kaybetti. 17 Eylül 2013 tarihinde Kırgızistan Millî Kütüphanesinde, doğumunun 75. yıl dönümünü anmak amacıyla "Asanbek Stamov: 75 Yılı" başlıklı kitap ve görsel sergi açıldı.

Edebî Kariyeri

Asanbek Stamov edebiyat dünyasına 1959 yılında, *Ata (Baba)* adlı uzun öyküsünün *Ala-Too* dergisinde yayımlanmasıyla adım attı. İlk kitabı *Taanışuu (Tanışma)*, 1966 yılında Kırgızistan Yayınevi tarafından yayımlandı. 1975 yılında *Cañı tuugan (Yeni Akraba)* adlı uzun öyküsüyle Kırgızistan Lenin Kom-somolu Ödülü'ne layık görüldü.

Taanışuu (Tanışma), *Keç küzdö (Sonbaharın Sonlarında)*, *Cañı tuugan (Yeni Akraba)*, *Nöşördön kiyin (Sağanak Sonrası)*, *Ak kar (Beyaz Kar)*, *Col boyunda calgız tam (Yol Kenarındaki Yalnız Ev)*, *Egiz tal (İkiz Ağaçlar)* ve *Çüy dastandarı (Çüy Destanları)* adlı öykü ve uzun öykü kitapları Moskova'da yayımlandı ve *Kırgız Yazarları Antolojisi*nde yer aldı. Ayrıca Türk yazar Aziz Nesin'in ve Tatar şair Musa Celil'in eserlerini çevirdi. Stamov'un kendi eserleri de çeşitli yabancı dillere çevrildi.

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Stamov, yaklaşık yirmi yıl boyunca Kırgız halkının tarihini araştırdı ve özellikle 16. yüzyıldan sonraki döneme odaklandı. Bu araştırmalarının sonucunda *Han Teyiş* adlı tarihî romanını kaleme aldı. Ölümünün ardından ailesi, bütün eserlerini 12 ciltlik bir külliyat halinde yayımladı.

Eser

*Han Teyiş: Cungar-Oyrat İstilas*ı adlı roman, ilk kez 2009 yılında Bişkek'te Biyiktik Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Eserin 2012 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. Dört bölümden oluşan roman yaklaşık 800 sayfadır.

Romanın dört bölümünde, Kırgız ve Kazak halklarının Oyrat-Cungar istilalarına karşı verdiği uzun mücadele anlatılır. Her bölümde farklı bir kahramanın hayatı ve savaştığı dönem ele alınırken, Kırgızlarla Kazakların ortak düşmana karşı nasıl bir araya geldiği de işlenir.

İlk bölümde Er Eşim'in hayatı ve Oyrat güçlerine karşı verdiği mücadele anlatılır. Er Eşim'in savaşları, Kırgız ve Kazak savaşçıların ortak düşmana karşı birlikte hareket etmesinde önemli bir rol oynar.

İkinci bölümde Çaa Biy'in mücadelesi öne çıkar. Oyrat-Cungar saldırılarının sürdüğü bu dönemde Çaa Biy, halkın güvenliğini sağlamak, birlik ve beraberliği korumak ve insanların hayatta kalmasını sağlamak için mücadele eder.

Üçüncü bölüm Han Teyiş ve Talkan Biy'in yaşadığı döneme ayrılmıştır. İkisi de Kırgız topraklarını savunmak ve Cungarların giderek genişleyen gücüne karşı koymak için mücadele eder. Bu süreçte Kazaklarla kurulan dayanışma ve ortak hareket etme çabası da önemli bir yer tutar.

Dördüncü bölümde ise Er Koşoy ve Bişkek Baatır'ın mücadeleleri anlatılır. Kırgızların Cungar saldırılarına karşı direnişi bu dönemde de sürerken, Kazaklarla birlikte hareket edilerek ortak düşmana karşı koymaya devam edilir.

Arka Plan

Asanbek Stamov, *Han Teyiş: Cungar-Oyrat İstilas* romanının önsözünde eseri yazma nedeninden ve çalışırken yararlandığı kaynaklardan söz eder. Romanı beş yılda tamamladığını belirten yazar, bu süre boyunca dönemin tarihini araştırmış, çeşitli belgeleri ve tarihî kaynakları incelemiştir. Stamov'a göre Oyrat-Cungar istilalarının yaşandığı dönem, Kırgız edebiyatında yeterince işlenmemiştir. Bu dönemi geniş kapsamlı bir edebî eser hâline getiren yazarların sayısının da oldukça sınırlı olduğunu düşünür.

Stamov romanı hazırlarken Vasily Bartold, Nikita Bıçurin ve Gerhard Friedrich Müller gibi tarihçilerin çalışmalarından yararlanır. Bununla birlikte yalnızca yazılı kaynaklarla yetinmez; *sancıra* geleneğine ve Kırgızların sözlü edebiyatına da başvurur. *Sancıra (sancıra) geleneği*, özellikle Kırgızlar arasında kuşaktan kuşağa aktarılan soy, nesil ve akrabalık bilgilerini anlatma geleneğidir, romanın tarihî altyapısında önemli bir yer tutar. Böylece dönemin geçmişini yalnızca resmî tarih kayıtlarından değil, halkın hafızasında yaşayan anlatılardan da yararlanarak yeniden kurar.

Stamov, romanını Tölögön Kasimbekov'un *Singan Kılıç (Kırılan Kılıç)* adlı eseriyle de karşılaştırır. *Kırılan Kılıç*'in Sovyet döneminde kaleme alınmış bir tarihî roman olduğunu belirtir. *Han Teyiş* ise Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra yazılmıştır ve bu durum romanın ele aldığı tarihî malzemeye ve anlatım biçimine de yansır. Stamov, romanda romantik ve lirik anlatımın yanı sıra fantastik unsurlara ve sözlü edebiyatın özelliklerine de yer verir. Bu açıdan bakıldığında, *Teyiş Han* ile *Kırılan Kılıç* arasındaki temel farklardan biri, geçmişin ve tarihî malzemenin ele alınış biçimidir.

Stamov ayrıca romanı herhangi bir siyasi grubun ya da kişinin çıkarına hizmet etmek için yazmadığını özellikle belirtir. Eseri atalarının ruhuna ve hatırasına adadığını söyleyen yazar, geçmişi siyasi baskıların ve yönlendirmelerin dışında ele almak istediğini vurgular.

Romanın neden *Teyiş Han* adını taşıdığı da önsözde açıklanır. Stamov, Teyiş'i romanın merkezine yerleştirirken ona verdiği tarihî konuma özellikle dikkat çeker. Yazar, Teyiş'in kendisinden önceki altı ya da yedi yüzyıllık dönem içinde resmî olarak taç giyen tek Kırgız hanı olduğunu ileri sürer ve tahta çıkışını yaklaşık 1670'li yıllara tarihler. Teyiş'e verilen bu tarihî önem, romanın merkezine neden onun yerleştirildiğini ve eserin neden onun adını taşıdığını da açıklar.

KIŞILER

Bişkek Baatır — Kırgız savaşçısı ve komutanı. Bişkek şehrinin adı onun adından gelir.

Çaa Biy — Devlet adamı, savaşçı ve stratejist. Kırgızların birliğini sağlamaya çalışır.

Teyiş Han — Kırgız hanı. Cungarlara karşı Kırgızları savunur.

Koşoy Biy — Kırgız beyi ve savaşçı. Halkını korur ve siyasi mücadelelerde yer alır.

Er Eşim (Esim Han) — Kazak hanı ve komutan. Kazakların savunulmasında rol oynar.

Galdan Boşugtu Han — Cungar hükümdarı. Kırgız ve Kazaklara karşı savaşır.

Tsevang Rabtın — Galdan'ın yeğeni. Galdan'ın ardından Cungarların hükümdarı olur.

Tooke Han (Tauke Han) — Kazak hanı. Kırgızlarla birlikte hareket eder.

Abılay Han — Kazak hükümdarı. Gençliği Kırgızlarla yaşanan mücadele dönemine denk gelir.

Boom — Galdan'ın kızı. Koşoy'la ilişkisi hikâyede yer alır.

İkincil Karakterler

Köküm Biy — Kırgız beyi ve savaşçı. Er Eşim'in yanında yer alır.

Manap Biy — Kırgız beyi ve komutan.

Talkan Biy — Kırgız beyi ve Koşoy'un babası. Er Eşim'in danışmanlarından biridir.

Baybolot — Kırgız savaşçısı ve iyi bir binici. Annesi Kalmuk kökenlidir.

Nışa — Savaşçı. Birkaç dil bilir ve askerî eğitim almıştır.

Kocomberdi — Kırgız savaşçısı ve komutan.

Cangır Sultan — Kazak sultanı. Kırgızların yanında savaşır.

Tursun Han — Taşkent hükümdarı. Er Eşim'in rakibidir.

Aybökön — Oyrat kadını. Er Eşim'in eşi olur.

Sabırkan — Er Eşim'in kız kardeşi ve Köküm Biy'in eşidir. Han Teyiş'in annesidir.

Anubayır — Kalmuk liderlerinden birinin kızı. Baytık'ın eşidir.

Aliyman — Çaa Biy'in eşi.

Ayçeçek — Tuba kadını. Çaa Biy'in eşlerinden biridir.

Canıl Mirza — Kırgız kadın savaşçı. Gücü ve cesaretiyle tanınır.

Galdan Tseren — Tsevang Rabtan'ın oğlu ve halefi.

Galdama — Cungan savaşçısı. Cangır Sultan'ı öldürür.

Afaq Hoca — Kaşgar'da etkili bir din ve siyaset adamı. Galdan'la bağlantısı vardır.

Johan Renat — İsveçli asker ve zanaatkâr. Cunganların hizmetinde çalışır.

ÖZET

Er Eşim ve Kırgız Beyleri

Ünlü Kazak hanı Er Eşim, giderek büyüyen Kalmuk-Oyrat tehlikesine karşı Kırgız, Kıpçak ve Kazak beylerini bir araya getirir. Direnişe öncülük ederek savaşa gider ve yokluğunda yönetimi Tursun Han'a bırakır. Sefer sırasında Er Eşim ve komutanları, sayıca üstün Oyrat ordusunu dağlarda savaşarak, pusu kurarak, yağmurdan yararlanarak ve akıllıca taktikler kullanarak yener. Bu sefer, Er Eşim'in askerî gücünü ve liderlik yeteneğini ortaya koyar; Kırgız, Kıpçak ve Kazak beylerinin ortak hareket etmesi de Oyratlara karşı yürütülen direnişi güçlendirir. Böylece savaşın ilk aşamasında önemli bir üstünlük sağlanır. Bu durum Er Eşim'in konumunu güçlendirir.

Zengin bir Kırgız olan Tugol, Er Eşim'e Şarpkula adlı genç atı verir ve Şarpkula zamanla onun efsanevi savaş atına dönüşür. Er Eşim savaştayken Tursun Han ona ihanet eder, yönetimi ele geçirir ve halka zulmeder. Gizemli Şarapat'ın yardımıyla ihaneti öğrenen Er Eşim geri döner, ailesini kurtarır ve Tursun Han'ı yener.

Er Eşim'in kız kardeşi Sabırkan, Köküm Biy ile evlenir ve Köküm Biy daha sonra Taşkent hanı olur. Köküm Biy, intikam almak isteyen Oyrat kadını Anubayır tarafından zehirlenerek öldürülür. Sabırkan, oğlu Teyiş'le birlikte Aksı'ya kaçır, Köküm Biy'in ardından yas tutar ve geleceğini düşünmeye başlar.

Çaa Biy ve Kırgızların Birliği

Köküm Biy'in anma töreninden sonra Çaa Biy, Er Eşim'den Kırgızların birliğini simgeleyen Aknur elmasını alır. Çaa Biy gerçek elması gizlice saklar ve sahte olanı göle atar.

Çaa Biy, Kırgız topluluklarını bulmak ve onları Orta Asya'ya dönmeye çağırmak için Sibiry'a, Altay, Yenisey ve kuzey bölgelerini dolaşır. Altan Han'ın oğlu Erinçi ile tanışır ve Cungan-Oyratlara karşı birlikte hareket etmelerini sağlar. Tuba halkının arasında bulunduğu sırada Ayçeçek ile evlenir ve Tagaiberdi adında bir oğlu olur.

Kazak topraklarına dönen Çaa Biy, Er Eşim ve Cangır Sultan ile birlikte Cunganlara karşı savaşır. Cangır Sultan öldürülür ve Kırgızlarla Kazaklar daha sonra Cunganları yener.

Çaa Biy Ala-Too dağlarına döner ve Kırgız boylarını bir araya getirmek için çalışır. Çüy Vadisi'nde tarım, sulama, metal işçiliği ve altın çıkarma gelişir. Ölümünden önce yönetimi oğullarına bırakır ve yetmiş yaşında Gulayım ile evlenerek Tata adında bir oğlu olur.

Teyiş Han ve Talkan Biy

Cetigen ve Kuşçu boyları, genç bir çiftin kaçıp evlenmesinden sonra çatışır. Baiseyit, Talkan Biy'in kızı Toktokan'ı yılanlarla dolu bir çukurdan kurtarır, cesaretini gösterir ve Talkan Biy'in baş savaşçısı olur. Toktokan daha sonra Baiseyit ile evlenir.

Han Teyiş, Er Eşim'in koyduğu kurallara göre han ilan edilir. Alakçın'ı vezir, Talkan'ı ise baş danışman yapar. Çaa Biy, Teyiş'e Timur'un efsanevi kılıcını verir ve zengin Kırgızlar da hanlığın hazinesine at, hayvan ve altın bağışlar. Teyiş, kızı Şirin'i Abılay ile evlendirerek Kazak hanedanıyla bağlarını güçlendirir.

Teyiş, savaşçı kadın Canıl Mirza ile karşılaşır ve atlı okçuluk yarışında onu yener. Talkan daha sonra Çaçıkan ile evlenir.

Galdan Boşugtu Han, Kaşgar'ı ele geçirir ve Kırgız topraklarını tehdit etmeye başlar. Teyiş savaşa hazırlanır, ancak Galdan sonunda Karkıra'ya saldırır. Bazı Bugu beyleri savaş sırasında Teyiş'e ihanet eder. Teyiş, Galdan'ın topraklarını istemesini reddeder ve halkını savunurken ölür.

Talkan halkını güneye götürür ve bu sırada ailesinden on sekiz kişi hastalık nedeniyle ölür. Akkuiruk daha sonra yılan sokması sonucu ölür ve Markashka Kırgız topraklarının başına geçer.

Er Koşoy ve Bişkek Baatır

1696 yılında Cungar devleti karışıklık içine girer; Galdan, Çing ordusuna karşı yenilir ve yeğeni Tsevang Rabtan da ona karşı çıkar. Galdan 1697'de ölür ve Tsevang Rabtan Cungarların başına geçer. Cungarlar daha sonra Kırgız ve Kazak topraklarındaki hâkimiyetlerini güçlendirir.

Er Koşoy Cungarlara karşı savaşır, Markashka ile barışır ve Kırgızlar arasında saygın bir bey olur.

Genç savaşçılar Bişkek ve Nişa, başka ülkelerde silah kullanmayı, savaşmayı ve düşmanların dillerini öğrenerek geri döner. Kazaklar, Tooke Han'ın ölümünden sonra Rusya'nın korumasını isterken Tsevang Rabtan tarımı geliştirir, yeni toplulukları ülkesine yerleştirir ve yetenekli zanaatkarları Cungar topraklarına getirir.

Koşoy daha sonra Boom'un oğlu Galdan'ın kendi oğlu olduğunu öğrenir, ancak Galdan ortadan kaybolur.

Cungarlar daha sonra Kazaklara büyük bir saldırı düzenler ve Bişkek, geleceğin Abılay Han'ı olan genç Kairat'ı kurtarır. Rabtan'ın 1727'de ölümünden sonra Kırgız ve Kazak kuvvetleri zayıflayan Cungarlara karşı birleşir. Bişkek Cungarların savaş sancağını ele geçirir ve 1731'de Mançu kuvvetleri Orhun Nehri havzası da dâhil olmak üzere doğu bölgelerindeki Cungar hâkimiyetini yıkar.

OLAYLAR

1. Bölüm Er Eşim ve Kırgız Beyleri

Hanedanların Yükselişi

Qing Hanedanının Yükselişi Nurhaci, 17. yüzyılda Mançurya'da güç kazanan önemli bir kabile lideriydi. Birbirleriyle mücadele eden Cürçen boylarını kendi yönetimi altında birleştirmeyi başardı. 1619'a gelindiğinde Mançurya ve Moğolistan, Nurhaci'nin giderek güçlenen devletinin sınırları içinde bulunuyordu. Nurhaci'nin ölümünden sonra oğlu Abakai yönetimi devraldı ve kendisini imparator ilan etti. 1644'te Abakai'nin kuvvetleri Pekin'e girerek Çin'in son imparatorluk hanedanı olan Qing Hanedanını kurdu.

Cungar Hanlığının Yükselişi Cungarya, Kalmuklar ve diğer Oyrat boylarının da yaşadığı bölgeydi. Güçlü Moğol topluluklarından biri olan Oyratlar, Kırgızlarla uzun yıllar süren mücadeleler yaşamıştı. Timur'un ölümünün ardından Oyrat lideri Esen Taishi, Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluğu yeniden canlandırmak istedi. 1449'da Çin'e saldırarak Ming ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı ve Çin imparatorunu esir aldı. Ancak Esen'in ölümünden sonra Oyrat boyları arasındaki birlik dağıldı; boylar birbirinden koparak farklı bölgelere yayıldı. Bir süre sonra güçlü Çoros boyunun kalıtsal Taishi'si Khara Khula, Oyrat boylarını yeniden bir araya getirdi. Khara Khula'nın 1634'te ölümünün ardından oğlu Batur Taishi, yani Erdeni Batur, babasının yerini aldı. Erdeni Batur, babasının başlattığı çalışmaları sürdürerek güçlü Cungar Hanlığının temellerini attı.

Cungar Hanlığının Şekillenmesi Oyrat hükümdarları geleneksel olarak Han unvanını kullanmıyor, bunun yerine "Veliaht Prens" anlamına gelen Khong Tayiji unvanını taşıyordu. 1630'lu yıllarda Beşinci Dalai Lama,

Erdeni Batur'a "Kahraman Veliht Prens" anlamındaki Batur Khong Tayiji unvanını verdi. Erdeni Batur Tai-shi, Mançurya'ya karşı güçlü bir rakip oluşturabilecek bir devlet kurdu. Büyük bir başkent inşa etmek yerine tarımı geliştirdi, sulama çalışmalarını yaygınlaştırdı ve metal işçiliğini ilerletti. Bu gelişmeler, Cungan ekonomisinin ve ordusunun güçlenmesini sağladı. 1640'ta Oyratlar ile Hâlhalar arasındaki çatışmalar sona erdi ve iki taraf arasında ittifak kuruldu. Ardından birlikte Moğol-Oyrat Yasası'nı hazırladılar. Bu yasa, göçebe Moğol boylarını ortak kurallar altında birleştirmeyi ve onları dış tehditlere, özellikle de giderek güçlenen Qing Hanedanına karşı korumayı amaçlıyordu.

Er Eşim

Talas'ta Toplanan Beyler Talas yöresinde boy beyleri bir araya gelerek Kalmuk-Oyratların giderek büyüyen tehdidini görüştü. Toplantıya Taşkent Hanı Tursun ve kardeşi Şamey Sultan, Kıpçak boylarından Kazıbek, Solto ve Sarıbağış boylarından Kokum Biy, Manap Biy ve Çaa Biy ile Andican, Aksı ve çevre bölgelerden başka ileri gelenler de katıldı. Toplantıyı Kırgız-Kıpçak ve Kazak hanı Er Eşim yönetiyordu. Türk topluluklarında *Er* unvanı, yurdunu ve halkını savunan savaşçılara verilirdi. Er Manas adında olduğu gibi, bu unvan yiğit ve savaşçı kişiler için kullanılırdı. Er Eşim, Kalmuk-Oyratların saldırısından söz ederek yaklaşan tehlikeyi anlattı. Ardından, gelecek saldırılara nasıl karşı koyacaklarını sordu. Beyler hep bir ağızdan cevap verdi: Savaşmadan teslim olmayacaklardı. Güçleri yettiği sürece yurtlarını ve halklarını savunacaklardı.

Er Eşim Savaşa Çıkıyor Er Eşim, mecliste bulunan beylerin önünde ayağa kalktı. "Ben savaşa gidiyorum. Beni Kırgız-Kıpçak ve Kazak halkının hanı seçtiğiniz için teşekkür ederim. Halkım uğruna can vermeye hazırım." Atına binip oradan ayrıldı. Er Eşim heybetli bir adamdı. Uzun boylu, geniş omuzlu ve güçlüydü. Atının üzerinde daha da görkemli duruyordu; görünüşü, karşısındakine güçlü ve yenilmez bir savaşçıyı hatırlatıyordu. Er Eşim savaşa giderken hanlığın yönetimi Han Tursun'a bırakıldı. Halk, onun ardından şöyle seslendi: "Bu felaketi durdurabilecek tek kişi sensin!" Er Eşim, savaşın yaklaşmakta olduğu yöne doğru atını sürdü. Halk da onun sağ salim dönmesi için dua ederek arkasından uğurladı.

Şarpkula, Er Eşim'in Atı

Tüğöl ile Kurtka Bir zamanlar Tüğöl adında zengin bir Kırgız yaşardı. Göçebe topluluklarda zenginliğin ölçüsü, sahip olunan hayvanların sayısıydı. Tüğöl'ün büyük at, koyun, kuzu ve keçi sürüleri vardı. Fakat zenginliği onu cimri bir adam yapmamıştı. Yoksul ve yorgun yolcular sürülerinin yanına geldiklerinde, karınlarını doyurmak için ihtiyaçları olan hayvanları alabilirlerdi. Tüğöl, adaleti ve dürüstlüğüyle tanınırdı. Karısı da onun kadar cömertti.

Tüğöl'ün Kurtka adında küçük bir kardeşi vardı. Ancak iki kardeşin hayatı birbirinden çok farklıydı. Kurtka'nın yalnızca bir atı vardı ve geçimini başkalarının hayvanlarını, özellikle atlarını çalarak sağlıyordu. Tüğöl, kardeşinin bu yaptıklarını doğru bulmuyordu. Başkasının malını çalmak hem İslam'a hem de göçebelerin geleneksel töresine göre yanlıştı.

Tüğöl'ün Yurdundan Ayrılışı Bir gün Tüğöl, kardeşi Kurtka'yı ve adamlarını evine çağırdı. Kurtka, hayvan baskınlarında kendisine yardım eden küçük bir adam topluluğuyla birlikte hareket ediyordu. Tüğöl onları büyük bir şölenle ağırladı. Kardeşine sığırlar, altınlar, gümüşler ve çeşitli hediyeler sundu. Fakat Kurtka bunların hiçbirini istemedi. Onun istediği tek şey, büyüdüğünde büyük bir savaş atı olacağına inandığı genç bir attı. Göçebeler için at, sıradan bir mal değildi. At, zenginliğin, onurun, özgürlüğün ve toplumdaki itibarın göstergesiydi. Tüğöl genç atı kardeşine vermeyi reddetti. Bunun üzerine Kurtka'nın oğulları Tüğöl'e baskı yapmayı sürdürdü. Ailesini ve sürülerini tehdit ediyor, onun yaşam biçimini de tehlikeye atıyorlardı. Sonunda Tüğöl'ün kendi yurdunda kalması mümkün olmadı. Halkını da yanına alarak Talas Vadisi'ne göç etti.

Er Eşim ve Şarpkula Talas Vadisi'nde Er Eşim Han'ın sarayı bulunuyordu. Han, Tüğöl'ün vadiye geldiğini öğrenince onun neden gelenek gereği hediyelerini alıp huzuruna çıkmadığını merak etti. Er Eşim'in yanında Kırgızların *sınçı* dediği bilge bir adam da vardı. Sınçı, insanları ve olayları dikkatle gözleyen, gördüklerini doğru değerlendiren ve insanlar hakkında isabetli hükümler veren kişiydi. Tüğöl'ün neden gelmediğini açıklayan da o oldu. Tüğöl'ün hana karşı bir saygısızlığı yoktu; kardeşinin ailesinin baskısı yüzünden yurdunu terk etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Er Eşim, Tüğöl'ün bulunduğu kampa kendisi gitti. Tüğöl hanını saygıyla karşıladı ve "Hanım, bütün hayvanlarım senindir," dedi. Ardından Er Eşim'e birçok at ve

sığır verdi. Ancak *sınçı*, Er Eşim'e genç attan da söz etmesini sessizce öğütledi. Tüğöl, hanının isteğini geri çeviremedi ve genç atı ona verdi. Atın adı Şarpkula'ydı. Bu görkemli hayvan, ileride Er Eşim'in atı olarak ün kazanacaktı.

Er Eşim'in Acan'la Savaşı

Er Eşim ve Komutanları Er Eşim, Kalmuk-Oyrat akınına karşı koymak üzere güvendiği komutanları Çaa Biy, Köküm Biy, Manap Biy ve diğer Kırgız savaşçılarıyla birlikte yola çıktı. Kırgızların eski geleneklerinde, savaşçılara hava koşullarını etkileme gücüne sahip olduğuna inanılan *yayçılar* eşlik ederdi. Er Eşim de savaştan önce kendi *yayçısından* yağmur yağdırmasını istedi. Sayılarının yaklaşık 30.000 savaşçı olduğu söylenen Kalmuk-Oyrat ordusu yaklaşıncı Kırgızlar bu büyük kuvvetin karşısına tek bir ordu hâlinde çıkmadı. Er Eşim savaşçılarını çok sayıda küçük gruba ayırdı ve onları farklı tepelere, dağ geçitlerine ve gizli yollara gönderdi. Kalmuk-Oyratların başındaki Acan, etrafa dağılmış bu küçük birlikleri görünce karşısındaki kuvvetlerin kendileri için ciddi bir tehlike oluşturamayacağını düşündü. Oysa Kırgız savaşçılarının amacı başkaydı. Dağların sağladığı imkânlardan, hava koşullarından ve uçsuz bucaksız bozkırdan yararlanacak, bunların her birini düşmana karşı kullanacaklardı.

Yağmur Başlıyor Ardından yağmur yağmaya başladı. Sağanak, Kalmuk-Oyrat ordusunun üzerine bütün ağırlığıyla indi. Toprak ıslandı, yollar geçilmez hâle geldi ve otuz bin kişilik ordu çadırlarını gerektiği gibi kuramadı; düzenli bir ordugâh oluşturmakta da zorlandı. Yağmur dinmek bilmeyince büyük ordu açık arazide güçlükle hareket etmek zorunda kaldı. Kalmuk-Oyrat savaşçıları yağmurla mücadele ederken Köküm Biy, adamlarını ordunun yiyecek ve erzakının bulunduğu bölüme saldırmak üzere harekete geçirdi. Kırgız savaşçıları yiyecekleri ve diğer ihtiyaç maddelerini ele geçirerek büyük ordunun iâşe kaynaklarını kesti. Böylece Kalmuk-Oyratlar hem kötü hava koşullarıyla hem de erzak sıkıntısıyla karşı karşıya kaldı. Kırgızlar dağları, yağmuru ve geniş bozkırı düşmana karşı kullanabilecekleri bir üstünlüğe dönüştürmüştü.

Er Eşim'in Eski Savaş Usulleri Bugün Sincan sınırları içinde kalan Tekes Vadisi'ndeki Kırgızlar, Kalmuk-Oyrat ordusunun atlarına saldırıyor, hızlı baskınlar düzenledikten sonra yeniden ortadan kayboluyordu. Acan, bu saldırıları yapanları yalnızca at hırsızları sanıyordu. Bu sırada Çaa Biy, Köküm Biy ve Manap Biy'in kuvvetleri gizlenmiş, uygun anı bekliyordu. Kalmuk-Oyratlar Kırgızların bulunduğu bölgeye yaklaştığında saklanan birlikler birden ortaya çıktı ve saldırıya geçerek onları bozguna uğrattı. Acan şaşkınlık içinde, "Bunların başında kim var?" diye sordu. Ona, "Er Eşim," cevabı verildi. Kırgızların *abıla* adı verilen, Cengiz Han'dan miras kaldığı söylenen eski bir savaş yöntemini kullanması Acan'ı daha da şaşırttı. Büyük çarpışmanın ardından iki taraf yeniden karşı karşıya geldi ve Kırgızlar bir kez daha üstün gelerek savaşı kazandı.

Acan'ın Aranması ve Tursun Han'ın İhaneti Savaş meydanından Acan'ın kaçtığı ve Er Eşim tarafından öldürüldüğü söylentisi kısa sürede yayıldı. Başka söylentiler ise savaş sırasında ölen kişinin Er Eşim olduğunu ileri sürüyordu. Er Eşim, seferdeki görevini tamamlamadan geri dönmedi. Buna rağmen Acan hiçbir yerde bulunamadı ve sonunda iki adamın da akıbeti hakkında kesin bir bilgi edinilemedi. Er Eşim sefere çıkarken sarayını ve hanlığını Tursun Han'a emanet etmişti. Tursun Han ise kendisine duyulan bu güvene ihanet etti. Er Eşim'in halkını korumak yerine hanlığa saldırdı; kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere halkı esir aldı ve savaşta ölen savaşçıların eşlerini zorla evlendirdi.

Er Eşim'in Dönüşü Er Eşim, güvendiği savaşçıları Çaa Biy, Manap Biy, Köküm Biy ve kendisiyle birlikte sefere çıkan diğer Kırgız savaşçılarıyla beraber geri döndü. Köye ulaştıklarında halk, savaşçıların sağ salim dönmelerinden büyük sevinç duydu. Savaşçılar, önderlerinin tehlikeli seferden dönüşünü kutlamak için bir keçi kestiler. Böylece Er Eşim'in dönüşü, uzun ve tehlikeli bir seferin ardından halkın yeniden bir araya geldiği bir şölene dönüştü. Köyün başında Carılğan Biy bulunuyordu. Carılğan Biy'in karısı Er Eşim'i karşıladı ve *alas* adı verilen geleneksel arınma törenini yaptı. Köknar dallarını Er Eşim'in çevresinde dolaştırırken tören sözlerini söyledi. Daha sonra bir tas suyu Er Eşim'in başının çevresinde gezdirip suyu dışarı döktü. Bu törenin insanı arındırdığına ve onu nazardan koruduğuna inanılırdı. Kutlama için atlar kesildi, *kımız* ikram edildi ve halk, savaşçıların dönüşünü hep birlikte kutladı.

Gizemli Genç Kadın Herkes Er Eşim'in yanında oturan güzel genç kadına hayranlıkla bakıyordu. Yaklaşık on yedi yaşındaydı. Çadırın içinde oturduğundan ve kendini taşıyışından onun Kırgız olmadığı açıkça anlaşılıyordu. Buna rağmen güzelliği daha ilk bakışta herkesin dikkatini çekiyordu. Açık tenliydi; uzun kirpiklerle çevrili koyu gözleri ve zarif, sağlıklı bir görünüşü vardı. Üzerinde uzun bir elbise ve ceket, başında ise kırmızı bir örtü bulunuyordu. İki uzun örgüsü güzelliğini daha da belirgin hâle getiriyordu. Er Eşim'in yanında otururken ikisi mutlu bir çift izlenimi veriyordu. Genç kadın Er Eşim'e yakın oturuyor, hafifçe ona doğru eğiliyor ve kutlamanın sessiz sevincini onunla paylaşıyordu. Adı Aybökön'dü ve bir Oyrat liderinin kızıydı.

Aybökön

Oyrat Kadın Savaşçılar Günlerden bir gün, Kırgız yiğitleri pusuda bekledikleri sırada bir grup Kalmuk-Oyrat savaşçısıyla karşı karşıya geldiler. Oyratlar, Kırgızları mertçe, yüz yüze dövüşmek için er meydanına davet ettiler. İki Kırgız savaşçısı bu meydan okumayı kabul ettiyse de her ikisi de rakiplerine mağlup oldu. Cenk sona erdiğinde Kırgızlar hiç beklemedikleri bir gerçekle karşılaştılar: O beş Oyrat savaşçısının hepsi aslında gencecik kadınlardı. İki Kırgız yiğidi, gencecik kadınlara yenilmiş olmanın verdiği derin utançla kahroldular. O genç kadınlardan biri Er Eşim'e yaklaşarak şöyle dedi: "Senin eşin olmak istiyorum. Oyratların büyük kahramanı Acan'a karşı kazandığın o yüce zaferine hayran kaldım." Ancak Kırgız beyleri bu duruma şiddetle karşı çıkarak, bu genç kadınların meşru birer eş olarak değil, ancak savaş esiri olarak alınabileceğini dile getirdiler.

Aybökön'ün Sadakat Yemini Kazıbek Biy, Er Eşim'i sert bir dille uyardı: "Bir Kalmuk kızını sakın ha kendine eş eyleme. O bir savaşçıdır; gün gelir seni canından eder. Belli ki buraya gizli bir görevle gönderilmiş." Tam o sırada Aybökön adındaki genç kadın, beklenmedik bir şekilde Kırgızca konuşmaya başladı: "Babam Oyrat olsa da annem bir Kırgız'dır; vaktinde Altay bölgesinden esir alınarak getirilmiş." Genç kadın, annesinin Altay Kırgızlarının törelerini unutmayıp koruduğunu ve tüm bu gelenekleri kendisine bizzat öğrettiğini anlattı. Aybökön, sözlerinin doğruluğunu ispat etmek adına, Altay Kırgızlarının adetlerine uygun olarak ekmek ve tuz üzerine yemin edeceğine söz verdi. Niyetinin ne denli halis olduğunu göstermek için ateşten geçmeye de ant içti. "Annem bana hep buralardan kaçmamı ve gidip Kırgızlara sığınmamı öğütlerdi," dedi. Er Eşim, genç kadının bu içten sözlerini dinleyip Kırgız geleneklerine uyma konusundaki gönüllülüğünü görünce, Aybökön'ün yeminini kabul etti ve onunla evlendi.

Er Eşim Yurduna Dönmek İstedi

Talas'a Doğru Yola Çıkış O akşam Er Eşim, savaşlarda gösterdiği kahramanlıklardan, özellikle de atı Şarpkula'nın savaş meydanlarındaki hünerlerinden söz etti. Geçmiş seferlerinden hatıralar anlattı. Eşi Aybökön de yanı başında oturmuş, onu dikkatle dinliyordu. Kırgızlar, kahramanların sağ salım dönmesinin sevincini yaşıyordu. Manas Destanı'ndan parçalar okunuyor, savaşlarda yaşananlar anlatılıyor, sohbetler gecenin ilerleyen saatlerine kadar sürüyordu. Ertesi sabah Er Eşim, Talas Vadisi'ndeki yurduna dönüp sarayını görmek istedi. Gün daha ağarmadan yola koyuldular ve Talas'a doğru ilerlemeye başladılar. Yolculuk sırasında Aybökön, Er Eşim'in en güvendiği komutanlarından ve vezirlerinden biri olan Köküm Biy'le baş başa konuştu. "Bir dostum var, Anabayır. Sana gönlünü kaptırdı. Çok güzel bir kızdır. Annesi Kırgız'dır; tıpkı benim gibi o da bir Kalmuk liderinin kızıdır. Onunla evlenmeyi düşünür müsün?" diye sordu. Köküm Biy bu soru karşısında bir süre sessiz kaldı.

Köküm Biy'in Kalbindeki Sır Köküm Biy ne cevap vereceğini bilemedi. Bunun yerine eski aşk türkülerinden birini söylemeye başladı. Aybökön, onun gönlünde başka birinin olduğunu hemen anladı. Köküm Biy'in sevdiği kadın, Er Eşim'in kız kardeşi Sabırkan'dı. Sabırkan duldu ve henüz yirmili yaşlarının başındaydı. Kocası öldükten sonra Er Eşim onu yanına almış, koruyup kollamıştı. Köküm Biy zamanla Sabırkan'a derinden bağlanmış, Sabırkan da onun sevgisine karşılık vermişti. Er Eşim ikisinin birbirini sevdiğini biliyor ve Köküm Biy'e sonuna kadar güveniyordu. Ancak bir zamanlar ona açıkça şöyle demişti: "Eğer kız kardeşimle evlenirsen artık benim komutanım olamazsın."

Yurduna Döndüğünde Sonunda Er Eşim yurduna ulaştı. Fakat karşılaştığı manzara beklediği gibi değildi. Her yer bomboştu. Gri tepelerin ve uçsuz bucaksız bozkırın üzerinde derin bir sessizlik vardı. Ne bir yurt görünüyordu ne insanlara ne de sürülere rastlanıyordu. Er Eşim'in içine kötü bir kuşku düştü. Topraklarını emanet ettiği Han Tursun'un düşmanlar tarafından öldürüldüğünü, ardından da yurdunun işgal edildiğini

düşündü. Bir süre sonra yaşlı bir adama rastladı.Yaşlı adam, Şarpkula'nın annesi olan siyah kısırağın kendisine ait olduğunu söyledi. Ardından tuhaf bir olay anlatmaya başladı: "Bir gün, senin düşman topraklarına nasıl akın edeceğini görmek istedim. Yakındaki bir tepeye çıktım. Orada bir yurt gördüm. Yurdun içinde Şarapat adında çok güzel bir kadın vardı..."

Şarapat'ın Anlattığı İhanet Şarapat, Mergenbay'a oğlu Kayıpberdi'nin bir gün han olacağını söyledi. Ancak Mergenbay'ın onların sırrını açığa vurmuş olmasından dolayı pişmanlık duydu.Sonra ona daha büyük bir sırdan söz etti.

Kendisinin gizemli bir kadın olduğunu, özel bir güce sahip bulunduğunu anlattı. Ardından Han Tursun'un dostu Er Eşim'e ihanet ettiğini söyledi.Tursun, Er Eşim'in adamlarından birçoğunu öldürmüş, ardından onun en genç eşiyle evlenmişti. Şimdi de Issık Gölü yakınlarındaki bir kalede yaşıyordu.Er Eşim'in birinci ve ikinci eşleri ise Tursun'la evlenmeyi reddetmiş, kalenin avlularını korumak zorunda bırakılmışlardı."Onlarla mutlaka görüşmelisin. Sana yardım edecekler. Tursun uykuya daldığında onu öldürmelisin."

Er Eşim duydukları karşısında başını kaldırmaya çalıştı. Fakat Şarapat ortadan kaybolmuştu.

Issık Gölü'ne Dönüş Er Eşim ve Mergenbay, Issık Gölü'ne ulaştığında ordusunun orada beklediğini gördü. Er Eşim, eşlerinin Han Tursun'un yanında esir tutulduğunu öğrendi. Bunun üzerine adamlarıyla birlikte Kaşgar'dan gelen tüccarlar kılığına girerek Tursun'un bulunduğu yere girdiler. Muhafızlara altın ve gümüş vererek içeri geçtiler.

Zengin tüccarları ağırlamaktan hoşlanan Tursun, konuklarını memnuniyetle kabul etti.Ancak Er Eşim'in savaşçıları içeri girdikleri anda muhafızlara saldırdı ve Tursun'u öldürmek üzere harekete geçti.Tursun canını bağışlamaları için yalvarmaya başladı. Er Eşim ona, kardeşi Şamey'i öldürmesini emretti. Tursun emri yerine getirdi.

Ardından Er Eşim, bir zamanlar kendi en genç eşi olan Narşayım'ı öldürmesini söyledi. Narşayım canını bağışlamaları için yalvardı. Tursun'la evlenmeye zorlandığını anlattı.Bunun üzerine Er Eşim Tursun'u durdurdu: "Bir erkek kadını öldürmemelidir."

Tursun'un SonuTursun yeniden merhamet diledi ve başının bedeninden ayrılmamasını istedi.Er Eşim o gün onu öldürmedi."Bir zamanlar dostumdun, ama bana ihanet ettin. Yarın seni herkesin önünde cezalandıracağım."Ertesi gün Han Tursun ile bir zamanlar Er Eşim'in eşi olan Narşayım, halkın önünde idam edildi.Tursun'un bedeni yaban kuşlarına bırakıldı. Başı ise Kalmuk mezarlığına gömüldü. Mezarının üzerine bir kol kemiği konuldu.Eski Kırgızlarda hanlar, düşmanların mezarlarını bulup bedenlerine zarar vermemesi için gizli yerlere gömülürdü. Bir hanın mezarına kol kemiği bırakılması ise onun soyundan gelenlerin bir daha han olamayacağı anlamına gelirdi.

Köküm Biy Er Eşim Talas'a döndüğünde büyük bir şölen düzenlendi. Kız kardeşi, kardeşi Cangir'le birlikte Çatkal bölgesine kaçmıştı. Er Eşim onu geri getirdi. Çok geçmeden Sabırkan ile Köküm Biy evlendi.Ardından Köküm Biy, Taşkent Hanı oldu.Kazak savaşçısı Baytik ise Aybökön'ün arkadaşı olan Oyrat kadını Anabayır ile evlendi. Baytik, Köküm Biy'in komutanı oldu.Bir süre sonra Er Eşim başka bir bölgeye taşındı. Köküm Biy ise Taşkent Hanlığı'nı beş yıl boyunca refah içinde yönetti. Fakat gelen bolluk beraberinde kıskançlığı da getirdi. Köküm Biy'e karşı olanların sayısı arttı ve bazıları kendi komutanı Baytik'i ona karşı kışkırtmaya başladı.

Anabayır'ın İntikamı Oyrat kadını, Baytik'in eşi Anabayır, bir zamanlar kendisiyle evlenmeyi reddettiği için Köküm Biy'e karşı içinde kin besliyordu. Köküm Biy'in sevdiği, daha sonra da evlendiği Sabırkan'a karşı da nefret duyuyordu.

Anabayır, Sabırkan'la yakın arkadaş olmuş, Baytik ile Köküm Biy ise birbirlerine güvenen iki dost hâline gelmişti.

Bir gün düzenlenen büyük bir şölen sırasında Anabayır, kimse fark etmeden Köküm Han'ın içkisine zehir kattı. Çok geçmeden Köküm Biy kendinden geçti. Oradakiler onun yalnızca fazla içtiğini düşündüler. Ancak Köküm Biy hayatını kaybetti. Daha sonra Kırgızlar, Köküm Biy'i Anabayır'ın zehirlediğini öğrendi. Bunun üzerine sarayda Baytik'in önderliğindeki Kazak savaşçılarına saldırdılar. Fakat Kazaklar karşılık verdi ve üstünlüğü ele geçirmeye başladı. Sabırkan, küçük oğlu Teyiş'i yanına alıp kaçtı. Önce Çatkal bölgesine, ardından bugün Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Aksı'ya gitti. Kocasının Bağış boyundan akrabaları burada yaşıyordu.

Sabırkan'ın Yas Yılı Köküm Biy'in ölümünün ardından Sabırkan, yasını Aksı bölgesinde tuttu. Bugünkü Kazakistan'ın Almatı şehrinin bulunduğu Oluya Ata'da büyümüştü ve kocasının ölümünü derinden yaşıyordu.

Köküm Biy'in kendisini ne kadar sevdiğini, hayatında tanıdığı en iyi insan olduğunu düşünüyordu. Onun kendisi için söylediği aşk türküleriyle yazdığı şiirleri sık sık hatırlıyordu. Yas yılı boyunca kimseyle fazla konuşmadı. Eski geleneğe uyarak hiçbir şenliğe de katılmadı. Yasın sonunda düzenlenecek son şölenin ardından artık dul bir kadın olarak kendi geleceğine kendisi karar verebilecekti.

Yas yılı sona ererken Sabırkan, bundan sonra nasıl bir hayat süreceğini düşünmeye başladı. Her şeyden önce küçük oğlu Teyiş'in geleceğini düşünüyordu.

Sabırkan Geleceğini Düşünüyor Geleneğe göre, tanınmış bir hanın dul kalan eşi çoğu zaman akrabalarından biriyle ya da toplumda saygın bir erkekle yeniden evlendirilirdi.

Yas yılı sona yaklaşırken Sabırkan, kendisine kimin talip olabileceğini düşünmeye başladı. Aklına Manap Biy geldi. Kuzey Kırgızların yaşlı ve saygın liderlerinden biri olan Manap Biy, Tagay Biy'in soyundan geliyordu. Manap Biy'in yakında han seçileceğine dair söylentiler duymuştu.

Ancak onunla evlenirse oğlu Teyiş'in geleceğinin nasıl olacağından endişe ediyordu. Sonra Çaa Biy'i düşündü. O da saygın bir liderdi. Fakat Alyıman adında genç ve güzel bir eşi vardı. Alyıman, şık kıyafetleri ve el işçiliğindeki ustalığıyla tanınıyordu. Sabırkan, onun kocasının başka bir kadınla evlenmesine asla razı olmayacağını düşünüyordu.

Sabırkan'a talip olabilecek başka erkekler de vardı. Sonuçta o, efsanevi Er Eşim'in kız kardeşiydi ve Kırgızlar arasında büyük saygı gören bir kadındı.

Sabırkan ve Nurmanbet Sabırkan birçok erkeği düşündü. Fakat ona gerçekten uygun görünen tek kişi Manap Biy'di.

Bir gün tek başına yürürken, rahmetli kocası Köküm Biy'in kendisi için söylediği bir türküyü söylüyordu. Tam o sırada karşısına yabani bir domuz çıktı ve Sabırkan korkuya kapıldı. Kaçmaya çalışırken kayınbiraderi Nurmanbet yetişti. Hayvanı uzaklaştırarak Sabırkan'ı korudu. "Yengem, lütfen kendinizi bu kadar üzme," dedi Nurmanbet. "Kardeşimizi geri getiremeyiz. Ama sizin bizimle burada kalmanızı istiyoruz." Sabırkan şöyle cevap verdi: "Son yas şöleninden sonra artık özgür bir kadın olacağım. Burada kalıp kalmayacağıma ya da gitmeme kardeşim Er Eşim karar verecek. Ama oğlum Teyiş'ten ayrılamam. O, geleceğin hanıdır."

Sabırkan'ın Kararı Sabırkan zamanla Nurmanbet'i de düşünmeye başladı. Güçlü, yakışıklı ve kendisinden daha genç bir adamdı. Göçebe geleneğine göre onunla evlenebilirdi. Başta aralarındaki yaş farkı Sabırkan'ın aklını kurcaladı. Sonra kendi kendine, "Yaşın ne önemi var?" diye düşündü. Böylece Nurmanbet'i gelecekteki eşi olarak ciddi ciddi düşünmeye başladı. Üstelik onun da kendisine değer verdiğini hissediyordu. Bir gün Nurmanbet, Sabırkan'a onunla evlenmek istediğini söyledi. Sabırkan'ın ise bazı şartları vardı. "İlk olarak Teyiş'e sahip çıkacak ve onu kendi oğlun gibi yetiştireceksin. İkinci olarak da benden sonra başka bir kadınla evlenmeyeceksin. Daha önce evlenmiş olman bunu değiştirmez." Nurmanbet bütün şartlarını kabul etti.

Çaa Biy'in Gelişi Sabırkan'ın Nurmanbet'e bir şartı daha vardı. "Bir gün daha genç bir kadınla evlenmek istersen, bunun zamanının geldiğini sana ben söylerim. O zamana kadar başka bir kadınla evlenmeyeceksin." Sonra ona şöyle dedi: "Kardeşim beni yeniden kendi yanına götürmek isteyebilir. Ama ben artık özgür bir kadını ve geleceğime kendim karar vereceğim. Yine de başıma bir şey gelirse sana haber veririm. O zaman benim sorumluluğumu sen üstleneceksin." Anma şöleninden hemen önce Çaa Biy, yanında yüz adamıyla birlikte geldi. Köküm Biy'i onurlandırmak için geldiğini söyledi ve onun anıtını ziyaret etti. Bu anıt ona Manas'ın türbesini hatırlatmıştı.

Daha sonra Çaa Biy, Sabırkan'la uzun süre baş başa konuştu. Herkes, konuşmalarının Sabırkan'ın geleceği ve kiminle evleneceği üzerine olduğunu anlamıştı.

2. Bölüm Çaa Biy ve Kırgızların Birliği

Köküm Biy'in Anma Şölani

Şölen Hazırlıkları Köküm Biy için düzenlenen anma şöleni yaz ortasında yapıldı. Şölen alanına yüzlerce çadır kuruldu; Köküm Biy'i anmak için yüzlerce kişi buraya geldi. Sabırkan'ın ağabeyi Er Eşim şölene

katılamadı. Onun yerine oğlu Cangir Sultan'ı gönderdi. Genç savaşçı Cangir Sultan, kısa süre önce Batur Tayşı'nın saldırısına karşı verilen mücadelede yer almıştı. Toplantıyı Manap Biy yönetiyor, bütün işleri büyük çadırdan idare ediyordu. Şölen boyunca kavga, tartışma ya da herhangi bir tatsızlık çıkmaması için herkes dikkatli davranıyordu. Bir olay çıkması ihtimaline karşı savaşçılar da yakındaki tepelerde pusuya yatmış, çevreyi gözetliyordu.

Her çadırdan at eti ikram ediliyordu. Atın bağırsaklarından yapılan, Kırgızların geleneksel at eti sucuğu da sofraların en değerli ikramlarından biriydi.

Yas Çadırları Sofralarda kesme şekerler, şekerlemeler, kuru meyveler ve Çin siyah çayı vardı. Rus semaverlerinde su kaynıyor, farklı bölgelerden getirilen seçkin kırmızı konuklara sunuluyordu. On iki yas çadırı kurulmuştu. Her birinin üzerinde, kenarları ince siyah bir şeritle çevrili kırmızı bir yas bayrağı bulunuyordu. Çadıra giren erkekler çoğu zaman yüksek sesle ağlıyor, kadınlar ise ölenin ardından ağıt yakıyordu. Bu vesileyle ağıt yakmakta usta kadınlar da çağırılmıştı. Ancak Sabırkan, sevgili kocası Köküm Biy için ağıdı kendisi yakmak istedi.

Bütün konuklar geldikten ve yas törenleri tamamlandıktan sonra şölenin havası değişti. Yas sona ermişti. Artık sıra geleneksel göçebe oyunlarına gelmişti.

Oyunlar Ağıtçılar, Köküm Biy'in hayatını ve ününü anlatan ezgiler söylüyor, sözleri o anda doğaçlıyordu. Ardından geleneksel oyunlar başladı. İlk olarak at üzerinde güreşilen Er Eniş yapıldı. Ardından binicilerin mızraklarla karşı karşıya geldiği Er Sayış oynandı. Cambı Atmay'da at üstündeki biniciler hedefe nişan aldı. Sonra Kuroş güreşleri yapıldı ve büyük at yarışı başladı. At yarışının ödülleri Sabırkan'ın yeğeni Cangir Sultan vermişti. Manap Biy'e birkaç kese altın sundu. Yarış başladığında Er Eşim'in ünlü atı Şarpkula bütün rakiplerini geride bırakarak birinci oldu.

Yemekte Cangir Sultan'a Çin votkası mı, Rus votkası mı istediği soruldu. Cangir Sultan şöyle cevap verdi: "Rus İmparatorluğu bizimle iş birliği yapmak istiyor. Bu yüzden Rus votkasını tercih ederim." Votkayı Bahtıgül adında on altı yaşındaki bir kız servis etti. Cangir Sultan ona teşekkür etti ve altın bir yüzük verdi. Böyle yemeklerde genç kızların hizmet etmesi alışılmış değildi. Ancak Kırgız beyleri, Kazak sultanı için Bahtıgül'ü gizlice seçmişlerdi.

Sabırkan'ın Yası Sona Eriyor Şölen sona erince Sabırkan'ın yas kıyafetleri çıkarıldı. Ona yeni elbiseler giydirildi ve evli kadınların kullandığı geleneksel Kırgız başlığı olan yeni bir eleçek takıldı. Ardından Cangir Sultan ayağa kalkarak topluluğa seslendi: "Buraya özel bir görevle geldim. Halam, babamın kız kardeşi Sabırkan artık yeniden evlenebilir. Onunla evlenmek isteyen varsa, bunu şimdi söylesin."

Manap Biy söz aldı: "Sabırkan, bir hanın oğlu olan Teyiş'in annesidir. Rahmetli kocası Köküm Biy'in kardeşleri de vardır. Bu yüzden Köküm Biy'in kardeşi Nurmanbet'le evlenebilir. Bizim göçebe töremize ve yasalarımıza göre dul kalan kadın, kocasının boyunun himayesinde kalmalıdır."

Başlık Konuşuluyor Şölenin ardından Sabırkan ile Nurmanbet'in, Cangir Sultan ile Bahtıgül'ün düğünleri için hazırlıklara başlandı. Kırgız beyleri daha sonra Cangir Sultan'a dönerek başlık konusunu açtılar. Şarpkula, Cangir Sultan'ın katıldığı büyük at yarışını kazanmıştı. Yarışın ödülleri de Cangir Sultan vermişti. Şimdi ise yanında ağzına kadar altın dolu bir kese vardı. Kırgız beyleri ona şöyle dediler: "Sen soylu bir sultansın. Vereceğin başlık da makamına ve servetine yakışmalı. Bizim kızımız için en iyisini vermelisin." Herkes sustu ve Cangir Sultan'ın Bahtıgül için ne kadar başlık vereceğini beklemeye başladı.

Köküm Biy'in Ölümü Üzerine Anlaşmazlık

Kan Bedeli Meselesi Düğünün ardından Cangir Sultan, Kırgızların Köküm Biy'in ölümü için kun, yani gelenek gereği ödenmesi gereken kan bedelini talep ettiğini öğrendi. Köküm Biy, Kazak komutanı Börü'nün eşi Anubayır tarafından öldürülmüştü. Cangir Sultan, bu anlaşmazlığı kan dökülmeden çözmeye çalıştı. "Zor günlerden geçiyoruz. Dzungar-Oyratlar üzerimize saldırırken, topraklarımızı başka devletler de çevrelemişken Kırgızlarla Kazakların birbirine düşmesi doğru olmaz," dedi. Beyler, uygun kan bedelinin ne kadar olması gerektiğini hesaplaması için saygın bir adam olan Börü'ye başvurdular. Ancak Börü bir türlü karar veremedi; düşünüyor, yeniden hesaplıyor, sonra yine tereddüde düşüyordu. Sonunda, beylerin en bilgili ve en güçlülerinden biri olan Çaa Biy söz aldı: "Han, handır. Ama bir hanın ölümünün karşılığı kunla

ölçülemez. Köküm Biy'i bütün Kazaklar değil, yalnızca bir Kazak öldürdü. Hem Köküm Biy'in de ömrü dolmuştu; bir gün zaten ölecekti. Eğer yalnızca davaları, kavgaları ve kan bedelini düşünürsek Kırgızlarla Kazaklar hiçbir zaman bir araya gelemez."

Börü Taşkent'e Yerleşiyor Çaa Biy, Börü'nün Taşkent'e yerleşmesini önerdi. Hanın sarayının bulunduğu bu şehirde Börü, zamanı geldiğinde hanlık yapacaktı. Taşkent, Kazaklarla Kırgızların ortak yönetim merkeziydi. Halk da bu kararı destekledi. Cangir Sultan, anlaşmazlığın barış yoluyla çözüme kavuşmasından memnun kaldı. Ardından iki yakın dostunu da yanına alarak Kazak topraklarına gitmeye karar verdi. Güney Kırgızistan'daki Aksı Vadisi'nde düzenlenen şölen sona erdikten sonra hep birlikte yola çıktılar. Önce Börü'yü Taşkent'e yerleştirecek, ardından Kazak topraklarına geçeceklerdi. Çaa Biy ise başka bir yoldan Çüy Vadisi'ne doğru ilerledi.

Aknur Elması

Aknur'un Emaneti Cangir Sultan yola çıkmadan önce Çaa Biy'e değerli bir elmas verdi. Bu taşın bir zamanlar Er Eşim'in hazinesinde bulunduğunu anlattı. Er Eşim, elması özellikle Çaa Biy'e vermesini istemişti. Cangir Sultan, Aknur, yani "Beyaz Işın" adı verilen bu elmanın kesinlikle çalınmaması gerektiğini söyledi. Taşı ele geçirmeye kalkışan kişinin ağır biçimde cezalandırılacağını da açıkça belirtti. Er Eşim bu elması iyi yürekli, cömert ve soylu Kırgız halkına armağan etmişti. Bu taş ne bir başlık parasıydı ne de bir evliliğin karşılığı. Bütün Kırgız halkına verilmiş bir hediyeydi. Kırgızların birliğinin, birbirlerine duydukları saygının ve gelecek kuşaklar için edilen hayır duasının simgesiydi.

Aknur'un Sırrı Çaa Biy atının üzerinde ilerlerken elmasla ne yapacağını düşünüp duruyordu. Bir kadın yanına gelip şöyle dedi: "Elmasla ne yapacağını bilmiyorsun. Bu taş sana bir emanet olarak verildi. Er Eşim onu sana, güvenilir, iyi kalpli ve dürüst bir insan olduğunu bildiği için verdi. "Elmas senin elinde olduğu sürece bazıları, hatta kendi akrabaların bile seni kıskanabilir. Er Eşim bu taşı Kırgız halkının birlik içinde kalması ve gücünü koruması için bir işaret olarak verdi."

Gerçek Elmas Gizleniyor Kadın, Çaa Biy'e sahte bir elmas verdi. "Gerçek elmasla sahtesini birbirinden ayırt etmek kolaydır. Bu sahte taşı göle at. Sonra insanlara, elmanın bizim ellerimizde tutulamayacağını ve gölün dibinde güvenle saklanması gerektiğini söyle. Taşın gölün altında olduğunu herkes duysun. Düşmanların da bunu öğrenecektir.

"Gerçek elması ise yüksek dağlardaki kayalıklara götür. Orada gizli bir hazine var. Elması oraya sakla." Kadın bunları söyledikten sonra ortadan kayboldu.

Çaa Biy

Çaa Biy ve Bölgedeki Siyasi Durum O dönemde Kırgızların karşı karşıya olduğu en büyük tehdit Cungarlardı. Cungarlar Kazak topraklarını çoktan işgal etmiş, Kazaklar da onlara karşı direniyordu. Çaa Biy, bölgedeki siyasi gelişmeleri ve güç dengelerini düşünüyordu. Rus İmparatorluğu da yakındaydı. Ruslar yeni köyler kuruyor, kaleler inşa ederek bölgedeki varlıklarını güçlendiriyordu. Çin İmparatorluğu da Kırgız toprakları için bir tehdit oluşturuyor, Moğol Hanlığı ise bölgedeki bir başka tehlike olarak öne çıkıyordu. Çaa Biy, Sibiry ve Altay yöresine gitti. Rusların ele geçirdikleri toprakları nasıl yönettiğini yakından gözlemledi. Bu yolculuğunun bir başka amacı da Altay bölgesinde yaşayan Kırgızları başka yerlere göç ettirmekti. Bir gün Altan Han'ın oğluyla karşılaştı. Altan Han'ın oğlu, Çaa Biy'e dostluk teklif etti.

Cungarlara Karşı İttifak Moğol hükümdarı Altan Han'ın oğlu Erinçi, Çaa Biy'i yanına çağırdı. Çaa Biy Kırgız topraklarına döndüğünde, Köküm Biy'in oğlu Teyiş'i de Er Eşim'e götürmesini ve onun sarayda büyümesini sağlamasını istedi. Altan Han da Çaa Biy'le görüştü. Ona evlenmesi için bir kız teklif etti, ancak Çaa Biy bu teklifi kabul etmedi. Bunun yerine Kırgızlarla Kazaklar arasında siyasi bir iş birliği kurulmasını önerdi. Özellikle Er Eşim ve Cangir Sultan'la birlikte hareket edilmesini, Cungarlara karşı ortak bir mücadeleyi yürütülmesini istedi. Erinçi, bu mesajı Er Eşim ve Cangir Sultan'a ulaştırmasını Çaa Biy'den istedi.

Çaa Biy'in Altay ve Yenisey Yolculuğu

Altay ve Yenisey'e Yolculuk Çaa Biy, Altay bölgesinde, Tom Nehri havzasında ve Yenisey Nehri çevresinde yaşayan Kırgız boylarını Orta Asya'ya göç etmeye ikna etmeye çalıştı. Bu topluluklar kendilerine

Kırgız diyordu, ancak zaman içinde Rus kültürünün etkisi altında kalmış ve Hristiyanlığı benimsemişlerdi. İçlerinden bazıları Çaa Biy'e balık ikram etti. Fakat Kırgızlar balık yemezdi; balığı su kurdu olarak gördükleri için kabul etmediler. Çaa Biy, İrtiş Nehri havzasından da geçti. Burada kendilerinin eski Yenisey Kırgızlarının soyundan geldiğini söyleyen bazı insanlarla karşılaştı. Onlarla konuştu, durumlarını öğrendi ve Orta Asya'ya göç etmelerini istedi. Ancak onların hiçbirini yaşadıkları toprakları bırakıp Orta Asya'ya gitmek istemedi.

Çaa Biy Doolosların Topraklarında Çaa Biy daha sonra Ob Nehri havzasındaki Çulım Nehri boyunca yaşayan Doolosları ziyaret etti. Dooloslar, eski çağlardan beri varlığını sürdüren Kırgız boylarından biriydi. Kendilerinin kadim Kırgızların torunları olduğunu söylüyorlardı. Ancak onlar da zaman içinde Budizm'i benimsemişti. Çaa Biy ve beraberindekiler Dooloslardan Ala-Too dağlarına göç etmelerini istedi. Dooloslar ise Çaa Biy'i ve yanındaki adamları misafir ederek ağırladılar. Çaa Biy burada bulunduğu sırada adamlarından bir haber aldı. Bugünkü Kırgızistan topraklarında, Ala-Too dağlarında yaşayan Kırgızların güvende olduklarını ve herhangi bir tehlikeyle karşı karşıya bulunmadıklarını öğrendi.

Çoturlar ve Tuba Halkı Arasında Çaa Biy ve beraberindekiler daha sonra kötü bir adam olarak tanınan bir Çotur Kırgızıyla karşılaştılar. Bu kişi Kalmuklarla birlikte hareket ediyor, Kırgızlardan vergi topluyor ve kendi halkına ihanet ediyordu. Çaa Biy onu yakalattı ve Kalmukların kurduğu kampların yerlerini göstermesini emretti. Adam, Kalmukların nerelerde konakladığını gösterdi. Bunun üzerine Çaa Biy ve beraberindeki adamlar bir Kalmuk kampına saldırarak kampı yok ettiler. Bu olayın ardından Çaa Biy, Tuba halkının, yani Tuvalıların yaşadığı bölgeye gitti. Tuba halkının lideri Berdikaşka, Çaa Biy'le dostluk kurmak istedi ve onunla yakın ilişki kurmaya çalıştı. Berdikaşka'nın Ayçiçek adında genç bir kızı vardı. Çaa Biy, bir süre sonra genç bir adamın Ayçiçek'e âşık olduğunu ve Ayçiçek'in de bu gence karşı aynı duyguları beslediğini öğrendi. Genç adam, Berdikaşka'nın kızını kendisine vermeyeceğini söylüyordu. Bunun nedeni yoksul olması ve soylu bir aileden gelmemesiydi. Genç adam, Ayçiçek'in başka biriyle evlendirilmesi hâlinde o adamı öldüreceğini ve ardından Ayçiçek'le kendisinin evleneceğini söylüyordu.

Çaa Biy ve Ayçiçek

Çaa Biy ve Ayçiçek Nehir Kenarında Ayçiçek su almak için nehre geldiğinde gençler onunla şakalaşır. Suyun üzerine kurutulmuş tezek parçaları bırakır, Ayçiçek de bunların geçmesini beklemek zorunda kalırdı. Çaa Biy de bir gün nehrin kıyısında oturuyordu. Birkaç kır çiçeği topladı, sonra çiçekleri suya bırakıp akıntıyla sürüklenmelerini izledi. Ayçiçek çiçekleri görünce gençlerin gönderdiğini sandı. Çaa Biy ona gerçeği söyledi: "Çiçekleri ben gönderdim. Onlar benim kalbim." Ayçiçek birden başını Çaa Biy'in göğsüne yasladı. Bu olayın ardından babası Berdikaşka, kızını Çaa Biy'le evlendirmeyi istedi.

Çaa Biy'in Kararsızlığı ve Ayçiçek'in Teklifi Çaa Biy, zaten bölgenin en güzel ve becerikli kadınıyla evliydi. Buna rağmen Ayçiçek'e karşı hisler beslemeye başlaması onu rahatsız ediyordu. Ayçiçek'in de ona ilgi duyduğu belliydi. Çaa Biy'i her gördüğünde ona bakıyor, zamanla çay yapmak, kımız ikram etmek ve ev işlerine yardım etmek gibi bahanelerle onun çadırına uğramaya başlıyordu. Çaa Biy ne yapacağını kestiremiyordu. Ayçiçek'in kendisine karşı duyguları olduğunu anlamıştı. Bir gün Ayçiçek onun yanına gelip, anne babasının kendisini geceyi onunla geçirmesi için gönderdiğini söyledi. Çaa Biy bunu kabul etmedi: "Bir erkeğin yatağına böyle gelmen doğru değil. Sonra seninle evlenmezsem bu senin için büyük bir utanç olur." Ayçiçek ise hiç çekinmeden karşılık verdi: "Seninle aynı geceyi geçirsem bile benimle evlenmezsen babam, seninle evlendiğimi ve sonra boşandığımı söyler. Benimle evlenmek isteyen çok erkek var."

Çaa Biy Ayçiçek'i Geri Gönderir Tuba halkının geleneğinde genç bir kadının misafirin yatağına gönderilmesi, konuk ağırlamanın bir parçası kabul ediliyordu. Çaa Biy bu geleneği duyunca şaşır. Kırgızların Müslüman geleneğinde ise bir kadının misafirin yatağına gönderilmesi doğru görülmez, hatta günah sayılırdı. Ayçiçek bu geleneği savunarak şöyle dedi: "Senin gibi itibarlı erkekler elbette en iyi kızları hak eder." Çaa Biy yine de bu geleneği benimseyemedi. Ayçiçek'i kendi çadırına geri gönderdi. Ertesi gün Berdikaşka ile konuşup artık oradan ayrılacağını söyledi. Gitmeden önce de Ayçiçek'le evlenmek istediğini belirtti. Ancak bir şartı vardı: Ayçiçek Müslüman olacaktı.

Berdikaşka bu şartı kabul etti. Böylece Çaa Biy ile Ayçiçek evlendi. Ayçiçek bir süre sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdi ve ona Tagaiberdi adını verdi. Ancak Çaa Biy çok geçmeden bölgeden ayrıldı.

Savaşlar

Batur Tayşı'ye Karşı Savaş Çaa Biy, Altay ve Sibirya'daki yolculuğundan döndükten sonra üç yıl boyunca Kazak topraklarında Er Eşim'in yanında kaldı. Bu sırada Batur Tayşı, Rus İmparatorluğu'nun Altay ve Sibirya'daki Kırgız topraklarını ele geçirmesine ve zaten Cunganlara da vergi ödeyen Kırgızlardan ayrıca vergi toplamasına öfkeleni. Bunun üzerine İrtiş Nehri havzasındaki topraklara saldırdı ve burada yaşayan Kırgızlar onun hâkimiyeti altına girdi.

Er Eşim bu duruma çok öfkeleni. Kırgızlarla Kazakları kardeş halklar olarak görüyordu. Bu nedenle savaşa hazırlanmaya başladı. Savaş başladığında Çaa Biy de Cangir Sultan'ın savaşı yönetmesine yardım etti.

Cangir Sultan'ın Ölümü Aradan on yıl geçti. Bu kez Cunganlar Kazak topraklarına saldırdı. Cangir Sultan'ın da aralarında bulunduğu bütün Kazak savaşçıları ile Çaa Biy'in komutasındaki Kırgız savaşçıları düşmana karşı birlikte savaştı. Savaş sırasında Oyratlar, Kazak ve Kırgız savaşçılarına teke tek dövüşmeleri için meydan okudu. Özellikle Cangir Sultan'ı istiyorlardı. Birçok Kırgız ve Kazak savaşçısı onun yerine dövüşmek istedi. Ancak Oyratlar yalnızca Cangir Sultan ve Çaa Biy'in karşısına çıkmasını talep etti. Çaa Biy, bir zamanlar dost olduğu Altan Han'ın oğlu Erinçi ile dövüşmeyi reddetti. Ona göre kurulmuş bir dostluğu bozmak doğru değildi. Bunun üzerine Cangir Sultan, Oyrat savaşçısı Galdama'nın karşısına çıktı. İkisi at üzerinde mızraklarla dövüşmeye başladı. Bir anda Galdama mızrağını yere bıraktı, büyük bir bıçak çekti ve Cangir Sultan'ın zırhının korumadığı böbrek bölgesine sapladı. Cangir Sultan ağır yaralandı ve hayatını kaybetti. Çaa Biy bu ölümden derin bir üzüntü duydu. Bütün ordu Cangir Sultan'ın ardından yas tuttu.

Cangir Sultan'ın Öcü Alınıyor Kırgızlar ve Kazaklar, Cangir Sultan'ın ölümünün öcünü almaya kararlıydı. İrtiş Nehri yakınlarında Kırgız ve Kazak ordularıyla Cunganlar arasında büyük bir savaş başladı. Cangir Sultan'ın babası Er Eşim de ordusuyla birlikte savaş alanına geldi. Savaş üç ya da dört gün sürdü. Sonunda Kırgızlar ve Kazaklar Cunganları yenilgiye uğrattı. Her iki taraf da çok sayıda savaşçı kaybetti. Savaş alanı baştan başa kana bulanmış, kan adeta su gibi akmıştı. Cunganlar yenilmişti, ancak Kırgızlarla Kazakların sevinmesine imkân yoktu. Cangir Sultan'ın ölümü herkesin yüreğinde derin bir acı bırakmıştı. Cangir Sultan'ın naaşı mumyalanarak Hazreti Hoca Ahmed Yesevi'nin türbesinin yakınına defnedildi.

Çaa Biy'in Ala-Too'ya Dönüşü

Dürüst ve Adaletli Bir Yönetici 1652 yılında Batur Tayşı öldü. Bundan sonraki yirmi-otuz yıl boyunca Cunganlar Kırgızlara ve Kazaklara saldırmadı. Çaa Biy, Ala-Too dağlarındaki Kırgız topraklarına geri döndü. Önündeki en önemli görev, bugünkü Kırgızistan'ın farklı bölgelerine dağılmış Kırgızları yeniden bir araya getirmektir. Çaa Biy dürüstlüğü ve adaletiyle tanınıyordu. Bir gün bugünkü Kırgızistan'ın güneyinden gelen genç bir adamla karşılaştı. Genç adam, sevdiği kızla evlenen kişiyi öldürmek için yola çıkmıştı. Bu genç adam Adigine boyundandı. Adigine, Tagay Biy'in kardeşi idi. Adigine soyundan gelenler daha çok güneyde, Tagay Biy'in soyundan gelenler ise kuzeyde yaşıyordu. Çaa Biy de Tagay Biy'in soyundan geliyordu. Bu nedenle adalet arayan, sığınacak veya korunacak yer arayan insanlar ona başvurabiliyordu.

Çaa Biy'in Üç Oğluya İlgili Rüyası Bir gece Çaa Biy bir rüya gördü. Rüyasında üç oğlunu büyük bir ağacın yanında gördü. Oğullarından biri ağacın tepesinde, biri gövdesine sarılmış, üçüncüsü ise ağacın dibinde duruyordu. Etraflarında yüzleri birbirinden farklı birçok insan vardı. Bir süre sonra bu insanlar oğullarına doğru ilerlemeye ve bağarmaya başladı. Tam o sırada düşman saldırdı. Derken bir savaşçı ortaya çıktı ve bütün düşmanları yenilgiye uğrattı. Çüy Vadisi'nde büyük bir şehir de vardı. Çaa Biy rüyasını eşine anlattı ve şöyle yorumladı: "Talkan halkın başına geçecek. Cooçalış'ın soyundan gelenler iyi çiftçiler olacak. Bolokbay'ın soyundan gelenler ise savaşçı olacak."

Yetkilerini Oğullarına Bırakması Çaa Biy elli yaşını geçtikten sonra bütün halkı büyük bir şölene çağırdı. Burada yaşlandığını ve artık sorumluluklarını oğullarına bırakmasının zamanının geldiğini söyledi. "Büyük oğlum Talkan benden sonra halkın başına geçecek. Bolokbay savaşçılarımızın komutanı olacak. Cooçalış ise evin ve tarım işlerinin başında duracak. Buğday ekimini, sulama kanallarını, malımızı ve hayvanlarımızı o yönetecek. "Bu kararımı desteklemenizi ve oğullarımın yanında olmanızı istiyorum." Halk ona şöyle karşılık verdi: "Sen milletimizin babasısın. Seni her zaman başımızda göreceğiz."

Tarıma ve Zanaata Verdiği Önem Çaa Biy iyi bir yönetici olmasının yanı sıra tarıma da büyük önem veriyordu. Askerî işlerle uğraşmakla yetinmiyor, Çüy Vadisi'ndeki sulama çalışmalarını da yakından takip ediyordu. Yeni kanallar sayesinde verimli Çüy Vadisi daha da bereketlendi. Çaa Biy demircilik ve metal işçiliğini de destekledi. Demirin eritildiği ve çeşitli araçların yapıldığı atölyeler kuruldu. Demir, Hive, Se-merkant ve Andican çarşılarından satın alınıyordu. Kırgızlar demir karşılığında yabancı hayvan derileri veriyordu. Kırgız atları ve kuzuları da bu pazarlarda değerliydi.

Çaa Biy'in Kişiliği Çaa Biy madencilikle de ilgileniyordu. Altın bulunan nehirlerde halkın altın içeren kumları elleriyle yıkayarak altın çıkarmasına öncülük ediyordu.

Sade, dürüst ve iyi kalpli bir insandı. Kendini başkalarından üstün görmez, kimseyi küçümsemezdi. Çocuklarla oynar, duygulandığında gözyaşlarını gizlemezdi. Şarkı söyler, komuz çalardı. Halkın bütün ailelerini tanırdı. Hangi kızların güzel olduğunu da bilirdi. Her genç kızın iyi bir evlilik yapmasını ve mutlu olmasını isterdi.

Sulama Çalışmalarında Verdiği Öğüt Bir gün ortak sulama çalışmaları sırasında kadınlar ve erkekler şarap ve başka sert içkiler içmeye başladı. Sulama işleri herkesin birlikte katıldığı çalışmalar olduğundan kadınlar da erkeklerle beraber çalışıyordu. Çaa Biy onları yanına çağırırdı ve: "Şeytanın neye benzediğini biliyor musunuz?" diye sordu. Ne demek istediğini anlayamadılar. Bunun üzerine Çaa Biy onları uyardı. Ortak çalışmalar sırasında herkesin ölçülü ve edepli davranması gerektiğini söyledi. Evlilik dışı ilişkilerin büyük bir günah olduğunu hatırlattı.

Çaa Alyş Kanalı Sulama kanalları tamamlanınca Çaa Biy büyük bir şölen düzenledi. Günlerce yemekler yenildi, içkiler içildi ve geleneksel oyunlar oynandı. Halk yapılan işlerden memnundu. Kanallardan biri Çaa Biy'in adına Çaa Alyş, yani "Çaa'nın Kanalı" olarak adlandırıldı. Halk ona yaptığı hizmetlerden dolayı minnettardı. Daha sonra Çüy Vadisi'nin başka yerlerinde de yeni sulama kanalları açıldı. Çaa Biy aynı zamanda zanaatkârlıkta da ustaydı. Oğlu Cooçalış ise yurtların ahşap duvarlarını yapıyordu.

Geç Yaşta Evlilik

Çaa Biy Ayçiçek'i Hatırlıyor Çaa Biy yetmiş yaşına geldiğinde eşi Alyiman hayatını kaybetti. Yalnız kaldı; günlerini komuz çalıp annesini, eşini ve kaybettiği yakınlarını düşünerek geçiriyordu. Sibiry'a'da bıraktığı Ayçiçek'i ve artık saygın bir kişi olan oğlu Tagayberdi'yi de hatırlıyordu. Bir gün gizemli bir kadın ona Kegeti Boğazı'na gitmesini söyledi. Çaa Biy oraya vardığında birkaç çocuğun nehirde tezек parçalarını yüzdürdüğünü gördü. Genç bir kız ise suyun durulmasını çaresizce bekliyordu. Çaa Biy kıza baktığında, genç kız ona Ayçiçek'i hatırlattı. Birkaç kır çiçeği topladı ve onları usulca nehre bıraktı. Çiçekler akıntıyla kıza doğru sürüklendi. Kız çiçekleri sudan alırken Çaa Biy yanına yaklaştı. Genç kız utangaçça gözlerini yere indirdi. "Kovanda ne taşıyorsun?" diye sordu Çaa Biy. "Çiçek," diye fısıldadı kız. Çaa Biy hüzünle gü-lümsedi. "O çiçekler benim kalbim," dedi.

Çaa Biy'in Gülayım'la Evliliği Çaa Biy'in büyük oğlu Talkan Biy, babasının yalnız kaldığını ve günlerini komuz çalarak geçirdiğini duydu. Bir arkadaşını babasına gönderip yeniden evlenmek isteyip istemediğini sormasını istedi.

Çaa Biy buna kızdı: "Ben ona evlenmek isteyip istemediğimi sordum mu? Onun evliliğini ben ayarladım. O da bana yeniden evlenmek isteyip istemediğimi sormamalı. Uygun bir kadın bulup evliliğimi kendisi ayarlamalı." Ardından oğlunun arkadaşına pınarın başında karşılaştığı genç kızdaki söz etti. Kızın adı Gülayım, babasının adı ise Çanay'dı. Talkan, Çaa Biy'in Gülayım'la evlenmesini sağladı. Düğün, bütün geleneksel törenler ve göçebe adetleri yerine getirilerek yapıldı. Gülayım daha sonra bir oğul dünyaya getirdi. Çaa Biy ile Gülayım ona, bir zamanlar Çaa Biy ile Cangir Sultan'ı esareten kurtaran savaşçının anısına Tata adını verdiler.

Bir zamanlar Cangir Sultan bir rüya görmüş ve öleceğini, Çaa Biy'in ise yetmiş yaşında yeniden evleneceğini söylemişti. Sonunda rüyası gerçekleşti.

İki Kırgız Boyu Arasındaki Çatışma

Çetigen ve Kuşçu Boyları O bahar Çetigen ve Kuşçu boyları arasında çatışma çıktı. Çatışmanın nedeni, Çetigen boyundan genç bir adamın Kuşçu boyundan bir kızı kaçırmasıydı. Ancak genç adamla kız kısa süre sonra yakalandı.

Çetigenli genç soyundurularak ağır şekilde dövüldü. Bunun üzerine Çetigen boyu Kuşçulara karşı saldırıya geçti. Kuşçuların yardımına başka boylar da gelince Çetigenliler geri çekilmek zorunda kaldı ve Narin ile Kemin taraflarına kaçtı.Çetigen boyunun başındaki Bayseyit ise Çüy Vadisi'nde kaldı. Talkan Biy'e sığınmak istiyordu, fakat onun karşısına çıkmaya çekiniyordu. Talkan Biy'den kendisini yanına almasını, hatta savaşçıların başına geçmesini istemenin yakışksız olacağını düşünüyordu.

Bayseyit Toktokan'ı Kurtarıyor Bayseyit'in kendini göstermesi için bir fırsat çok geçmeden çıktı. Talkan Biy'in beş yaşındaki kızı Toktokan, yılanlarla dolu derin bir yer altı çukuruna düştü. Bayseyit hiç tereddüt etmeden çukura indi ve kızı kurtardı. Toktokan'ı göğsünün üzerine yatırdı. Yılanların zehri kızın bedenine girdiyse, kendi bedenine geçmesini göze almıştı. O sırada Çaa Biy hâlâ hayattaydı. Bayseyit'in bu cesaretinden sonra Talkan Biy'in en güvendiği savaşçılarından biri oldu ve onun yakın dostu hâline geldi.Bayseyit daha sonra gözü pek bir savaşçı olan Turnakan'la evlendi. Düğün şenlikleri sırasında ikisi, eğlencenin bir parçası olarak birbirleriyle dövüştü.

Toktokan'ın İlk Evliliği Çaa Biy bir zamanlar Toktokan'ın ileride büyük bir savaşçı dünyaya getireceğini söylemişti. Toktokan daha küçük yaşta Talas yöresindeki Kıtay boyundan bir çocukla nişanlanmıştı. Evlilik çağına geldiklerinde düğün hazırlıkları başladı.Düğün sırasında Toktokan damadın çocukça davrandığını fark etti. Önüne gelen boorsoku överek:"Bu ekmek ne kadar güzel! Daha önce hiç böyle bir şey yememişim," deyip duruyordu. Düğün oyunları sırasında ise:"Ayımız sizin yurdunuza aya bakmaya geldi," dedi.Toktokan bu adamla evlenmeyi reddetti. Çaa Biy torununu çok sevdiği için kararına saygı gösterdi. Başlık olarak verilen parayı geri gönderdi ve Toktokan'ın kararını kabul etti.

Toktokan ile Bayseyit Daha sonra Toktokan, Bayseyit'le evlenmek istedi. Annesi ona:"Olmaz. Onun zaten bir karısı var," dedi.Çaa Biy ise buna karşı çıktı:"Bayseyit savaşçı bir adam. Yeniden evlenebilir."Bayseyit'in savaşçı karısı, kocasının başka bir kadınla evleneceğini duyunca öfkeye kapıldı ve yurdun içindeki eşyaları kırıp döktü. Fakat yeni gelinin Talkan Biy'in kızı Toktokan olduğunu öğrenince, onu geri çevirmenin kendisi için büyük bir ayıp olacağını anladı. Toktokan'ı kabul etti ve onun için ayrı bir yurt kurdu.

Teyiş Han

Hanın Göreve Başlaması Kırgızlar, Talas yöresinde yeni hanın göreve başlaması için büyük bir tören düzenledi. Törene bütün Kırgız beyleriyle birlikte çok sayıda saygın konuk da çağrıldı. Teyiş ile Kazak Hanı Töke de törene katılan önemli konuklar arasındaydı. Teyiş'in Akkoçkor ve Kankı adında iki oğlu, Şirin adında da bir kızı vardı. Töke Han'ın ise Ablay adında bir oğlu bulunuyordu. Göçebe geleneğine uygun olarak bütün boyları temsil eden özel bir sancak hazırlandı. Tören için bir de han tahtı yapıldı. Teyiş ile Töke Han, hazırlanan sancağı ve tahtı beğeniyle karşıladı.

Tören öncesinde yeni yönetimin nasıl yürütüleceğini görüşmek üzere bir meclis toplandı. Halk, Talkan'ın hanın yardımcısı, yani veziri olmasını istedi. Ancak Talkan bu görevi kabul etmedi. "Han, yardımcısını kendisi seçmelidir," dedi.Mecliste hazinenin durumu, ordunun ihtiyaçları, silahlar ve diğer giderler üzerinde durulmadı. Teyiş ise konuşulanları dikkatle dinledi. Saray töresine uyarak konuşmalara karışmadı ve kimseinin sözünü kesmedi.

Teyiş Han'ın Han İlan Edilmesi Yeni yönetimin dayandığı yasalar, Er Eşim'in daha önce ortaya koyduğu eski kurallara göre düzenlenmişti. Er Eşim'e göre halk, ülkenin yasalarına ve töresine bağlı kalmalıydı. Yasaya saygı gösterip kurallara göre yaşayan insanlar özgürlüklerini korur, hiçbir zaman köleliğe düşmezlerdi.Ertesi gün Teyiş Han'ın han ilan edileceği tören başladı. Genç han beyaz keçenin üzerine çıkarılmadan önce kurban olarak beyaz bir kısrak kesildi. Ardından farklı boylardan gelen gençler Teyiş Han'ı beyaz keçenin üzerine oturttu ve onu kalabalığın üzerinde havaya kaldırdı.Teyiş'e hanlık tacı takıldı; hanın yüzüğü ve mührü de kendisine verildi. Ardından onu büyük beyaz otağa götürdüler ve hanın tahtına oturtular. On iki kanattan oluşan otağın çevresinde töreni izleyen kalabalık toplanmıştı.Dışarıdaki halk hep bir ağızdan:"Allahu Ekber!" diye haykırdı.

Teyiş Han'ın İlk Konuşması Töke Han ile Talkan Biy bir tarafta duruyordu. Çaa Biy, bilge yaşlı Saman ve Cargang Baatır ise Teyiş Han'ın yanında yer aldı. Teyiş Han'ın büyük sancağının yanına diğer boyların sancakları da dikildi. Böylece otağın önü farklı boyların bayraklarıyla donatıldı.

Teyiş Han, han olarak ilk konuşmasını halka şöyle yaptı:

“Sevgili halkım! Adaletli bir han olacağıma yemin ediyorum. Halkımın ve ülkemin yararı için elimden geleni yapacağım. Bana güvendiğiniz ve beni han seçtiğiniz için teşekkür ederim. Ordumuz, Er Eşim Han'ın koyduğu kurallara göre hareket edecek. On askerin başındaki kişi yüz askerin başındaki kişiye, yüz askerin başındaki kişi bin askerin başındaki kişiye, bin askerin başındaki kişi de on bin askerin başındaki kişiye bağlı olacak.” Ardından Teyiş Han, Kırgız topraklarının çeşitli bölgelerine yöneticiler atadı. Alakçın'ı vezir, Talkan'ı ise başdanişman yaptı.

Timur'un Kılıcı Teyiş Han konuşmasını bitirince Çaa Biy öne çıktı. Elinde çok eski bir kılıç vardı. Kılıcı Teyiş Han'a uzatırken şöyle konuştu: “Teyiş Han, bu kılıç bir zamanlar Timur'a aitti. Timur'un iki kılıcı olduğu söylenir. Bunlardan biri öldüğünde onunla birlikte gömüldü. Diğeri ise torunları tarafından Kırgız savaşçısı Konok'a verildi. Baban Köküm, Taşkent Hanı olduğu dönemde Konok bu kılıcı ona sundu. Köküm öldükten sonra annen Sabırkan kılıcı bana verdi. Bugün ben de onu sana teslim ediyorum. Bu kılıcı onurla taşı ve halkını koru.” Çaa Biy'in kılıcı oğlunun ellerine verdiğini gören Sabırkan gözyaşlarına hâkim olamadı. Geleceğe göre Çaa Biy ile Teyiş Han, kılıcı öptü. Bu, hem kılıcın taşıdığı geçmişe hem de daha önce onu taşıyan savaşçılara duyulan saygının bir göstergesiydi.

Hanlık Hazinesine Yapılan Bağışlar Törenin ardından Talkan öne çıktı ve orada bulunan beylerle yöneticilere seslendi: “Babam Çaa Biy'in aldığı karar doğrultusunda hanlığımızın hazinesine dört bin at, beş bin koyun, sığır, deve ve yak bağışlıyorum.” Ardından Kırgızların en zengin adamlarından biri olan Tugol'un oğlu öne çıktı. O da hazineye beş bin at, yedi bin koyun, sığır, deve ve altın keseleri verdi. Onların bu davranışından cesaret alan diğer zenginler ve boy beyleri de birer birer öne çıktı. Kırgız Hanlığı'nın hazinesine at, koyun, sığır, deve, altın ve başka değerli mallar bağışladılar.

Şirin'in Evliliği ve Ablay Han'ın Soyu Sonraki yıllarda Teyiş Han, komşu hükümdarlarla olan bağlarını evlilik yoluyla güçlendirdi. Kızı Şirin'i Töke Han'ın oğlu Ablay ile evlendirdi. Bu evlilik, Kırgız ve Kazak hükümdar aileleri arasında ileride kurulacak akrabalık bağının temelini oluşturdu. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra Töke Han, Rus İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurdu. Bu dönemde Şirin bir oğul dünyaya getirdi ve ona Uvaliy adı verildi. Uvaliy'in de daha sonra Abulmansur adında bir oğlu oldu. Abulmansur, büyükbabasının anısını yaşatmak için Ablay adını aldı. İlerleyen yıllarda Kazaklar arasında Ablay Han adıyla tanındı ve büyük ün kazandı. Bütün bu gelişmeler, Teyiş Han'ın yönetiminin başlamasından çok sonra yaşandı ve bölgenin sonraki tarihinin bir parçası hâline geldi.

Canıl Mirza

Canıl Mirza'dan Şikâyet Teyiş Han tahta geçtikten sonra hanlığın dört bir yanında ortaya çıkan anlaşmazlıklarla ilgilenmeye başladı. Bir gün Kudayan Bek adlı bir bey huzuruna çıkıp savaşçı kadın Canıl Mirza hakkında şikâyetle bulundu. Canıl Mirza'nın birçok beyi ve ünlü savaşçıyı öldürdüğünü ileri sürdü ve cezalandırılmasını istedi. Teyiş Han, hükümdarlığının daha başında Kırgız boylarının birbirine düşmesine izin vermeyeceğini söyledi. Sonra Kudayan'a hafif alaycı bir ifadeyle: “Onu kendin buraya getiremiyorsan, belki dağlarda ava çıkarsın,” dedi. Ardından oğlu Akkoçkor'u Canıl Mirza'yı hanın huzuruna çağırarak üzere gönderdi.

Suusamır'da Canıl Mirza Akkoçkor, birçok savaşçıyı ve ünlü yiğidi öldürmesiyle tanınan Canıl Mirza'yı görmek için Suusamır köyüne gitti. Canıl Mirza, Akkoçkor'un yanında bir ordu getirmiş olabileceğinden kuşkulandı ve kendini savaşa hazırladı. Ancak Akkoçkor, tek başına geldiğini söyledi. Bunun üzerine Canıl Mirza, Teyiş Han'ın han oluşu için düzenlenen törene neden kendi halkının çağırılmadığını sordu. Akkoçkor, onun birçok savaşçı ve beyi öldürdüğünü, bu nedenle ölenlerin hatırına saygı göstermek için boyunun törene davet edilmediğini anlattı. Canıl Mirza ise onların ölümünden kendilerinin sorumlu olduğunu söyledi. Fakat babası ona, gelen konunun her zaman iyi karşılanması gerektiğini hatırlattı. Bunun üzerine bir at kestiler ve Akkoçkor'u büyük bir saygıyla ağırladılar. O akşam Akkoçkor, Canıl Mirza'nın kendi söylediği türkülerden birini seslendirdi. Türkü, bir zamanlar sevdiği Tulu adlı savaşçı hakkındaydı. Canıl Mirza, boylar arasındaki bir çatışma sırasında Tulu'yu yay ve okla öldürmüştü. Türküyü duyunca Canıl Mirza

gözyaşlarına hâkim olamadı. O gece bir türlü uyuyamadı. Sabaha kadar hayatını ve bugüne kadar yaptıklarını düşündü. Akkoçkor'dan yalnızca genç bir adam olarak değil, cesur bir savaşçı olarak da etkilenmeye başlamıştı.

Canıl Mirza'nın Akkoçkor'la Karşılaşması Ertesi sabah Canıl Mirza ile Akkoçkor birlikte ava çıktılar. Açık arazide at sürerken Akkoçkor ona şöyle dedi: "İnsanlar senden korkuyor. Birçoğu yurdunu bırakıp uzak yerlere göç ediyor. Bizim Kırgız boylarını bir araya getirmemiz gerekiyor. Sen bir kadınsın; evlenip çocuk sahibi olmalısın. Benim görevim de bu." Ardından Canıl Mirza'ya bir meydan okuma teklif etti: "At üzerinde ok atma yarışına girelim. Kazanırsan seninle evleneceğim. Ama kaybedersen senin için bir evlilik ayarlayacağım." Canıl Mirza bu teklifi kabul etti, ancak yarışmayı kaybetti. Halkı onun yalnızca yarışı kaybetmesine üzülmeydi. Asıl üzüntüleri, bu yenilginin kendi onurlarından ve gururlarından da bir şeyler götürdüğünü düşünmeleriydi. Akkoçkor daha sonra Canıl Mirza'nın Kalmatay Biy'le evlenmesini ayarladı. Ancak Kalmatay, Canıl Mirza'yla kendisi evlenmek yerine onu yaklaşık elli yaşındaki ağabeyi Ormotoy'a verdi.

Talkan Biy ile Çaçıkan

Kırmızılar İçindeki Genç Kız Teyiş Han'ın han ilan edilmesinden sonra Taşkent, Çüy bölgesine bağlandı. Talkan Biy, Taşkent ile Çüy arasında gidip gelirken sık sık Çatkal Vadisi'nden geçiyordu. Bir gün Taşkent'ten Çüy'e dönerken bugünkü Kazakistan'ın Çimkent yöresinden geçiyordu. Yanındaki savaşçılar dinlenmek için konakladılar. Onlar uyurken Talkan tek başına vadide dolaşmaya çıktı. Burası sıcak, kurak ve ıssız bir yerdi. Bir süre sonra ileride kırmızı giysiler içinde genç bir kadın gördü. Böyle uzak ve ıssız bir yerde genç bir kadının tek başına ne yaptığını merak etti. Dayanamayıp kadını uzaktan izlemeye başladı.

Dolu'nun Söyledikleri O sırada Dolu da oradaydı. Genç kadına bakarak: "O, güneydeki içkilik boylarından bir Kırgız kızı. Onunla evlenirsen sana oğullar doğuracak," dedi. Sonra bir uyarıda bulundu: "Fakat bir sorun var. Kızın zaten nişanlısı var."

Talkan yine de genç kadının peşini bırakmadı. Sonunda küçük bir yurda vardılar. Kızın babası gelenleri iyi karşıladı ve geceyi kendi yurtlarında geçirmelerini istedi. Akşam olduğunda yaşlı adam Talkan'a dikkatle baktı ve birden onu tanıdı.

Hokand'da Geçen Yıllar Yaşlı adam Talkan'a yaklaştı, saygıyla eğildi ve ellerini öptü. Bu, eski zamanlardan beri kullanılan bir selamlama ve saygı gösterisiydi.

Güneydeki Kırgız boylarından birine mensup olduğunu, gençliğinde Hokand'da yaşadığını anlattı. Orada Çaa Biy'i Hokand sarayında görmüş, parmağındaki yüzüğü de aklında tutmuştu. Şimdi aynı yüzük Talkan Biy'in elindeydi. Böylece karşısındaki kişinin kim olduğunu anlamıştı.

Yaşlı adam daha sonra Hokand'daki gençlik yıllarını anlattı. Sarayda çalıştığı dönemde zengin ve güçlü kişilerin oynadığı kumar oyunlarını öğrenmişti. Köyüne döndüğünde de bu alışkanlıktan kurtulamadı. Kumar tutkusu zamanla hayatının her yanını değiştirdi.

Kumarın Peşinden Evlendikten sonra bile kumardan vazgeçmedi. Bir gün şehre gidip bir kumarhaneye girdi. Şansı yaver gitti ve büyük miktarda para kazandı. Bunun üzerine güneydeki yurdunu bırakmaya karar verdi. Yeni bir hayat kurmak umuduyla Kırgız topraklarını aşarak kuzeye doğru yola çıktı. Sonunda Talkan'ın karşısına çıktığı bu vadiye yerleşti. Ne var ki karısı burada uzun süre yaşayamadı. Çevrede sık sık yılan görülmesi onu korkutuyordu. Bir gece uyurken bir yılan yanına kadar sokuldu. Kadın öylesine korktu ki kalbi dayanmadı ve öldü.

Vadide Kurduğu Hayat Karısının ölümünden sonra onu toprağa veren yaşlı adam vadide kalmaya karar verdi. Kendine yeni bir hayat kurmak için bir bahçe yaptı. Kavun ve karpuz yetiştirdi, elma ağaçları dikti; toprağı kendi elleriyle işledi. Tek kızı Çaçıkan da burada büyüyüp genç bir kadın oldu. Bir Kazak genciyle nişanlıydı. Fakat genç adam ölünce her şey değişti. Gencin babası, aileler arasında daha önce yapılan anlaşmaya dayanarak, oğlu altı yaşına geldiğinde Çaçıkan'la evlenmesini istedi. Talkan Biy bunu duyunca karşı çıktı: "Altı yaşındaki çocuk erkek sayılmaz. Kızınızı ben almak istiyorum." Yaşlı adam Talkan'ın teklifini kabul etti ve Talkan Biy, Çaçıkan'la evlendi. Bu evlilik, Çüy Vadisi'nin tarihinde önemli bir yer tuttu. Çaçıkan'ın babası daha sonra yeniden evlendi ve Toköldöş adında bir oğlu oldu. Kuşaklar gelip geçti, fakat Toköldöş adı bu topraklarla bağını korudu. Bugün Bişkek'in bir ilçesi de Toköldöş adını taşıyor.

Galdan Boşugtu Han

Galdan'ın Kaşgar Seferi Cungarya'nın güçlü hükümdarı Galdan Boşugtu Han, yönünü Türkistan'a, bugünkü Sincan topraklarını da içine alan geniş bölgeye çevirdi. 1678 yılında Galdan'ın orduları Doğu Türkistan'a girerek Kaşgar ve Yarkent'i ele geçirdi. Fetih fazla bir direnişle karşılaşmadan tamamlandı. Kaşgar'ın önde gelen din ve siyaset adamlarından Afaq Hoca da kısa sürede Galdan'la yakın ilişkiler kurdu ve onun himayesinde bölgenin başına getirildi.

Kaşgar halkı Galdan'ı büyük bir törenle karşıladı ve Afaq Hoca'nın genç kızlarından birini ona eş olarak sundu. Bunun karşılığında Afaq Hoca kendisi ve tüccarları için önemli ayrıcalıklar elde etti. Cungarya ve Kaşgar topraklarında serbestçe dolaşmasına izin verildi; onun koruması altındaki tüccarlar da bu topraklardan herhangi bir engelle karşılaşmadan geçebilecekleri.

Galdan Tehdidi Bu sırada Teyiş Han, Galdan'ın giderek güçlendiğini ve Kaşgar'ı ele geçirdiğini öğrendi. Savaşın çok geçmeden Kırgız topraklarına da ulaşabileceğini anlayınca hazırlıklara başladı. Kazakların hanı Töke Han, oğlu Ablay'ı Teyiş Han'a gönderdi. Ablay, üç bin savaşçı topladığını bildirdi. Teyiş Han ise savaşın uzun sürmesi ihtimaline karşı halkına daha fazla tahıl ve buğday ekmesini emretti. Böylece uzun bir savaş sırasında yiyecek sıkıntısı çekilmeyecekti. Aynı zamanda atölyelerde gece gündüz çalışılıyor, silahlar hazırlanıyor ve ordu için gerekli malzemeler biriktiriliyordu.

Ayuke Han'ın Evlilik Teklifi Çok geçmeden Teyiş Han'a, Rus topraklarında yaşayan Kalmukların hükümdarı Ayuke Han'ın kendisini ziyarete geleceği haberi ulaştı. Ayuke Han yanında genç ve güzel kızını da getiriyordu. İki aile arasında evlilik yoluyla bir ittifak kurmak istiyor, kızını Teyiş Han'ın oğluyla evlendirmeyi teklif ediyordu. Fakat Ayuke Han'ın bir isteği daha vardı. Kırgız topraklarından kendisine arazi verilmesini ve halkının buraya yerleşmesine izin verilmesini istiyordu. Teyiş Han Kırgız toprağını vermeyi kabul etmedi. Bunun üzerine evlilik yoluyla kurulması düşünülen ittifaktan vazgeçildi. Yine de iki hükümdar başka bir konuda anlaştı: Aralarında savaş çıkarsa birbirlerine saldırmayacak ve birbirlerini öldürmeyeceklerdi.

Eşboldı'nın Uyarısı Bir gün Teyiş Han'ın huzuruna Kalmuk savaşçısı gibi giyinmiş bir atlı geldi. Adam soğuktan üşümüş ve uzun yolculuktan bitkin düşmüştü. Teyiş Han onu iyi karşıladı, yemek verdi ve sıcak giysiler getirilmesini emretti. Bir süre dinlendikten sonra atlı gerçek kimliğini açıkladı. Adı Eşboldı'ydı; bir Kırgızdı ve Tata'nın oğluydu. Yıllar önce Tata, Cangir Sultan ile Çaa Biy'in hayatını kurtarmıştı. Eşboldı hâlâ Kalmukların arasında yaşadığını ve önemli bir uyarıda bulunmak için geldiğini söyledi. Galdan'ın yakında saldırabileceğini, ordusunun da yaklaşık otuz bin savaşçıdan oluştuğunu anlattı. Ardından hayvanlarla ilgili bir konuda Teyiş Han'ı uyardı: "Kokucu kuş ötmeye başladığında genç erkek hayvanları iğdiş etmeyin. Erkek hayvanlar güçsüz bırakılır ve ayakta duramaz hâle gelirse Galdan saldırabilir." Teyiş Han, Galdan'ın Eşboldı'nın sırrını öğrenmesinden ve onu öldürmesinden endişe etti. Eşboldı ise hiç telaşlanmadı. "Onlar benim nehirde boğulduğumu sanıyor," dedi.

Galdan'ın İlk Baskını Bir gün Galdan'ın yaklaşık elli kişilik keşif birliği Kırgız topraklarına girdi. Çobanlara saldırdılar, bazılarını esir aldılar ve sürülerini önlere katıp götürdüler.

Teyiş Han kısa sürede olanları öğrendi. Ardından daha kaygı verici bir haber geldi: Galdan'ın yaklaşık kırk bin savaşçısı vardı. Bu haber Teyiş Han'ı endişelendirdi, fakat Talkan Biy sakinliğini korudu. "Galdan bizim ondan korktuğumuzu sanıyor olabilir," dedi. "Gidip onunla konuşalım." Bunun üzerine Talkan'ın oğlu Baybolot'un başında bulunduğu bir elçilik heyeti Galdan'a gönderildi. Baybolot'un annesi Kalmuktu ve kendisi Kalmukçayı çok iyi biliyordu. Bu nedenle Galdan'ın adamlarıyla rahatça konuşabiliyordu. Elçiler Galdan'a Teyiş Han'ın kendisiyle görüşmek istediğini bildirdiler.

Teyiş Han ile Galdan'ın Karşılaşması Teyiş Han, Galdan'a teke tek dövüşmeyi teklif etti: "İkimiz savaşalım. Kim ölürse onun tarafı teslim olsun. Böylece halklarımız büyük bir savaştan kurtulsun." Galdan bu meydan okumayı kabul etmedi. Çok geçmeden iki taraf arasında savaş başladı. Teyiş Han ordusunun tamamını savaşa sürmedi; askerlerinin bir bölümünü geride tutarak yedekte bıraktı. Çarpışmalar şiddetli geçti, ancak Oyrat ordusu ağır kayıplar verdi.

Savaştan önce Teyiş Han savaşçılarına Kırgız topraklarında iyi bilinen kuçala adlı geleneksel bitkiden verdi. Zehirli kabul edilen bu bitki, halk hekimliğinde de kullanılıyordu. Savaşçılar arasında ise kuçalanın güç ve dayanıklılık verdiğine inanılıyordu.

Ablay'ın Galdan'dan Öcü Savaşın ardından Teyiş Han, ele geçirilen Oyrat savaşçılarını Ablay Han'a teslim etti. Esirlerin arasında Galdama'nın yanında savaşmış adamlar da vardı. Ablay'ın Galdama'dan nefret etmesi için kişisel bir nedeni bulunuyordu: Galdama, dedesi Töke Han'ın kardeşi Cangir Sultan'ı öldürmüştü. Ablay bunun intikamını almak istiyordu. Bu yüzden Oyratlar arasında ona "Kan İçen Ablay" adı verildi. Bu ad kısa sürede Oyrat kamplarında da yaygınlaştı. Galdan sonraki üç yıl boyunca Kırgızlara ve Kazaklara saldırmadı. Bunun yerine ordusunu yeniden kurup güçlendirdi ve çok daha büyük bir sefer için hazırlık yaptı. Amacı Halkan Moğollarını ve diğer Moğol topluluklarını kendi yönetimi altında toplamaktı. Galdan'ın giderek büyüyen gücü Qing imparatorunu da endişelendirmeye başlamıştı.

Delay Lama'nın Galdan'a Gönderdiği Haber Bunun üzerine Qing imparatoru Delay Lama'ya elçiler gönderdi. Yanlarında altın ve gümüş hediyeler vardı. İmparator, Delay Lama'dan Galdan'ı seferlerini durdurmaya ikna etmesini istedi. Delay Lama elçilere, kendisi hayatta olduğu sürece Galdan'ın Çin'e saldırma-yacağını söyledi. Ardından kutsal adamı Saya Bandit'i Galdan'a gönderdi. Saya Bandit, Delay Lama'nın selamını iletcek ve Galdan'a ne Halkan Moğollarına ne de Çin'e saldırması gerektiğini söyledi. Galdan onu dinledikten sonra sordu: "Altmış, yetmiş bin savaşçıyla ne yapacağım? Onları öylece dağıtıp göndermem nasıl mümkün olsun?" Saya Bandit cevap verdi: "Batıda birçok göçebe halk yaşıyor. Oraya git ve onların arasında yaşa. Kırgızlar ve Kazaklar arasında dolaşabilirsin." Galdan bu sözleri sessizce dinledi.

Sonbahar Savaşları

Karkıra Savaşı Sonbahar geldiğinde Galdan, Kırgızlar ve Kazaklar üzerine sefere çıktı. Ordusu, bugünkü Kazakistan, Kırgızistan ve Çin sınırlarının birbirine yaklaştığı bölgede, Issık Göl çevresindeki uçsuz bucaksız Karkıra yaylalarına doğru ilerledi. Burada başlayan savaş son derece çetin geçti; Galdan'ın ordusu Kırgızları yenebilmek için büyük bir mücadele vermek zorunda kaldı. Çarpışmalar uzadıkça iki taraf da ağır kayıplar verdi. Teyiş Han, Galdan'ı bir kez daha teke tek dövüşmeye çağırdı, fakat Galdan bu meydan okumayı kabul etmedi. Bunun yerine kardeşi Guncang, Kırgız savaşçısı Kojomberdi'nin karşısına mızrakla dövüşmek üzere çıktı. Kojomberdi Guncang'ı yenmesine rağmen savaş bütün şiddetiyle sürdü. Kırgız ordusu Oyrat kuvvetlerinden çok daha küçüktü. O gün Teyiş Han yaklaşık üç bin savaşçısını kaybetti. Ölenler arasında Teyiş'in önde gelen savaşçılarından Alakçın da vardı. Ağır yaralanmıştı; şifacılar onu kurtaramadı ve aldığı yaralar sonunda hayatına mal oldu. Galdan'ın ordusu geniş yaylalara ulaştığında iki taraf da sonucu belirleyecek çarpışmaya hazırlanıyordu. Karkıra'daki mücadele basit bir çatışma değildi; savaş alanında ağır bir boğuşma yaşandı. Kırgızların sayıca az olması, Teyiş Han'ın kayıplarını daha da ağırlaştırdı.

Bugu Boyunun İhaneti Kırgızların Bugu boyundan bazı kişiler Galdan'ın yanına giderek Teyiş Han'ın ordusuna ulaşan gizli dağ yollarını bildiklerini söylediler. Bu yolları göstermeleri karşılığında Kırgızları yenersen Bugu boyundan birinin han yapılmasını istiyorlardı. Galdan bu teklifi kabul etti ve onların gösterdiği yollarla ilerledi. Teyiş Han, dağ geçitlerinden Kalmuk-Oyrat askerlerinin çıkıp geldiğini görünce Kırgızlar arasından birilerinin ihanet ettiğini hemen anladı. Galdan, aynı Kırgızları bu kez Teyiş Han'a elçi olarak gönderdi. Onlar esir düşüklerini ve Galdan'a hizmet etmeye zorlandıklarını söylediler. Teyiş Han anlattıklarını dikkatle dinledi; fakat söylediklerinin büyük ihtimalle yalan olduğunu biliyordu.

Bugu boyundan gelenlerin gösterdiği yollar, Galdan'ın dağları aşarak beklenmedik bir yönden yaklaşmasına imkân verdi. Bu yüzden Teyiş Han, elçilerin anlattıklarına güvenmedi ve onların gerçek niyetini anlamaya çalıştı.

Teyiş Han'ın Son Direnişi Son savaşta Kırgız ordusu Galdan'ın ordusundan çok daha küçüktü. Buna rağmen savaşçılar büyük bir cesaretle dövüştü. Teyiş Han adamlarına, "Canlı olarak esir düşmenize asla izin vermeyin," diye emretti. Galdan'ı defalarca teke tek dövüşmeye çağırdı, fakat Galdan savaş alanından uzak durdu ve bu çağrılarını hiçbirini kabul etmedi. Savaş kısa sürede büyük bir felakete dönüştü. Teyiş Han'ın oğulları Akkoçkor ve Kankı öldürüldü. Teyiş Han da ağır yaralandı. Savaş sona erdiğinde hayatta yalnızca elli Kırgız savaşçısı kalmıştı. Yaralı ve bitkin Teyiş Han'ı yurda taşıdılar. Hayatının sona ermek üzere olduğunu kendisi de biliyordu. Halkı sessizce çevresinde toplandı. Savaşın ağırlığı artıkça Teyiş Han oğullarını ve Bayseyit'i halkını korumakla görevlendirdi.

Teyiş Han'ın Son Sözleri Teyiş Han halkına baktı ve son sözlerini söyledi: "Kırgızlar ölmez. Kırgızlar asla teslim olmaz. Ben burada halkım için savaşarak öleceğim." Cesedinin kayalık dağların arasına gömülmesini istedi; düşmanların mezarını kolayca bulmasını istemiyordu.

Çok geçmeden Teyiş Han öldü. Halkı onun ölümünün ardından büyük bir yasa boğuldu. Vadinin dört bir yanında ağıtlar yükseldi. Erkekler ve kadınlar Teyiş Han'ın, oğulları Akkoçkor ile Kankı'nın ve onunla birlikte düşen savaşçıların kahramanlıklarını anlattı. Adları tekrar tekrar anıldı; böylece gösterdikleri cesaretin bedenleriyle birlikte yok olup gitmesine izin verilmedi. Dağlar ise sessizliğini korudu ve savaşta ölenlerin hatırasını bağrında sakladı.

Kırgızların Yaşamında Cungar Dönemi

Galdan Boşugtu Han Erdeni Batur'un ölümünden sonra oğulları ve diğer akrabaları arasında iktidar mücadeleleri başladı. Erdeni Batur'un küçük oğlu Galdan ise o sırada Tibet'te Budist bir keşiş olarak yaşıyordu. Ağabeyi Sengge'nin ölümünün ardından Galdan, Oyratların topraklarına geri döndü ve iktidar mücadelesine katıldı.

Galdan, rakiplerini yenerek Oyratlar üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı. 1678 yılında Beşinci Dalay Lama ona *Boşugtu Han* unvanını verdi. Bu unvan, Galdan'ın hem dinî hem de siyasi gücünü artırdı. Böylece Cungar Hanlığı'nın başında bulunan en güçlü hükümdar hâline geldi. Ardından Orta Asya'daki hâkimiyet alanını genişletmeye başladı ve sonunda Kırgızların yaşadığı topraklara kadar ilerledi.

Saya Bandit'in Mesajı Galdan, Kırgız ve Kazak topraklarının büyük bir bölümünü ele geçirmiş olmaktan memnundu. Bu sırada Budist din adamı Saya Bandit'ten bir mektup aldı. Mektupta kısa ama düşündürücü bir cümle vardı: "Düşmanını yenmek seni mutlu etmez." Galdan, Saya'nın ne anlatmak istediğini anladı. Kırgızları ve Kazakları yenmişti, ancak şimdi bu halklar acı çekiyor ve yakınlarının yasını tutuyordu. Saya, Galdan'a onları ezmemesi ve halka zulmetmemesi gerektiğini hatırlatıyordu.

Galdan, elçiyi iyi karşıladı ve Buda'nın öğretilerine karşı gelmeyeceğine söz verdi. Fakat içinden farklı düşünüyordu. Kendi kendine, "İnsanların önünde böyle konuşacağım, ama halka zulmedenleri görmezden geleceğim," diye düşündü.

Galdan'ın Yeni Toprakları Galdan kazandığı zaferin ardından kuzey Kırgız topraklarında ve komşu Kazak bölgelerinde hâkimiyetini genişletti. Artık Karkıra, Kegen, İli Vadisi, Üç-Almatı, Çüy Vadisi, Talas ve Narın gibi geniş bir bölge onun kontrolü altındaydı.

Fakat burada yaşayan insanlar için bu yerler yalnızca harita üzerindeki topraklardan ibaret değildi. Buralar onların yaylaları, vadileri, evleri ve atalarının mezarlarıydı. Galdan savaşı kazanmıştı, ancak geride kalan halk büyük bir üzüntü ve belirsizlik içinde kalmıştı.

Oyrat ordusu vadilere ve dağ geçitlerine yayılmıştı. Kırgızlar ve Kazaklar ise yeni hükümdarlarının bundan sonra nasıl davranacağını bekliyordu.

Galdan'ın Boyun Eğme Talebi Ertesi hafta Galdan halkı topladı ve Han Teyiş'in savaşmadan teslim olması gerektiğini söyledi. Teyiş teslim olmayı reddetmiş, bunun sonucunda iki taraf da çok sayıda savaşçı kaybetmişti.

Galdan daha sonra Talkan'ın oğlu Baybolot ile KoComberdi'nin kendi sarayında kalacağını açıkladı. Her ikisi de Oyrat kadınlarıyla evlendirilecekti. Kırgızlar bu emre karşı çıkar veya itaat etmeyi reddederse iki genç de öldürülecekti. Galdan, Talkan Biy'in huzuruna gelerek kendisine boyun eğmesini de emretti.

Talkan, oğulları Begiş ve Çegiş'ten Baybolot'un hâlâ hayatta olduğunu ve bir Oyrat kadınıyla evlendiğini öğrenince rahatladı. Galdan ayrıca Talkan'dan kendi halkına Oyratlara boyun eğmelerini söylemesini istedi. Talkan ise buna gücünün yetmeyeceğini belirtti. "Kendi kabilem üzerinde sözüm geçebilir, ancak diğer Kırgız boyları beni dinlemez," dedi.

Galdan'ın Evlilik Yoluyla Kurduğu İttifak Baybolot'un Oyrat eşi, yakında kendisinden alınacağını söyledi. Hamile olduğu için doğacak çocuğunun Oyratlar tarafından büyütülmesinden korkuyordu. Çocuğun ileride Kırgızlara karşı savaşacak şekilde yetiştirilmesinden endişe ediyordu.

Ertesi yaz Galdan, Kırgızları kızı Boom'un düğününe çağırdı. Kırgızlara çadırlarını kurmaları ve düğün hazırlıklarına katılmaları emredildi.

Galdan, Boom'u genç Oyrat lideri Gender ile evlendiriyordu. Gender 3.000 savaşçıya komuta ediyordu. Aynı zamanda Kok-Nuur bölgesini yöneten başka bir Oyrat Tayışı'nın oğluydu.

Galdan bu evlilikten memnundu. Çünkü Boom'un Gender ile evlenmesi, Kok-Nuur bölgesindeki etkisini güçlendirecek ve buradaki Oyrat liderleriyle olan ittifakını daha da sağlamlaştıracaktı.

Baybolot'un Galdan'ın Yönetimindeki Hayatı Düşün sırasında Kırgızlar geleneksel oyunlara katılmamaya çalıştı. Fazla gururlu veya zafer kazanmış görünürlerse Galdan'ın onları cezalandırmasından korkuyorlardı.

Galdan bir gün Kocomberdi'ye bir kaplanla dövüşmesini emretti. Kocomberdi büyük bir cesaret göstererek kaplanı yendi. Ancak kazandığı zaferi kutlamadı ve sessizce yerinde durdu. Bu durum Galdan'ı huzursuz etti. Kırgızların kendilerini koruyan görünmeyen bir güce sahip olup olmadığını düşünmeye başladı. Daha sonra bir at yarışı düzenlendi. Baybolot'un atı yarışı birinci tamamladı. Ancak Baybolot sevinmek yerine Galdan'ın önünde eğildi ve şöyle dedi: "Benim atım sizin atınızdır. Biz sizin halkınızız." Düşünden sonra Galdan, Baybolot'a Boom Boğazi'nden geçecek bir yol yaptırmasını emretti. Kırgızlar arasındaki temsilcisi olarak Baybolot, yolu bir yıl içinde tamamlayacağına söz verdi. Bu yol daha sonra Issık-Göl bölgesine ulaşan önemli bir güzergâh hâline geldi.

Boom ve Genç Koşoy Boom Boğazi'ndeki yol yapımı devam ederken Galdan'ın kızı Boom, Baybolot'a ilgi duymaya başladı. Boom, Galdan'ın Kazak topraklarına yaptığı sefer sırasında onun yanında bulunan Gender ile evliydi. Buna rağmen Baybolot'a hayranlık duyuyordu. Baybolot ise ilkelerinden vazgeçmedi. Boom'a böyle bir ilişkinin Kırgız geleneklerine ve onur anlayışına aykırı olduğunu söyledi.

Bir gün Boom, yol yapımının yakınında bir grup genç gördü. Gençlerden biri atından inerek onu selamladı ve "Esender" dedi. Daha sonra kendisinin Talkan'ın en küçük oğlu Koşoy olduğunu söyledi. Koşoy yaklaşık on üç veya on dört yaşındaydı. Boom ise on yedi yaşındaydı. Boom, onun nezaketinden, cesaretinden ve zekâsından etkilendi. Koşoy da Boom'a hayran olduğunu söyledi. Yaşları birbirine daha yakın olsaydı onunla evlenmek isteyeceğini belirtti.

Boom ve Koşoy'un Issık-Göl'deki Günleri Koşoy'un arkadaşları onun gelecekte büyük bir lider olacağını düşünüyordu. Galdan'ın kızıyla konuşmaya cesaret ettiği için onun cesaretine hayran kalmışlardı. Boom ise Koşoy'a, onun kendi koruması olmasını istediğini söyledi. Koşoy'un geceleri çadırının yanında uyuyarak kendisini korumasını istiyordu.

Boom Boğazi'nden geçen yeni yol tamamlandıktan sonra Galdan, Oyrat halkının bir bölümünü Issık-Göl bölgesine yerleştirdi. Bölgeyi Boom'a verdiği için Boom da buraya taşındı. Bir gün Boom, Koşoy'a "Buradan kaçalım," dedi.

Başka bir gün Boom, Issık-Göl'ün sularına doğru yürüdü. Koşoy bunu görünce şaşırdı ve Kırgız kadınlarının kutsal göle girmeden önce yıkanıp temizlenmesi gerektiğini söyledi. Kırgızlar için Issık-Göl kutsal bir göldü ve buraya büyük bir saygıyla yaklaşılmaması gerekiyordu.

Koşoy'un Gender'i Kurtarması Bir gün Oyratlar avlanırken Gender büyük bir tehlikeyle karşılaştı. Bir kurt ona doğru yaklaşmış ve saldırmaya hazırlanmıştı. Gender ne yapacağını anlayamadan bölgede ani bir sel meydana geldi. Güçlü su akıntısı Gender'i sürükleyip götürdü.

Koşoy olanları gördü ve hemen yardıma koştu. Gender'i kurtarmayı başardı. Gender, Koşoy'un hayatını kurtarmasından büyük bir minnet duydu. Ona, "Bugünden itibaren sen benim kardeşimsin," dedi. Ayrıca bir gün ölmesi hâlinde Boom'un Koşoy'un eşi olacağına söz verdi. Koşoy da bu sözü kabul etti. Bu sırada Oyratlar Narın bölgesinde dinlenmek için durmuştu. Kırgız savaşçılarının onları uzaktan izlediğinden ise haberleri yoktu.

Narın'daki Pusu Narın bölgesi dinlenmek için uygun bir yerdi. Bu nedenle Oyratlar atlarıyla birlikte burada konakladı. Kendilerini güvende sanıyorlardı. Oysa yaklaşık beş yüz yerli Kırgız savaşçısı onları uzaktan takip ediyordu.

Kırgızlar doğru zamanı bekledikten sonra Oyrat kampının çevresini sardı. Farklı yönlerden saldırarak bütün kaçış yollarını kapattılar. Oyratlar saldırı karşısında hazırlıksız yakalandı. Kırgızlar onların atlarını ve tüfeklerini ele geçirdi ve Oyrat savaşçılarını yendi. Daha sonra ele geçirdikleri atları güney Kırgız topraklarına doğru sürdüler.

Savaşta ölen Oyratların cesetleri savaş alanından uzağa taşındı ve orada gömüldü. Mezarların bulunduğu yere su getirildi. Zamanla mezarların yanında küçük bir göl oluştu.

Karkıra'daki Gizli Plan Kırgızların Oyratlara karşı koyması Galdan'ı öfkeliendirdi. Bunun üzerine Gender'e Narın bölgesindeki Kırgızlara karşı yeni bir saldırı hazırlamasını emretti. Gender ordusunu Karkıra Vadisi'nde gizlice eğitecekti. Saldırı planını yalnızca Galdan, Gender ve başka bir komutan olan Akkuiruk bilecekti.

Ancak Gender planı Boom'a anlattı. Boom da bunu gizlice Koşoy'a söyledi. Koşoy böylece Kırgızları yaklaşılan saldırı konusunda uyardı. Gender Kırgız topraklarına doğru ilerledi ve kısa süre sonra yeni bir savaş başladı. Çatışmalarda iki taraf da ağır kayıplar verdi. Ölenler arasında efsanevi Kırgız savaşçısı Er Tabyldy de bulunuyordu. Buna rağmen Oyratlar yine Kırgızları yenemedi. Galdan bu durumdan memnun değildi. Çünkü çok daha büyük bir sefer hazırlıyor ve Çin'e karşı savaşmaya hazırlanıyordu. Savaşın sonra Gender, Oyratların Kırgızlara karşı artık saldırı düzenlememesi gerektiğine karar verdi.

Gender ve Koşoy'un Yolculuğu Gender, Koşoy'u yanına alarak Moğolistan boyunca bir yolculuğa çıktı. Yolculuğun sonunda İli bölgesine ulaştılar. Gender, yol boyunca Koşoy'a Galdan'ın planlarından açıkça söz etti. Galdan'ın Qing İmparatorluğu'na karşı savaş hazırlığında olduğuna inanıyordu. Ancak böyle bir savaşın kazanılmasının mümkün olmayacağından korkuyordu. Gender ayrıca Çin imparatorunun bir gün Galdan'ı yenerek yok edebileceğini düşünüyordu. Böyle bir durumda Kok-Nuur çevresinde yaşayan Oyratların da büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalacağından endişeliydi. Bu nedenle Gender, Galdan'ın Çin'e karşı başlatacağı savaşa katılmamaya karar verdi. Ayrıca Kırgız topraklarına geri dönüp onlarla savaşmayacağına da söz verdi. Sonra Koşoy'a dönerek şöyle dedi: "Eğer sözümü tutarsam, Boom'la evlenebilirsin." Bundan sonra Boom ile Koşoy'un geleceği, Gender'in verdiği bu sözü tutup tutmayacağına bağlı hâle geldi.

Galdan'ın Oğlunun Düğünü Ertesi yıl Boom bir erkek çocuk dünyaya getirdi ve ona Galdan adını verdi. Yaşlı Galdan çocuğu gördüğünde, onun Koşoy'a çok benzediğini fark etti. Boom hemen, Koşoy'un yalnızca onun koruması olduğunu ve aralarında başka bir ilişki bulunmadığını söyledi.

O yaz Oyrat komutanı Akluiruk, kızını Galdan'ın oğluyla evlendirdi. Bu evlilik, Galdan'ın oğlunun ikinci evliliği idi. Düğünden önce gizemli kadın Şarapat, Koşoy'u bir çatışma çıkabileceği konusunda uyardı. Ona düğüne gitmemesini, bunun yerine savaşçıları toplamasını ve güçlendirmesini söyledi. Kısa süre sonra Şarapat'ın uyarısı gerçekleşti.

Düğün sırasında yapılan oyunlarda gerginlik arttı. Atlı mızrak dövüşünde Kırgızlar adına savaşan Er Sol-tonoy, Aça Amatay'ı yendi. Daha sonra Baybolot güreşte Çıkıktı'yı yendi. Baybolot onun başının üzerinden geçince Çıkıktı öldü. Çıkıktı'nın ölümü Galdan'ı öfkeliendirdi. Böylece neşeli başlayan düğün bir anda tehlikeli bir ortama dönüştü.

Tsevang Rabtan'ın Meydan Okuması Oyratlar kamplarını Talkan Bey'in köyünün yakınına kurdular. Aralarında Emçi adında bir adam vardı. Emçi bir Kırgız kadınla evlenmek istiyordu, ancak sık sık sarhoş olduğu için hiçbir kadın onunla evlenmek istemiyordu. Bir gün Emçi ölü bulundu. Oyratlar öfkeliendi ve Emçi'yi Kırgızların öldürdüğünü düşündüler. Kısa süre sonra Koşoy, beş yüz Oyrat savaşçısının kendilerine doğru geldiğini öğrendi. Onları karşılamak için yola çıktı. Oyratların komutanı Akıyruk, Koşoy'a, "Masum Emçi'yi neden öldürdünüz?" diye sordu.

Koşoy ise, "Onu siz öldürdünüz, şimdi de suçu bize atıyorsunuz. Eğer savaşmak istiyorsanız, biz de savaşa hazırız," diye cevap verdi. Ancak kısa süre sonra Galdan çok daha ciddi bir haber aldı. Ölen kardeşi Sengge'nin oğlu Tsevang Rabtan, onun yönetimine karşı çıkıyordu. Tsevang Rabtan, Galdan'ın iktidarı zorla ele geçirdiğini söylüyordu. Galdan doğuda sefer yaparken Tsevang Rabtan, Dzungarya'da kendi gücünü çoktan sağlamlaştırmıştı.

Galdan'ın Yeni Planı Galdan, Tsevang Rabtan'ın kendisini yenip Dzungar Hanlığı'nın yönetimini ele geçirmesinden korkuyordu. Böyle bir durumda sahip olduğu her şeyi kaybedebilirdi. Bu yüzden Galdan, ordusuna güneydeki Kırgız topraklarına yönelik saldırıları artırma emri verdi. Böylece hem Kırgızlar üzerindeki gücünü korumak hem de doğuda Çin'le yapacağı daha büyük savaşa hazırlanmak istiyordu. Çin'deki Çing imparatoru da bu durumdan yararlanmak istiyordu. Tsevang Rabtan daha önce Çing yönetimiyle iletişim kurmuş ve Galdan'ın hareketleri hakkında bilgi vermişti. Çing sarayı, Galdan'ın doğuda savaş hazırlığı yaptığını biliyordu. Tsevang Rabtan'la yaşadığı sorunlar da Galdan'ın durumunu daha da zorlaştırıyordu.

Güneye Göç Bum, Koşoy'u Galdan'ın komutanı Çağan Erçik'in Kırgızlara saldırmaya hazırlandığı konusunda uyardı. Koşoy'a halkı güneye götürmesini ve yaklaşan tehlikeden uzaklaştırmasını söyledi. Talkan Bey halkını topladı ve ne yapmaları gerektiğini konuştu. Baybolot, Oyratlara karşı savaşmaları ve topraklarını terk etmemeleri gerektiğini savundu. Ancak Talkan buna karşı çıktı. Çok daha büyük bir Oyrat ordusuyla savaşılırsa Kırgızların tamamen yok edilebileceğinden korkuyordu. Sonunda kuzeydeki toprakları terk edip güneye göç etmeye karar verdi. Koşoy, Er Soltonoy ve savaşçıları ise Oyratların ilerleyişini durdurmak ve onlara zaman kaybettirmek için Çüy Vadisi'nde kaldı. Talkan, halkıyla birlikte güneye, Fergana Vadisi'ndeki Aksı ve Ala-Buka bölgelerine doğru yola çıktı. Burada daha güvenli bir hayat kurmayı umuyordu.

Talkan'ın Oğullarının Ölümü Talkan ve halkı güneyde güvende görünüyordu. Aksı ve Ala-Buka'ya yerleşmişlerdi. Bir süre sonra hayat yeniden sakinleşti. Fakat ardından Talkan kötü bir haber aldı. Oğulları Begiş ve Çeğiş, Gissar ve Kulyab bölgelerinde ölmüştü. Baybolot ve Baiseyt cenazeler için bu bölgelere gittiler. Ancak geri döndüklerinde onlar da hastalandı ve hayatlarını kaybetti. Hastalık aile içinde yayılmaya devam etti. Sonunda Talkan'ın ailesinden toplam on sekiz kişi çiçek hastalığından öldü. Talkan bu kayıplarla yıkıldı. Baybolot onun en sevdiği oğluydu ve onu kaybetmek Talkan için büyük bir acıydı. Oğullarının ölümünün yanı sıra kuzeyde bırakmak zorunda kaldığı topraklarını da düşünüyordu. Yaşadığı büyük acı zamanla öfkeye dönüştü. Artık Oyratlardan intikam almayı düşünmeye başlamıştı.

Akkuyruk'un Ölümü Çağan Erçik kuzeydeki Kırgız topraklarına ulaştığında bölgenin neredeyse tamamen boşaldığını gördü. Kırgızların çoğu çoktan güneye göç etmişti. Geride yalnızca dağınık hayvan sürüleri kalmıştı. Çağan Erçik'in savaşçıları, göç eden ailelerin geride bıraktığı bazı sığırlara el koydu. Ancak karşılarında saldıracakları büyük bir Kırgız topluluğu bulamadılar. Çağan Erçik geceyi Akkuyruk'un çadırında geçirdi. Kısa süre sonra Akkuyruk, Çüy Vadisi'nde kalan Kırgızları yok etmek için düzenlenecek sefere katılmaya hazırlandı. Fakat bu sefer Akkuyruk için gerçekleşmedi. Ölen atlarından birini gömmek için mezar kazdığı sırada topraktan bir yılan çıktı ve onu soktu. Akkuyruk, yılanın sokması sonucu hayatını kaybetti. Kırgız falcısı Kaçı, Akkuyruk'un ölümünü bir yıl önceden tahmin etmişti. Akkuyruk'un ölümünden sonra Cungarya'dan Markaşka adında genç bir adam geldi ve Kırgız topraklarının hanı olarak görevlendirildi. Kaçı onu da uyardı: "Otuz yıl sonra bir Kırgız savaşçısının elinde öleceksin."

4. Bölüm: Er Koşoy ve Bişkek

Galdan'ın Gücünün Çöküşü

Karkıra Vadisi'ndeki Tayşi Kalmuk kuvvetleri bölgeye doğru ilerlerken birçok Kırgız güneye kaçtı. Bazıları Andican ve Aksı'ya, bazıları ise Orta Asya'daki Alay ve Pamir vadilerine sığındı. Galdan'ın saray çevresi ise gizli tutuluyordu. Bu, eski Cungar-Oyrat geleneğiydi. Tayşinin karargâhının nerede olduğunu yalnızca birkaç kişi biliyordu.

Bir zamanlar Tibet'te lama olan Galdan sıcak iklimleri seviyordu. Ancak Sibirya, Altay, Kırgızistan ve Kazakistan'da geçirdiği yıllar onu her türlü iklime alıştırmıştı. Elli yaşına geldiğinde hâlâ zayıf yapılı, esmer ve güçlüydü. Kırmızı ve Çin içkileri içiyor, Kalmukların geleneğine uygun olarak çiğ kuzu veya at eti yiyordu.

Galdan'ın Karkıra Vadisi'nde Hastalanması Galdan Boşuktu Tayşi'nin güvendiği hizmetkârları arasında Mamen adında bir Kırgız ve eşi Sono da vardı. Mamen, annesinin ailesinin Kalmuk kökenli olduğunu söylüyordu. Belki de Galdan'a olan bağlılığının nedeni buydu.

Galdan şiddetli bir öksürüğe yakalanıp ağır hastalandığında Sono onun için geleneksel ilaçlar hazırladı. Porsuk ve dağ sıçanı gibi yabani hayvanların etlerini kızarttı. Ayrıca Kırgızların mayalanmış kısırak sütü olan taze kırmızı hazırladı. Galdan zehirlenmekten çok korkuyordu. Bu yüzden yemeği hiçbir zaman önce kendisi tatmazdı. Mamen ve Sono, Galdan yemeden veya içmeden önce her şeyi kendileri tadardı. Sonunda Tayşi iyileşti. Galdan, bozkır halkları arasında geçirdiği yıllarda Kazak kadınlarıyla da birlikte olmuştu. Kalmuk askerleri arasında, Tayşinin bir gece birlikte olduğu bir kadınla evlenmek büyük bir onur sayılıyordu.

Cungar Devleti'nde Çıkan Karışıklık 1696 yılında Cungar Devleti'nde büyük bir karışıklık başladı. Halk, hanın gerçek gücünün kimin elinde olduğunu artık bilmiyordu. Galdan'ın Mançu Çing Devleti'ne saldırma planları ortaya çıkmıştı. Bu sırada Galdan'ın kardeşi Sengge'nin oğlu olan yeğeni Tsevang Rabtan, kendisini Cungarya'nın hanı ilan etti.

Bu gelişmeler yaşanırken Talkan'ın oğlu Koşoy, Kazak Hanı Töke'nin yanına giderek Kök Ordu'nun, yani "Mavi Ordu"nun yeniden kurulması için yardım istedi.

Güneydeki Kırgız topraklarında yaşayan Talkan ise Çüy Vadisi'ndeki eski yurdunu yeniden görmek istiyordu. Sonunda memleketine döndüğünde Oyrat hanı Markaşka ve Bugu boyunun yerel Kırgız temsilcisi Belek tarafından aşağılandı. Bu olay Talkan'ı derinden yaraladı. Kalbi kırılmış hâlde Aksı'ya döndü. Çok geçmeden, çok sevdiği yurdundan uzakta, geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti.

Ateş ve Ejderha Rüyası Galdan Tayşi, Sibirya ve Altay bölgelerine doğru yola çıkmaya hazırlanıyordu. Ancak o gece korkunç bir rüya gördü. Rüyasında Cungan köylerinin karanlığa gömüldüğünü gördü. Hiçbir yerde ateş, lamba ya da ışık yoktu. Sonra uzakta küçük bir ışık fark etti ve atını ona doğru sürdü. Işığın olduğu yerde bir Kırgız köyü vardı. Büyük bir han olan Teyiş Han, bir Kırgız çadırında oturuyordu. Galdan ondan biraz ateş istedi. Teyiş Han, eski ana ruhu Umay Ene'ye seslenerek Galdan'a biraz ateş vermesini emretti. Galdan aldığı ateşi köylerine götürdü ve ateşi yaktı. Fakat küçük alev bir anda büyüyerek korkunç bir yangına dönüştü. Ateş bütün topraklara yayıldı ve Cungan köylerinin tamamını yakıp kül etti. Sonra Galdan, alevlerin arasından yükselen büyük bir ejderha gördü. Ejderha ağzını açmış, onu yutmaya hazırlanıyordu. Galdan korkuyla uyandı. Gördüğü rüya onu derinden etkiledi. Bunun gelecekte yaşanacak olaylara dair bir uyarı olduğundan korkuyordu. Bu uğursuz rüyadan sonra Galdan Boşuktu Han, Çin imparatoruna karşı savaşmaya kesin olarak karar verdi.

Galdan'ın Düşüşü 1696 yılında Galdan, Mançu Çing İmparatoru Kangşi karşısında ağır bir yenilgi aldı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı dönemde yeğeni Tsevang Rabtan da giderek güçleniyor ve Galdan'ın yönetimine karşı çıkıyordu. Galdan artık düşmanlarla çevrilmiş durumdaydı. Çing imparatoru, Galdan'ın ailesinin Pekin'e getirilmesini emretti. Ayrıca Tsevang Rabtan'dan Galdan'ı yakalamasını, eğer Galdan çoktan ölmüşse başını Pekin'e göndermesini istedi.

Tsevang Rabtan daha önce Çing yönetimiyle iletişim kurmuş ve Galdan'ın batıdaki topraklarına geri dönmesini engellemesine yardım etmişti.

Galdan'ın Son Günleri Tsevang Rabtan bir yandan da Dalay Lama'nın çevresinden gelen baskılarla karşılaşıyordu. Oyrat lideri Markaşka ile Kırgız temsilcisi Belek de Galdan'ı ele geçirmek istiyordu. Gücü hızla çöken Galdan, İmparator Kangşi'ye bir mektup göndererek teslim olmanın bir yolunu aradı. 1697 yılının ilkbaharında, yıllarca süren savaşların ve geri çekilmelerin ardından Galdan hayatını kaybetti. Ölümünden sonra başı, Çing sarayının emriyle Pekin'e götürüldü. Tsevang Rabtan ise sonunda Cungan Devleti'nin hükümdarı oldu.

Boom'un Trajedisi Tsevang Rabtan iktidara geldikten sonra Kazaklara karşı bir sefer hazırlamaya başladı. Kazak Hanı Töke onu öfkelenmişti. Çünkü Töke, Kalmuk Hanı Ayuke'nin kızı Bayan'ı yakalamış ve onunla evlenmişti. Bayan, yolculuk sırasında ele geçirilmişti. Bu sırada Kırgız topraklarında yaşayan Boom hâlâ Koşoy'u seviyordu ve onun dönmesini bekliyordu. Markaşka bir gün Boom'u ziyaret etti ve imparatorun onu istediğini, bu nedenle Pekin'e götürüleceğini söyledi. Boom biraz zaman istedi. Ardından Kırgız köylerini dolaşarak Koşoy'u sordu. Gece boyunca Koşoy'un gelmesini bekledi. Ancak Koşoy özel bir görev için uzaktaydı. Çaresizlik içinde Boom kendisini bir kayalıktan aşağı attı. Boom'un cesedi, Boom Boğazi'nde çalışan yol işçisi Kencekara tarafından bulundu. Kencekara, ezgi bestelemekte usta biriydi. Daha önce Teyiş Han hakkında bir ezgi bestelemişti. Boom'un ölümünden sonra onun anısına hüzünlü bir ezgi besteledi.

Tsevang Rabtan'ın Savaşları ve Er Koşoy

Markaşka ve Belek Kırgız-Kazak savaşından sonra Cungan Hanı Markaşka, Çüy Vadisi'ndeki Ak-Su'ya yerleşti. Vadide artık çok sayıda Kalmuk-Oyrat yaşıyordu. Kırgız temsilcisi Han Belek ise Issık Göl çevresinde hüküm sürüyordu.

Markaşka, Belek'in kız kardeşi Upol ile evlendi. Böylece iki hükümdar arasındaki bağ daha da güçlendi. Oyratlar, Çüy Vadisi'nde artık sonsuza kadar yaşayacaklarına inanıyordu. Bazı Kırgızlar da Issık Göl çevresine göç etti. Ancak Belek'i hanları olarak kabul etmediler. Ona Cunganların "kuklası" adını taktılar. Bu durum Belek'i çok öfkelenirdi. Özellikle Manap Bey'in soyundan gelen Mamatkul'un oğulları onu açıkça küçümsedi. Belek'in eşinin sunduğu kızıyı içmeyi bile reddettiler. Bu saygısızlık Belek'i çileden çıkardı.

Er Tabıldı'nın Sonu Er Tabıldı, Narın bölgesinin başındaydı. O sırada Issık Göl çevresindeki Karkıra Vadisi'nde Çanjar adlı bir savaşçı askerlerini eğitiyordu.

Er Tabıldı, Oyratların yaz aylarında saldırmayacağını düşünüyordu. Narın dağlarla çevrili bir bölgeydi ve ona göre düşmanın buraya ulaşması ancak kışın, yolları ve vadileri kontrol etmek daha kolay hâle geldiğinde mümkün olabilirdi. Ancak Oyratlar o yaz Narın'a saldırdı ve birçok köyü yerle bir etti. Halkın bir kısmı çatışmalardan kaçarak güneye sığındı. Er Tabıldı işgalcilere karşı cesurca savaştı, ancak çarpışmalar sırasında ağır yaralandı.

Genç Oyrat Savaşçıları Tsevang Rabtan, Kırgız topraklarının kuzeyinin tamamını ele geçirip Cungan yönetimine bağlamak istiyordu. Er Koşoy'un önderliğindeki Kırgızlar bir kez daha Oyratlarla savaşmak zorunda kaldı.

Oyratların arasında genç ve son derece cesur savaşçılar vardı. Bunlardan biri Esen adında bir delikanlıydı. Katıldığı her savaştan zaferle çıkmasıyla ün kazanmıştı.

Savaştan önce Er Koşoy, bazı adamlara *Manas* destanını okumalarını, eski Kırgız ezgilerini söylemelerini ve kadim melodileri komuzla çalmalarını söyledi. Savaşçılar bunun nedenini anlayamamıştı. Koşoy onlara bunun sebebini anlattı. Genç Oyrat savaşçılarının birçoğunun babası Kırgızdı. Galdan'ın istilası sırasında birçok cesur Kırgız savaşçısı Oyrat kadınlarıyla zorla evlendirilmişti. Kadınlar hamile kaldıktan sonra başka eşlerle değiştiriliyor, Kırgız babalardan doğan oğullar ise Oyratların arasında büyüyordu.

Koşoy Bey ve Barış Savaşın ardından Kırgızlar büyük bir zafer şöleni düzenledi. Adaleti, bilgeliği ve cesaretiyle tanınan Er Koşoy, Kırgızların Sağ ve Sol Kanatlarının Beyi seçildi. Koşoy daha sonra Markaşka ile görüşmeye gitti. Ona, Kırgızlarla Cunganların bundan böyle barış içinde yaşaması gerektiğini söyledi. Markaşka ise: "Biz hiçbir şey yapmadık," diye karşılık verdi. Koşoy: "Savaşı siz başlattınız ve bütün askerlerinizi kaybettiniz," dedi. İki taraf, yaşananları açıkça konuştuktan sonra barış içinde yaşamaya karar verdi.

Bişkek

Bişkek'in Bilgeliği İki yaşlı adam, bir deve yavrusu yüzünden anlaşmazlığa düştü. Meseleyi çözmek için Er Koşoy Bey'in yanına gittiler. İkisnin de dişi devesi vardı. Develerden biri yavrulamıştı. Yavru iki devenin de peşinden gidiyordu. Adamların her biri yavrunun kendi devesinden doğduğunu söylüyordu. Genç bir çocuk söze karıştı: "Bu meseleyi çözmek kolay." Deve yavrusunu bir iple sıkıca bağladı. Yavru ağlamaya başlayınca develerden biri koşup yanına geldi. İpi çözmeye, yavruyu kurtarmaya çalıştı. Annesinin hangi deve olduğu o anda belli oldu. Koşoy çocuğu yanına çağırdı. Yaptıklarını sordu.

Bişkek ile Nişa Çocuk olup biteni anlattı. Koşoy onun zekâsını takdir etti, adını sordu. "Bişkek," dedi çocuk. Bişkek, Çaa Bey'in oğullarından Cuçalış'ın torunuydu. Koşoy'la akrabaydı. Bişkek, silah yapımını öğrenmek için Rusya'ya, Nogayların arasına gitmek istediğini söyledi. Nişa da onunla gitmek istedi. Moğol, Oyrat ve Kalmuk dillerini öğrenmek niyetindeydi. İleride bu bilgileri düşmanlarına karşı kullanmayı düşünüyordu. Koşoy iki gencin isteğini kabul etti. Tüccarlarla birlikte Rusya'ya gönderdi.

Öğrendikleriyle Yurda Döndüler Bişkek silah yapmayı öğrendi. En çok da kılıç yapmayı öğrendi. Yurda dönerken kendi yaptığı kılıcı yanında getirdi. Koşoy kılıcı eline aldı, denedi. Yapımını beğendi; kılıç ustaca yapılmıştı. Nişa, yaşlı bir Mançu'dan askerî eğitim aldı. Moğol, Oyrat ve Kalmuk dillerini öğrendi. İki genç, düşmanların dilini ve savaş yöntemlerini tanımlarını sağlayacak bilgilerle geri döndü. Edindikleri bilgiler, Kırgızların ilerideki savaşlara hazırlanmasına yardımcı olacaktı.

Belek Han'ın Sonu Kırgızların Belek'e karşı öfkesi büyümüşü. Cunganların kuklası olarak Kırgızları yöneten Belek, kendi halkını küçük düşürmüştü. Kırgızlar bunun hesabını sormak istiyordu. Koşoy, Mamatkul ve savaşçıları Belek'in adamlarının üzerine yürüdü. Kırgızları aşağılayanları cezalandırdılar. Koşoy onları durdurdu. "Belek bizim akrabamız. Bize yakın bir boydan geliyor. Boylarımız arasında kin ve düşmanlık istemiyorum. Bırakın gitsin." Belek af diledi. Koşoy onu bağışladı. Hanlığı ise sona erdi. Kırgızlar bundan sonra Belek'i han olarak tanımadı.

Kalmukların Yanında Bişkek ve Nişa Kazakların yanında bulunuyordu. Yollarını kaybettiler. Aç ve yorgun halde ilerlerken uzakta bir çadır gördüler. Çadıra girince genç bir Kalmuk kıızıyla karşılaştılar. Kız Bişkek'e gönlünü kaptırdı. İkisi evlendi. Kızın babası Bişkek'in aileyle birlikte kalmasını istedi. Bişkek birkaç yıl onların

yanında yaşadı. Sonra memleketini görmeye karar verdi. Kırgız topraklarına gitti. Döndüğünde karısının öldüğünü öğrendi. Kayınpederi, karısının kız kardeşiyle evlenmesini istedi. Bişkek bunu kabul etmedi. Aileden ayrıldı, Kırgız topraklarına döndü.

Kazaklar Rusya'nın Korumasını Arıyor

Tooke Han'ın Ölümü 1715 yılında Tooke Han, Cungarlara karşı yıllarca savaştıktan sonra öldü. Onlarla beş kez savaşmış ve cesur bir han olarak hatırlanmıştı. Kazaklar onun ölümünün ardından büyük bir yas tuttu. Cungarların barışı kolayca kabul etmeyeceğini bilen Tooke Han, halkı için koruma istemek amacıyla daha önce Rus İmparatorluğu'na elçiler göndermişti. Onun ölümünden sonra oğlu Bolot han seçildi. Bolot, Kazak boylarını bir arada tutacak kadar güçlü değildi ve üç büyük Kazak Cüzü zamanla birbirinden ayrılmaya başladı. Buna rağmen liderleri, giderek büyüyen Cungar tehdidine karşı Rusya'nın korumasını istemeyi sürdürdü.

1717'de Cungar Saldırısı 1717 yılında Tsewang Rabdan, Kazaklara yeniden saldırdı. Kazak liderleri daha güçlü bir müttefike ihtiyaçları olduğunu anladı ve Rusya ile ilişkiler kurma çabalarını sürdürdü. Rusya'ya elçiler gönderilerek, kendi hanlarının ve boy liderlerinin otoritesini korurken Cungarlara karşı Rusya'nın desteği istendi. Rus yetkililer iş birliği ihtimalini değerlendirdi. Bu sırada Cungar saldırıları Kazak bozkırları üzerindeki baskıyı giderek artırıyor. Kazak yöneticiler, Tooke Han'ın ölümünden sonra birliklerini korumakta zorlanıyor ve Cungarlardan gelen büyüyen tehditle karşı karşıya kalıyordu.

Ebulhayır Han ve Rusya ile Yakınlaşma 1718 yılında Rusya ile yapılan görüşmeler daha ciddi bir hâle geldi. Küçük Cüz'ün lideri Ebulhayır Han, Cungarlara karşı Rusya'nın korumasını istedi. Rus diplomatlar, yerel hanların geleneksel otoritesine müdahale etmeyeceklerini belirterek koruma sözü verdi. Ebulhayır bu şartları kabul etti ve belgeleri imzaladı. Daha sonra belgeleri Türkistan'daki Kayıp Han'a gönderdi. Ancak elçiler ayrıldıktan kısa süre sonra Kayıp Han öldü. Rus diplomatı Davlet de arkadaşlarıyla birlikte Hive'den Türkistan'a doğru seyahat ederken hayatını kaybetti. Onları kimin öldürdüğü bilinmiyordu, ancak Kazakların Rusya'ya katılmasına karşı çıkan birilerinin olduğu açıkta.

Er Koşoy'un Uyarısı Er Koşoy da Kazakları, Oyıratların yeni ve büyük bir savaşa hazırlandığı konusunda uyardı. Büyük bir savaşın 1721'de ve ardından yeniden 1723'te çıkabileceğini söyledi. Ancak birçok Kazak lideri, Cungarların böylesine yıkıcı bir sefer düzenleyebileceğine inanmadı. Halklarını diplomasinin ve ittifakların koruyacağını ummaya devam ettiler. Bu sırada Cungarlar kuvvetlerini hazırlıyor ve Kazaklar arasındaki bölünmeleri dikkatle izliyordu. Tehlike giderek büyüyordu, fakat bu uyarının gerçek önemi büyük istila başlangıca kadar tam olarak anlaşılamadı.

Cungar Hanlığı'nın Güçlenmesi Tsewang Rabdan Kazaklarla savaşmayı sürdürürken, birçok Cungar sürekli devam eden savaşlardan yoruluyor ve İç Çin ile Moğolistan'a göç ediyordu. Rabdan, uzun süren bir savaşın yiyecek, giyecek ve erzak gerektirdiğini anladı. Bu nedenle Kaşgar ve Turfan'dan Uygurların Cungar topraklarına göç etmesini organize etti. Onlara evler verdi ve buğday, sebze ve meyve yetiştirmelerini teşvik etti. Ayrıca yetenekli esirlerden de yararlandı. Bunların arasında, Cungarların silah ve başka ürünler üretmesine yardım eden İsveçli zanaatkâr Johan Renat da vardı.

Renat ve Cungar Atölyeleri Renat, Cungar Hanlığı'nda önemli bir zanaatkâr hâline geldi. Topların ve diğer askerî araçların üretilmesine yardım etti ve insanlara metal işçiliği konusunda yararlı beceriler öğretti. Diğer esirler ve yabancı uzmanlar da kumaş, kâğıt ve başka ürünler üretmeleri için çalıştırıldı. Yıllar boyunca bu çalışmalar Cungar tarımını, sanayisini ve askerî üretimini güçlendirdi. Rabdan, güçlü bir ekonominin desteği olmadan bir ordunun savaşamayacağını biliyordu. Tarımı ve zanaatları geliştirerek, ayrıca yetenekli insanları devletine getirerek, savaşın ve genişlemenin devam etmesi için daha güçlü bir temel oluşturdu.

Kırgızların Issık Göl'e Göçü Rabdan ayrıca Altay bölgesinde yaşayan Kırgızları, Rus makamlarıyla ilişkilerini sürdürürken Issık Göl çevresine taşımayı da başardı. Bu göç, Issık Göl çevresindeki topraklara daha fazla Kırgızın gelmesini sağladı ve Rabdan'ın bölgedeki denetimini güçlendirdi. Onun yönetimi sırasında Cungar Hanlığı, Orta Asya'daki gücünü genişletti ve Kazaklara ve diğer komşu halklara karşı savaşlarını sürdürdü. Tarımı, sanayiye ve nüfusu güçlendirmek için yaptığı çalışmalar, Cungar Hanlığı'nın on sekizinci yüzyılın başlarında güçlü bir devlet hâline gelmesine yardımcı oldu.

Koşoy'un Oğlu Galdan'la Karşılaşması Oyiratlar büyük bir düğün kutlaması düzenledi ve Rus bir diplomat da törene katıldı. Orada, kendisi ve halkı hakkında bilgi veren Er Koşoy ile tanıştı. Koşoy, bölgede kaç Kırgızın yaşadığını sordu. Rabdan, Kırgızların ve Kazakların sayıca az olduğunu ve bir geçmişlerinin bulunmadığını söyledi. Kutlama sırasında Koşoy, genç ve cesur savaşçı Galdan'ın kendi oğlu, Boom'un oğlu olduğunu aniden öğrendi. Koşoy, Galdan'ı annesinin mezarını görmeye götürdü. Ancak Galdan, Koşoy'u suçlayarak şöyle dedi: "Oyiratların arasında bir Oyirat olamam, Kırgızların arasında da bir Kırgız olamam."

Galdan'ın Gizemli Akıbeti Koşoy ona, "Benimle gel. Seni kendi halkının yanına götüreceğim ve Kırgızların hanı olacaksın," dedi. Galdan bunu reddetti. "Kırgızların hanı olursam, Rabdan'ın yanında Kazaklarla savaşmak zorunda kalabilirim," dedi. Bunun yerine bir tapınağa girip dedesi Galdan Boşoktu Han gibi Budist bir keşiş olmaya karar verdi. Koşoy daha sonra ona annesinin mezarını gösterdi. Galdan mezarın yanında sessizce durdu ve Kırgız topraklarından ayrılamayacağını söyledi. Bundan sonra ortadan kayboldu ve kimse onun nereye gittiğini bilmedi. Ancak yıllar sonra, Koşoy'un ölümünün ardından insanlar Kırgız topraklarında dolaşan gezgin bir dervişten söz etmeye başladı. Bu kişi Koşoy'un oğlu olduğunu iddia ediyordu. Gerçekte kim olduğunu hiç kimse kesin olarak bilemedi, fakat bu hikâye halk arasında yaşamaya devam etti.

Kazakların Büyük Felaketi

Oyiratların Kazak Topraklarına Saldırısı Rabdan, Kazaklara karşı büyük bir savaş başlattı. Bu savaş, Kazak tarihindeki en büyük felaketlerden birine yol açtı. Oyiratların saldırıya hazırlandığını bilen Kazak hanları, ailelerini Rusya sınırına yakın kuzey Kazak topraklarında yaşayan diğer boyların yanına gönderdi. Ancak bu önlem yaklaşan yıkımı önleyemedi. Yüz binlerce insan öldü, kadınlar esir alındı ve sayısız hayvan sürüsü götürüldü. Bu olaylar, Kazak tarihinin en karanlık dönemlerinden biri olarak hafızalarda kaldı. Kargaşa sırasında Bişkek, bir sarayın içinde on iki yaşında bir çocuk gördü ve onu kurtardı. Çocuğun aslında Ablay Sultan'ın torunu olduğu ortaya çıktı. Ancak kimliğini gizledi ve Bişkek'e adının Kayrat olduğunu söyledi. Bir gün Kazakların hanı olacağını da cesurca dile getirdi. Nışa ondan su getirmesini istediğinde Kayrat bunu reddetti. Bişkek ve Nışa, onun gerçekte kim olduğunu bilmedikleri için çocuğun bu davranışına anlam veremediler.

Koşoy ve Genç Kazak Şehzadesi Nışa ve Bişkek, 500 atlıyla Taşkent'e gelirken Koşoy ve diğer Kırgızlar, Rabdan'ın saldırısına karşı 15.000 kişilik bir kuvvet topladı. Taşkent'te Oyiratlar Kırgızları yenemedi. Bunun üzerine Koşoy'u görüşmeye çağırdılar. Rabdan, Taşkent'in Kırgızlarla Oyiratların ortak şehri olmasını önerdi. Koşoy bu teklifi kabul etti. Koşoy daha sonra genç Kazak çocuğunu yanına alarak Ketmen-Töbö'ye götürdü. Ancak Kayrat hayvanların bakımına yardım etmiyor ve çoğu zaman kendi başına dolaşıyordu. Bir gün bir mağaraya kaçtı ve Koşoy'a, "Ben bir kapının önünde uyuyamam. Ben köle değilim," dedi. Koşoy ailesini ve soyunu sorduğunda Kayrat kimliğini açıklamayı reddetti. Koşoy, adamlarından birine çocuğun iyi beslenmesini emretti. Kayrat ise bir gün Kazakların hanı olacağını söylemeye devam etti.

Kayrat'ın Rabdan'a Verdiği Cevap Nışa, gelecekte Ablay Han olacak Kayrat'a askerî taktikleri öğretti. Bir gün Kayrat, Kazak topraklarına dönmek için izin istedi. Yolda Rabdan'ın oğluyla karşılaştı. Aralarında kavga çıktı ve Kayrat onu öldürdü. Rabdan, Kayrat'ın yakalanmasını ve bir çadırda huzuruna getirilmesini emretti. Ona, "Oğlumu neden öldürdün?" diye sordu. Kayrat cesurca cevap verdi: "Ben senin oğlunu öldürmedim. Onu Kazakların yaşadığı felaket ve üzerlerindeki lanet öldürdü. Bu savaşta acı çeken Kazak kadınlarının feryatları onu öldürdü." Rabdan, çocuğun cesaretinden ve zekâsından çok etkilendi. Onu cezalandırmak yerine serbest bıraktı ve kendi topraklarına doğru yoluna devam etmesine izin verdi.

Koşoy ve Ablay'ın Oyiratlara Karşı Hazırlığı 1727 yılında Tsewang Rabdan öldü ve Cungan Devleti iktidar mücadelesi yüzünden zayıflamaya başladı. Oyiratların içinde bulunduğu dağınık durumdan yararlanmak isteyen Kazak Hanı Colbors, Ablay ile birlikte Er Koşoy'u ziyaret etti. Ablay'ı, Ablay Sultan'ın torunu olarak tanıttı. Birlikte, Kırgızların ve Kazakların Oyiratların zayıflığından nasıl yararlanabileceğini ve onları topraklarından nasıl çıkarabileceğini konuştular. Colbors, Ablay'ın üç yıl boyunca Kırgızların arasında yaşadığını bilmiyordu. Koşoy genç adama hayran kaldı ve onun Rabdan'ın oğlunu öldürmeye nasıl cesaret ettiğini hatırladı. Ablay ise Nışa'dan askerî taktikleri ve savaş sanatını öğrendiğini anlattı.

Cungarların Yenilgisi ve Topraklarını Terk Etmesi Çeban Dondok, Cungarların komutanıydı. Jolbors Han, Er Koşoy, Er Soltonoy, Nışa, Bişkek ve diğer Kırgız ve Kazak liderleri savaşçıları topladı ve savaşa

hazırlandı. İlk saldırıyı Bişkek, 200 savaşıyla yaptı. Kısa süre sonra her iki taraftan binlerce savaşçı savaşa katıldı. Savaş sırasında Nişa, Koşoy'a Mançu-Çin imparatoruyla görüşüğünü anlattı. İmparator, topraklarının yakınında 100.000 askeri bulunduğunu söylemişti. O da Oyıratlara karşıydı ve ihtiyaç duydukları takdirde onlara yardım etmeye hazırdı. Savaş Oyıratların yenilgisiyle sona erdi. Bişkek, Cunganların bayrak direğine ulaştı ve sancaklarını yıktı. O günden sonra *Sancak Yıkan Bişkek* olarak anılmaya başladı. Oyıratlar Kırgız ve Kazak topraklarından çıkarıldı. 1731'de Mançu-Çin ordusu, Orhun Nehri çevresi de dâhil olmak üzere doğudaki Cunganları tamamen mağlup etti.

KARAKTER ANALİZİ

Er Eşim

Er Eşim, tarihte Esim Han adıyla bilinen ve 1598-1628 yılları arasında Kazak Hanlığı'nı yöneten Kazak hanıdır. Şıgay Han'ın oğlu olan Er Eşim, Kazak Hanlığı'nın siyasi çekişmeler ve askerî mücadelelerle karşı karşıya olduğu bir dönemde öne çıkan hükümdarlardan biriydi. Askerî seferleri, Kazak Hanlığı'nın yeniden toparlanması ve güç kazanmasıyla birlikte anılır. Adı ayrıca *Esim Han'ın Eski Yolu* olarak bilinen hukuk düzeniyle de özdeşleşmiştir. Kazak boyları arasındaki düzeni korumaya önem veren, askerî gücüyle siyasi otoritesini bir arada kullanan güçlü bir hükümdar olarak tanınır. Tarihteki bu konumu, romanda Er Eşim'in güçlü, kararlı ve farklı yönleri olan bir lider olarak ele alınmasına temel oluşturur.

Cesur Er Eşim'in karakterini belirleyen başlıca özelliklerden biri cesaretidir. Tehlikeden kaçınmaz ve bunu başkalarına kendini kanıtlamak için yapmaz. Güçlü düşmanlar karşısında ya da işler zorlaştığında kolayca geri çekilmez. Bir hükümdar için korkunun doğal olduğunu bilir; asıl tehlikenin, korkunun kararları yönlendirmesine izin vermek olduğunu düşünür. Çünkü bir liderin korkuyla aldığı kararların bedelini çoğu zaman bütün halk öder. Bu yüzden gerektiğinde kendi hayatını riske atar, ağır kararların sorumluluğunu üstlenir ve inandığı değerlerden vazgeçmez. Cesareti yalnızca savaş meydanında gösterdiği bir özellik değildir. Doğru bildiğinin arkasında durması ve sorumluluktan kaçmaması da bu cesaretin bir parçasıdır. Bu yönüyle güçlü bir lider olduğu kadar, taşıdığı sorumluluğun farkında olan bir hükümdardır.

Kararlı Er Eşim, bir kez karar verdiğinde kolay kolay geri adım atmaz. Halkının güvenliği ve geleceği açısından gerekli gördüğü bir hedef varsa, şartlar ne kadar ağırlaşsa ağırlaşsın onu gerçekleştirmek için mücadele eder. Siyasi belirsizlikler, savaş tehlikesi ve kişisel sıkıntılar karşısında ayakta kalmasını sağlayan en önemli özelliklerinden biri de budur. Koşullar değiştiğinde hemen yönünü değiştiren bir hükümdar değildir. Ancak kararlılığı körü körüne inat etmek anlamına gelmez. Önce durumu değerlendirir, neyin doğru ve gerekli olduğuna karar verir, ardından seçtiği yoldan ilerler. Bu nedenle güçlü iradesiyle birlikte sağduyusunu da korur. Çevresindeki insanlar umutsuzluğa kapıldığında, bölündüğünde veya ne yapacağını bilemediğinde, Er Eşim'in kararlılığı onlara yön verir ve otoritesini ayakta tutar.

Adil Er Eşim için iyi bir hükümdarlığın temelinde adalet vardır. Yönetimde düzenin sağlanması için herkesin uyması gereken kuralların bulunması gerektiğine inanır. Adalet anlayışı yalnızca kendisine bağlı olanları ödüllendirmek veya düşmanlarını cezalandırmakla sınırlı değildir. Bir hükümdarın kişisel çıkarları, ülkenin ve halkın ihtiyaçlarının önüne geçmemelidir. İnsanlardan yönetime saygı beklerken, hükümdarın da sahip olduğu gücü doğru kullanması gerektiğini kabul eder. Bu anlayış, onun yönetimine sağlam bir temel kazandırır. Er Eşim'in amacı yalnızca savaşlarda üstün gelmek ya da toprak kazanmak değildir. Halk arasında düzenin korunmasını ve insanların güven içinde yaşamasını da önemser. Bu nedenle otoritesi yalnızca korkuya dayanmaz; adalet anlayışı ona saygı ve güven de kazandırır.

Birleştirici Er Eşim, bölünmüş boyların kolayca zayıflayacağını bilen ve birlik olmaya büyük önem veren bir liderdir. Ona göre farklı boyların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp ortak çıkarlar çevresinde birleşmesi, hem güvenlik hem de bağımsızlık için gereklidir. Boylar arasındaki farklılıkları sürekli bir çatışma nedeni olarak görmez. Aksine, bu farklılıkların ortak bir amaç etrafında bir araya gelmeye engel olmaması gerektiğini düşünür. Böyle bir yaklaşım, Kazakların hem içerideki çekişmelerle hem de dışarıdan gelen tehditlerle baş edebilmesi açısından önemlidir. Er Eşim'in birleştirici yönü, yalnızca o anki savaşları düşünmediğini de gösterir. Daha güçlü ve kalıcı bir siyasi birlik kurmaya çalışır. Kendi gücünü artırmaktan

çok, Kazakların birlikte hareket edebileceği ve dış tehditler karşısında ayakta kalabileceği bir düzen oluşturmayı amaçlar.

Çaa Biy

Çaa Biy, Kırgız tarih anlatılarında Solto boyunun önemli önderlerinden ve bu boyun atalarından biri olarak anılır. 17. yüzyılda yaşanan siyasi ve askerî mücadelelerde adı öne çıkar. Esim Han ile Tursun Han arasındaki mücadelelerin yanı sıra Cungarlara karşı verilen savaşlarla da ilişkilendirilir. Çüy Vadisi'nin gelişmesinde de önemli bir rol oynadığı anlatılır. Ancak Çaa Biy'in önemi yalnızca savaşçılığından kaynaklanmaz. Geleneksel anlatılarda onu savaş meydanında olduğu kadar siyasette, toprak işlerinde ve halkın yönetiminde de etkili bir lider olarak görürüz. Sulama kanalları açtığı, toprağın işlenmesine ve yerleşimlerin gelişmesine katkıda bulunduğu anlatılır. Soyundan gelenler de zamanla Solto boyunun yönetiminde önemli bir konuma yükselmiştir. Bu yönleriyle Çaa Biy, savaşçı kimliğinin yanında siyaseti bilen, toprağı değerlendiren ve halkının geleceğini güçlendiren bir önder olarak hatırlanır.

Stratejik Çaa Biy, karşısındaki durumu iyi değerlendiren ve adımını buna göre atan bir liderdir. Bir topluluğun ayakta kalması için yalnızca savaşçı gücünün yeterli olmadığını bilir. Bu yüzden karar verirken düşmanın gücünü, siyasi gelişmeleri, kurulabilecek ittifakları, toprağın durumunu ve halkının ihtiyaçlarını birlikte düşünür. Güçlü bir düşmanla karşı karşıya kaldığında tek başına mücadele etmek yerine başka güçlerle iş birliği yapmanın önemini kavrar. Esim Han ile olan ilişkisi de bu siyasi yaklaşımın bir göstergesidir. Kırgız liderlerinin ortak düşmanlara karşı daha geniş bir mücadelede yer alması, Çaa Biy'in olaylara yalnızca kendi çevresinden bakmadığını gösterir. Onun gücü, savaş meydanında kılıç kullanmasından çok daha fazlasına dayanır. İnsanları, toprakları, ittifakları ve siyasi dengeleri birlikte değerlendirebilir. Ne zaman harekete geçeceğini bilmesi de onu etkili bir lider yapan önemli özelliklerinden biridir.

Becerikli Çaa Biy, elindeki imkânları doğru kullanmasını bilen becerikli bir liderdir. Halkının geleceğini yalnızca savaş kazanarak güvence altına alamayacağını bilir. Su kaynaklarının, verimli toprakların, hayvan sürülerinin ve düzenli yerleşimlerin bir toplumun ayakta kalmasında büyük payı olduğunu görür. Geleneksel anlatılarda sulama çalışmalarıyla ve Çaa Alys adıyla anılan bir kanalla ilişkilendirilmesi de bunu gösterir. Toprağın verimini artırmak ve suyu ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırmak, onun yalnızca savaşları değil, halkın günlük yaşamını da düşündüğünü ortaya koyar. Siyasi ve askerî şartlar değiştiğinde tek bir yönteme bağlı kalmaz. Elindeki bilgi ve imkânlarla göre hareket eder, gerektiğinde farklı yollar dener. İnsan gücünü, ilişkilerini ve kaynaklarını yerinde kullanması, onu yalnızca savaş zamanlarında değil, günlük hayatın düzenlenmesinde de etkili bir lider hâline getirir.

Dirençli Çaa Biy, savaşların, siyasi çekişmelerin ve güçlü komşu devletlerin baskısının yaşandığı zor bir dönemde hayatını sürdürmüştür. Böyle bir ortamda halkını korumak ve bulunduğu topraklarda varlığını devam ettirmek kolay değildir. Buna rağmen karşılaştığı güçlükler karşısında geri çekilmez. Tehlike büyüdüğünde halkının güvenliğini ve Solto boyunun bölgedeki konumunu korumak için mücadelesini sürdürür. Bu direnç yalnızca kendi hayatındaki zorluklara karşı gösterdiği bir tutum değildir. Çaa Biy'den sonra gelen kuşakların da onun bıraktığı mirası devam ettirmesi, bu mücadelenin daha uzun ömürlü bir sonuç doğurduğunu gösterir. Soltolar arasında Çaa Biy ve soyundan gelenlerin önemli bir yönetici aile olarak hatırlanması da bunun bir göstergesidir. Böylece Çaa Biy, yalnızca zor zamanlara dayanan bir lider değil, aldığı kararlarla kendisinden sonraki nesillerin de ayakta kalmasına katkıda bulunan bir önder olarak anılır.

Üretken Çaa Biy'in öne çıkan özelliklerinden biri de savaşmakla yetinmemesidir. Geleneksel anlatılarda, toprağın verimini artırmak ve su kaynaklarından daha iyi yararlanmak için çalışmalar yaptığı anlatılır. Bu yönü, onu yalnızca savaş kazanmayı veya siyasi gücünü artırmayı amaçlayan liderlerden ayırır. Bir halkın güçlü kalabilmesi için insanların güven içinde yaşayabileceği şartların oluşturulması gerektiğini bilir. Ailelerin geçimini sağlaması, hayvanların yetiştirilmesi, toprağın işlenmesi ve yerleşimlerin gelişmesi de onun için önemlidir. Sulama çalışmaları bu anlayışın en belirgin örneklerinden biridir. Çaa Biy'in bıraktığı miras yalnızca kazandığı savaşlardan ve elde ettiği siyasi güçten ibaret değildir. Halkın yaşamını kolaylaştıracak ve sonraki kuşaklara fayda sağlayacak kalıcı işler bırakmıştır. Bu nedenle Çaa Biy, savaşçı

ve siyasi lider kimliğinin yanı sıra toprağı geliştiren, düzen kuran ve halkının geleceğine katkıda bulunan bir önder olarak hatırlanır.

Teyiş Han

Teyiş Han, Kan-Teyiş veya Teyiş Biy adlarıyla da anılan, 17. yüzyılın önemli Kırgız liderlerinden biridir. Tarihî kaynaklarda Teyiş Han'ın, Kazak Hanı Tooke Han (Tauke Han) ile aynı dönemde yaşadığı ve onunla yakın siyasi ilişkiler kurduğu aktarılır. Çokan Velihanov, Tooke Han ile Teyiş Han arasındaki dostluğu Kırgızlarla Kazaklar arasındaki birliğin bir yansıması olarak görmüştür. Kırgız şecere anlatılarında Teyiş Han, Solto boyuyla ilişkilendirilir; ancak soyunun hangi kolundan geldiği konusunda kaynaklar birbirinden farklı bilgiler verir. Geleneksel anlatılara göre Kırgız toplulukları 1670'li yıllarda Teyiş Han'ı han olarak tanımıştır. Onun liderliği, Cungar baskısının giderek arttığı bir döneme rastlar. Bu nedenle Teyiş Han'ın tarihî öneminde birlik, siyasi iş birliği ve Kırgızların çıkarlarını koruma çabası önemli bir yer tutar.

Vatansever Teyiş Han, halkına ve yurduna güçlü bir bağlılık duyan bir liderdir. Liderliği, dış baskının giderek arttığı bir dönemde Kırgız halkını koruma ve yurtlarını savunma çabasıyla yakından bağlantılıdır. Han olmanın yalnızca bir makam ve otorite meselesi olmadığını, aynı zamanda halkına karşı sorumluluk taşıdığının farkındadır. Tooke Han ile kurduğu yakın ilişki de vatanseverliğinin daha geniş bir boyutunu ortaya koyar. Teyiş Han, Kırgızların çıkarlarının komşu halklarla iş birliği yapılarak daha iyi korunabileceğini görür. Onun bağlılığı yalnızca kendi konumunu korumaya değil, Kırgız toplumunun varlığını sürdürmesine, onurunu korumasına ve geleceğini güvence altına almasına yöneliktir. Bu nedenle vatanseverliği yalnızca duygusal bir bağlılıktan ibaret değildir. Halkını korumayı ve onun geleceğini güvence altına almayı liderliğinin temel sorumluluklarından biri olarak görür.

Kararlı Teyiş Han, önemli kararlar alınması gereken anlarda tereddüt etmeyen bir liderdir. Siyasi istikrarsızlığın yaşandığı ve güçlü düşmanların bulunduğu bir dönemde liderlik yaptığı için zor kararların sorumluluğunu üstlenmek zorundadır. Tereddüt etmenin halkını daha büyük tehlikelere sürükleyebileceğinin farkındadır. Tooke Han ile kurduğu siyasi ilişki de gerektiğinde harekete geçmekten çekinmediğini gösterir. Teyiş Han, bütün sorunların ortadan kalkmasını beklemek yerine içinde bulunduğu şartları değerlendirir ve buna göre hareket eder. Kararlarını verirken karşısındaki siyasi ve askerî durumun gerektirdiği adımı atmaya çalışır. Bu kararlılık, liderliğine yön verir ve çevresindekilerin nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlamalarını kolaylaştırır. Özellikle tehlikenin arttığı bir dönemde halkın birliğini korumakla sorumlu bir hükümdar için bu özellik büyük önem taşır.

Sebatlı Teyiş Han, şartlar ağırlaştığında sorumluluklarından vazgeçmeyen bir liderdir. Onun liderlik dönemi, Cungar baskısının ciddi biçimde arttığı bir zamana denk gelir ve tarihî kişiliği Kırgızların siyasi gücünü koruma çabasıyla birlikte anılır. Karşılaştığı zorluklar ne kadar büyük olursa olsun halkından, ilkelerinden ve üstlendiği siyasi sorumluluklardan kolayca vazgeçmez. Liderliğin asıl sınavının şartlar zorlaştığında verildiğinin farkındadır. Korkunun, dış baskının veya siyasi belirsizliğin tutumunu belirlemesine izin vermez ve üstlendiği sorumlulukları sürdürür. Bu özelliği ona güven veren, sağlam bir lider niteliği kazandırır. Çevresindeki siyasi dengeler sürekli değişirken Kırgız topluluklarının onun liderliğinde istikrar araması, Teyiş Han'ın bu yönünü daha da belirgin hâle getirir.

Diplomatik Teyiş Han'ın öne çıkan özelliklerinden biri de farklı siyasi güçlerle iyi ilişkiler kurabilmesidir. Tooke Han ile olan yakın ilişkisi bunun en açık örneğidir. Çokan Velihanov da bu dostluğu Kırgızlarla Kazaklar arasındaki birlik ve dayanışmanın bir yansıması olarak değerlendirmiştir. Teyiş Han, siyasi güvenliğin yalnızca askerî güce dayanmadığını bilir. Komşu hükümdarlarla kurulan sağlam ilişkilerin hem güvenlik sağlayabileceğini hem de ortak hareket etmek için yeni imkânlar yaratabileceğini görür. Onun diplomasi anlayışı, kişisel çıkar elde etmekten çok ortak çıkarları gözetmeye dayanır. Gerektiğinde boy sınırlarının ötesine geçerek başka halklarla iş birliği yapabilmesi, halkının yararını ön planda tuttuğunu gösterir. Bu yönüyle Teyiş Han yalnızca askerî gücüyle öne çıkan bir lider değildir. Müzakerenin, ittifakların, ortak çıkarların ve uzun vadeli siyasi istikrarın önemini kavrayan bir hükümdardır.

Koşoy Biy

Koşoy Biy, Kırgız tarih ve destan geleneğinde önemli bir yere sahip olan liderlerden biridir. Onun hakkında anlatılanlarda iki farklı Koşoy figürü birbirine yaklaşır: Talkan'ın oğlu olarak bilinen tarihî Koşoy Biy ve Kırgız sözlü geleneğinde çok daha eski dönemlerden beri anlatılan kahraman Koşoy. Tarihî kaynaklara göre Koşoy Biy, yaklaşık 1674-75 ile 1754-55 yılları arasında yaşamış bir Solto biyidir. Cungan ve Kalmuk saldırıları sırasında Kırgız toplulukları dağıldığında, halkın Ketmen-Töb'de yeniden toplanmasına yardımcı olmuş ve Mamatkul Biy ile birlikte Kalmuklara karşı mücadele etmiştir. Kardeşi Konurbay'ın ölümünden sonra onun çocuklarını da kendi himayesine almış, aralarında ileride ünlü bir kahraman olacak Jayıl Baatır da bulunmuştur. Bütün bu anlatılar Koşoy Biy'in yalnızca savaşçı yönünü değil, insanlarını koruyan, zor zamanlarda sorumluluk üstlenen ve çevresindekileri bir arada tutan kişiliğini de ortaya koyar.

Sadık Koşoy Biy, kendisine güvenen insanları yarı yolda bırakmayan bir liderdir. Ailesine, halkına ve güvendiği kişilere karşı bağlılığı, hayatının zor dönemlerinde verdiği kararlarla görülür. Kardeşi Konurbay'ın ölümünden sonra çocuklarını sahiplenmesi bunun en belirgin örneğidir. Onları kendi çocuklarından ayırmadan büyütmesi, sadakatinin yalnızca sözle ifade edilen bir bağlılık olmadığını gösterir. Jayıl Baatır'ın yetişmesinde üstlendiği rol de bu açıdan önemlidir. Koşoy Biy için birine sahip çıkmak, şartlar değiştiğinde vazgeçilecek geçici bir görev değildir; yıllarca sürdürülen bir sorumluluktur. Aynı tutumu halkına karşı da gösterir. Cungan ve Kalmuk saldırıları yüzünden dağılan Kırgız topluluklarının yeniden bir araya gelmesine yardım etmesi, onların yurtlarıyla olan bağını korumaya çalışması bu sadakatin daha geniş bir boyutudur. Bu yüzden Koşoy Biy'in güven veren tarafı, verdiği sözlerden çok zor zamanlarda insanların yanında kalmasından kaynaklanır.

Koruyucu Koşoy Biy'in hayatındaki en önemli meselelerden biri halkının güvenliğidir. Yaşadığı dönem savaşların, göçlerin ve siyasi karışıklıkların eksik olmadığı bir dönemdir. Böyle bir ortamda liderlik etmek, yalnızca savaş meydanında başarılı olmayı değil, savunmasız kalan insanlara da sahip çıkmayı gerektirir. Kırgız toplulukları dağıldığında onları yeniden bir araya getirmeye çalışması ve Kalmuklara karşı direnişte yer alması bu anlayışla bağlantılıdır. Destanlarda ise Koşoy'un koruyucu tarafı daha da belirginleşir. Savaşçıları toplar, silah ve savaş hazırlıklarıyla ilgilenir, halkın güvenliğini ve geleceğini düşünür. Onun için güç, kişinin kendi şöhretini artırması için kullanılacak bir şey değildir. Güçlü olanın, kendisini savunamayacak durumda olanlara sahip çıkması gerektiğine inanır. Bu yüzden Koşoy Biy'in gözünde iyi bir lider, yalnızca düşmanla savaşan kişi değil, savaşın ortasında ailesini, halkını ve yurdunu koruyabilen kişidir.

Sabırlı Koşoy Biy'in bir başka önemli özelliği de sabırlı olmasıdır. Karşısındaki sorunların bir anda çözülemeyeceğini bilir. Dağılmış bir halkı yeniden bir araya getirmek, savaşmaya hazır bir güç oluşturmak ve geleceğe hazırlanmak zaman ister. Destansı anlatılarda Koşoy'un insanları toplaması, yaşlıların ve deneyimli kişilerin görüşlerini dinlemesi ve savaş hazırlıklarını tamamlamadan büyük bir mücadeleye girişmemesi bu özelliğini ortaya koyar. Düşmanlarının çoğu zaman daha güçlü ve kalabalık olması da onu aceleci davranmaktan uzak tutar. Koşoy, yalnızca cesaretin yeterli olmadığını; bazen beklemenin, hazırlanmanın ve doğru zamanı kollamanın da mücadele kadar önemli olduğunu bilir. Genç kuşaklara yaklaşımında da aynı sabrı görmek mümkündür. Gelecekte öne çıkacak insanların yetişmesine zaman tanır ve onların önünü kesmek yerine gelişmelerini bekler. Onun için önemli olan kısa sürede şöhret kazanmak değil, Kırgızların geleceğini güvence altına alacak bir düzenin kurulmasıdır.

Cömert Koşoy Biy'in cömertliği, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmasından daha geniş bir anlam taşır. Kendi gücünü ve konumunu yalnızca kendisi için kullanmaz; çevresindeki insanların gelişmesine de destek olur. Özellikle genç ve yetenekli kişilerin önünü açması, onun liderlik anlayışının önemli bir parçasıdır. Destan geleneğinde Manas'a verdiği destek bu özelliği açık biçimde ortaya koyar. Daha genç bir kahramanın güçlenmesini kendi konumuna yönelik bir tehdit olarak görmez. Aksine, onun başarılı olmasının bütün halkın yararına olacağını düşünür ve gerektiğinde yanında yer alır. Bu tavır, Koşoy'un büyüklüğünü yalnızca kendi savaşçılığında veya siyasi gücünde aramadığını gösterir. Gerçek liderliğin, başkalarının da güçlenmesine imkân vermekle mümkün olduğuna inanır. Bu nedenle Koşoy Biy'in cömertliği, elindekini paylaşmanın ötesinde, sahip olduğu tecrübeyi, gücü ve itibarı gelecek kuşakların hizmetine sunmasında kendini gösterir.

Bişkek Baatır

Bişkek Baatır, Kırgızların Cungan ve Kalmuk saldırılarına karşı verdiği mücadeleyi anlatan sözlü gelenekte önemli bir yere sahiptir. Solto boyundan geldiği ve dönemin tanınmış Kırgız savaşçılarıyla omuz omuza çarpıştığı anlatılır. Ününün asıl kaynağı ise düşman sancağını ele geçirdiği bir savaşta kazandığı “Tuu Cıgaar” adıdır. Bu ad, “Sancak Ele Geçiren” anlamına gelir. Ancak Bişkek Baatır’ın anlatısı yalnızca savaş meydanlarıyla sınırlı değildir. Cungan baskısının sona ermesinin ardından Çüy Vadisi’ne yerleştiği, burada tarımla uğraştığı, bahçeler kurduğu ve toprağın işlenmesini teşvik ettiği söylenir. Böylece savaşçı kimliğinin yanında yerleşim hayatının kurulmasına katkıda bulunan bir kişi olarak da anılmıştır. Bişkek Baatır’ın tarihî kişiliği ve hayatının ayrıntıları konusunda kesin bir görüş bulunmasa da Kırgızların geçmişini anlatılırken adı kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Korkusuz Bişkek Baatır’ın adı savaşla birlikte anılır ve anlatılardaki kişiliğinde korkusuzluk önemli bir yer tutar. Halkı tehdit altındaysa düşmanın sayısına ya da gücüne bakıp geri çekilmez. Cungan ve Kalmuk kuvvetleriyle karşı karşıya gelmesi, onun nasıl bir savaşçı olarak hatırlandığını anlamak için yeterlidir. Büyük çarpışmalarda ön saflarda yer aldığı ve gerektiğinde kendi canını da tehlikeye attığı anlatılır. Fakat Bişkek Baatır’ın cesareti yalnızca kılıç kuşanıp savaşa girmesinden ibaret değildir. Kendi gücüne inandığı kadar yanında savaşan insanlara da güvenir. Bu güven, savaşın en zor anlarında çevresindekilere de yansır. Bir savaşçının geri adım atmadığını görmek, başkalarının da direncini artırır. Bişkek Baatır’ı anlatan hikâyelerde onun böyle bir etkisi vardır; tehlikenin arttığı yerde geri çekilmek yerine mücadeleyi sürdürür.

Becerikli Bişkek Baatır’ın hikâyesinde dikkat çeken bir başka nokta, savaşçı kimliğiyle yetinmemesidir. Uzun savaş yıllarının ardından hayatın yeniden kurulması gerektiğini görür. Cungan tehdidi azaldıktan sonra Çüy Vadisi’nde yerleşim kurması, tarımla ve bahçecilikle uğraşması, zanaata önem vermesi bu dönemin anlatıları arasında yer alır. İnsanların yeniden düzenli bir hayata kavuşması için yalnızca düşmanın yenilmesi yetmez; işlenecek toprak, kurulacak evler ve insanların geçimini sağlayacak işler de gerekir. Bişkek Baatır’ın bu ihtiyaçları kavradığı ve elindeki imkânları buna göre değerlendirdiği anlatılır. Savaş sırasında işe yarayan becerilerini daha sonra bambaşka bir alanda kullanabilmesi, pratik zekâsını ortaya koyar. Onun için mücadele, düşmanı yenmekle sona ermez; asıl mesele, ardından yaşanabilecek bir düzen kurabilmektir.

Uyum Sağlayan Bişkek Baatır’ın yaşamı, değişen şartlara göre kendine yeni bir yer bulabilen bir insan portresi çizer. Gençliğini savaşlarla geçiren birinin daha sonra tarımla, yerleşimle ve zanaatla uğraşması, hayatının tek bir çizgide ilerlemediğini gösterir. Hakkındaki anlatılarda farklı topluluklarla kurduğu ilişkilerden ve yeni şartlara ayak uydurmasından da söz edilir. Savaşın hüküm sürdüğü yıllarda silaha sarılırken, daha sakin dönemlerde toprağa ve yerleşim hayatına yönelir. Bildiği yöntemlere körü körüne bağlı kalmak yerine içinde bulunduğu şartlara göre davranır. Bu özellik, onu yalnızca iyi bir savaşçı olmaktan çıkarır. İnsanların ihtiyaçları değiştiğinde kendi sorumluluklarını da değiştirebilen, savaş sonrasında bambaşka bir hayatın gereklerine hazırlanabilen bir önder olarak karşımıza çıkar.

Etkili Bişkek Baatır’ın asıl gücü, adının kendi dönemini aşarak sonraki kuşaklara ulaşmış olmasında görülür. Kırgız anlatılarında Cunganlara ve Kalmuklara karşı savaşan diğer büyük savaşçılarla birlikte anılmış, zamanla adı kahramanlık hikâyeleriyle bütünleşmiştir. Hatta sonraki geleneklerde Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’in adı da onunla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlantının tarihî gerçekliği tartışmalı olsa da böyle bir anlatının ortaya çıkmış olması bile Bişkek Baatır’ın hafızadaki yerini göstermeye yeter. Onun hikâyesinde yalnızca savaşan bir kahraman yoktur. Yurdunu savunan, savaşların ardından toprağa ve yerleşime yönelen, insanların yeniden düzen kurmasına katkıda bulunan bir kişi vardır. Bu nedenle Bişkek Baatır, Kırgız tarih hafızasında hem savaşçı cesaretinin hem de savaş sonrasında hayatı yeniden kurma iradesinin sembollerinden biri hâline gelmiştir.

TEMALAR

Evlilik: Gelenek ve Aile

Romanda evlilik, Kırgızlarla Kazaklar, Kırgızlarla Oyratlar ve güçlü erkeklerle sıradan ailelerden gelen kadınlar arasındaki ilişkiler üzerinden farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Bu evlilikler her zaman sevgiye dayanmaz. Bazen iki aileyi birbirine bağlar, topluluklar arasındaki ilişkileri güçlendirir, çocukların geleceğini güvence altına alır ve bir ailenin nasıl bir hayat süreceğini belirler.

Sabırkan'ın hikâyesi bunun en belirgin örneklerinden biridir. Kokum Biy'in eşidir ve ileride han olacak Teyiş'in annesidir. Kokum'un ölümünden sonra Aksı'da bir yıl boyunca yas tutar. Bu süre içinde eğlencelerden uzak durur, birlikte geçirdikleri günleri hatırlar. Kokum'un söylediği türküler, yazdığı şiirleri ve kendisine duyduğu sevgiyi düşünür. Yas dönemi sona erdiğinde ise artık hem kendi geleceğini hem de küçük oğlu Teyiş'in hayatını düşünmek zorundadır.

Sabırkan'ın içinde bulunduğu durum, Kırgızlarda *amangerdik*, Kazaklarda ise *amengerlik* adıyla bilinen eski bir gelenekle ilişkilendirilir. Bu gelenekte kocasını kaybeden bir kadın, ölen eşinin erkek kardeşiyle veya aile içinden başka bir yakın erkek akrabayla evlenebilirdi. Amaç, dul kadının ve çocuklarının kocasının ailesinden kopmamasını, ailenin ve sahip olunanların bir arada kalmasını sağlamaktır. Kazak kaynaklarında *amengerlik*, doğrudan levirat geleneği olarak tanımlanırken Kırgızların geleneksel hukukunda da benzer uygulamalar evlilik ve miras düzeninin bir parçası olarak yer alır.

Sabırkan da yeniden evlenme kararının yalnızca kendi hayatını ilgilendirmedeğinin farkındadır. Vereceği karar, Teyiş'in geleceğini de doğrudan etkileyecektir. Manap Biy ve Çaa Biy gibi isimleri düşünür, ancak hayatını başkalarının vereceği karara bırakmak istemez. Onun için asıl mesele, Teyiş'e sahip çıkacak ve aileye güvenli bir gelecek sağlayacak birinin yanında olmasıdır.

Zamanla gönlü kayınbiraderi Nurmanbet'e yönelir. Bir gün tek başına yürüyüp Kokum'un kendisi için söylediği türküyü söylerken karşısına bir yaban domuzu çıkar ve onu korkutur. Nurmanbet yetişip Sabırkan'a yardım eder. Ona sürekli yas içinde yaşamaması gerektiğini söyler ve ailesinin de kendisinden ayrılmasını istemediğini hatırlatır. Bu karşılaşmadan sonra Sabırkan'ın Nurmanbet'e bakışı değişmeye başlar.

Nurmanbet bir süre sonra Sabırkan'a evlenmek istediğini söylediğinde Sabırkan hemen kabul etmez. Kendi şartlarını açıkça ortaya koyar. Nurmanbet, Teyiş'i öz oğlu gibi benimseyecek ve başka bir kadınla evlenmeyecektir. Nurmanbet bu şartların ikisini de kabul eder. Böylece Sabırkan, eski bir geleneğin içinde yer alsada kendi iradesinden vazgeçmez. Duygularını, onurunu, Nurmanbet'le kuracağı hayatı ve her şeyden önce oğlunun geleceğini düşünerek kararını kendisi verir.

Örnek Sahne: Şölen sona erdiğinde Sabırkan'ın yas kıyafetleri çıkarılır. Üzerine yeni giysiler giydirilir ve evli kadınların taktığı geleneksel Kırgız başlığı olan yeni bir eleçek takılır. Ardından Cangir Sultan topluluğa seslenir:

"Buraya özel bir iş için geldim. Halam, babamın kız kardeşi Sabırkan artık yeniden evlenebilir. Onunla evlenmek isteyen varsa söylesin."

Manap Biy söz alır:

"Sabırkan, hanın oğlu Teyiş'in annesidir. Merhum eşi Kokum'un erkek kardeşleri vardır. Bu yüzden Nurmanbet'le evlenebilir. Bizim göçebe geleneğimize ve töremize göre dul kalan kadın, kocasının boyunun himayesinde kalmalıdır."

Ask: Savaş Zamanında Aşk

Boom ile Koşoy'un hikâyesi, savaşın karşı karşıya getirdiği iki halkın çocukları arasında bile gerçek bir sevginin doğabileceğini anlatır. Boom, güçlü Cungan hükümdarı Galdan'ın kızı, Koşoy ise Kırgız önderi Talkan'ın genç oğludur. Halkları birbirleriyle savaş hâlindeyken ikisi arasında zamanla bu düşmanlığın sınırlarını aşan bir yakınlık oluşur. Savaş, siyaset ve aile bağları onları farklı taraflara çekse de birbirlerine duydukları sevgi giderek güçlenir.

İlk karşılaşmaları Boom Boğazı'nda yol yapıldığı günlerde olur. O sırada Boom on yedi, Koşoy ise on üç ya da on dört yaşındadır. Koşoy yanına yaklaşır, atından iner ve onu geleneksel "Esender" selamıyla selamlar. Boom, genç Koşoy'un nezaketinden, cesaretinden ve aklından etkilenir. Koşoy da ondan hoşlandığını saklamaz; yaşları birbirine daha yakın olsaydı onunla evlenmek isteyeceğini söyler. Yanındaki arkadaşları, Galdan'ın kızıyla böyle açık konuşmasına şaşırır.

Boom daha sonra Issık Göl'e yerleşir ve Koşoy'la daha sık görüşmeye başlar. Ondan kendisine korumalık yapmasını, çadırının yakınında kalmasını ister. Bir süre sonra birlikte kaçmayı bile teklif eder. İkisinin farklı geleneklerden gelmesi de aralarındaki konuşmalara yansır. Boom Issık Göl'e girmek istediğinde Koşoy, gölün Kırgızlar için kutsal olduğunu söyler. Geleneklerine göre suya girmeden önce temizlenmeleri gerektiğini anlatır. Böylece aralarındaki farklılıklar bir engel olmaktan çıkar; ikisi de birbirinin dünyasını tanımaya başlar.

Koşoy'un Boom'un eşi Gender'ın hayatını önce bir kurttan, ardından da ansızın bastıran selden kurtarması aralarındaki bağı daha da güçlendirir. Gender, hayatını kurtaran Koşoy'u kardeşi gibi görür ve bir gün başına bir şey gelirse Boom'un onunla evlenmesine izin vereceğini söyler. Bir süre sonra Koşoy'la birlikte yolculuk ederken Galdan'ın Çin'e karşı yürüttüğü savaşa katılmayacağını, Kırgız topraklarına dönüp Kırgızlarla savaşmak da istemediğini anlatır. Ardından verdiği sözü tutması hâlinde Boom'la evlenebileceğini söyler.

Boom ile Koşoy'un bir de oğlu olur. Çocuğun Koşoy'dan olduğu bilinmektedir, ancak Boom bunu Galdan'dan gizlemek zorundadır. Yaşlı Galdan bir gün çocuğun Koşoy'a benzediğini fark edince Boom hemen onun yalnızca koruması olduğunu söyler. Böylece ikisinin sevgisi, savaşın ve siyasetin ortasında gizli tutulması gereken bir sır hâline gelir.

Hikâyenin sonu ise acıdır. Tsewang Rabdan iktidara geldikten sonra Boom Kırgız topraklarında kalırken Koşoy çeşitli görevler nedeniyle sık sık uzaklara gider. Markashka, Boom'u Pekin'e götürmek için geldiğinde Boom biraz daha zaman ister. Koşoy'u bulmak umuduyla Kırgız köylerini dolaşır. Gece boyunca onu bekler, fakat Koşoy gelmez. Ondan ayrılmak zorunda kalacağını düşünerek çaresizliğe kapılan Boom kendisini kayalıklardan aşağı bırakır. Boom Boğazı'nda yol yapımında çalışan Kenjekara onun cansız bedenini bulur ve ardından Boom'un hatırasına hüznü bir ezgi besteler.

Boom ile Koşoy'un hikâyesinde savaşan halklardan biri diğerinden üstün tutulmaz. Hikâye, savaşın ve düşmanlığın ortasında bile insanların birbirine yaklaşabileceğini anlatır. Halklar birbirleriyle savaşırken iki insan birbirini tanıyabilir, birbirine bağlanabilir ve birbirini sevebilir. Ancak Boom ile Koşoy'un yaşadığı dünya, bu sevginin huzurlu bir geleceğe dönüşmesine izin vermez. Hikâyelerini trajik kılan da budur.

Örnek Sahne: Şenlik sırasında Koşoy, karşısındaki genç ve cesur savaşçının Boom'dan olan kendi oğlu Galdan olduğunu öğrenir. Onu alıp annesinin mezarına götürür. Ancak Galdan'ın içinde büyük bir kırılganlık vardır. Koşoy'a şöyle der:

"Ne Oyratların arasında Oyrat olabiliyorum ne de Kırgızların arasında Kırgız."

Koşoy onu yanına çağırır:

"Benimle gel. Seni kendi halkının yanına götüreyim. Kırgızların hanı olursun."

Galdan bunu kabul etmez. Kırgızların hanı olursa Rabdan'ın yanında Kazaklara karşı savaşmak zorunda kalabileceğini söyler. Bunun yerine bir tapınağa girip büyükbabası Galdan Boşuğu Han gibi Budist rahip olmaya karar verir.

Koşoy onu bir kez daha annesinin mezarına götürür. Galdan mezarın başında sessizce durur. Ardından Kırgız topraklarından ayrılmayacağını söyler. Sonra ortadan kaybolur. Nereye gittiğini bir daha kimse öğrenemez.

Kahramanlık: Halka Hizmet

Romanda kahramanlık denince akla gelen en önemli kişilerden biri Teyiş Han'dır. Onun yanında savaşan insanlar için de kendi canlarından önce halkın güvenliği gelir. Eşboldu, Kalmuk savaşçısı kılığına girip Teyiş Han'ın yanına geldiğinde bitkin ve yorgundur. Teyiş Han kim olduğunu sorgulayıp onu geri çevirmek yerine yanına alır. Karnını doyurur, üzerine sıcak giysiler verir. Bir süre sonra Eşboldu aslında Kırgız olduğunu ve Kalmukların arasında yaşadığını anlatır. Galdan'ın saldırıya hazırlandığını, ordusunun da çok kalabalık olduğunu öğrenip haber vermek için düşmanın arasında kalmıştır. Bu uğurda canını ortaya koyması, halkı için çalışan birinin gerektiğinde düşmanın arasına girip hayatını tehlikeye atabileceğini gösterir.

Teyiş Han savaş başlamadan önce de halkının zarar görmemesi için uğraşır. Galdan'ın adamları çobanlara saldırıp hayvanları götürünce bütün ordusunu hemen savaşa sürmez. Önce elçiler gönderir. Hatta Galdan'a teke tek dövüşmeyi teklif eder. İki hükümdarın kendi aralarında hesaplaşması hâlinde büyük bir savaş çıkmayacağını, böylece iki tarafın da halkını koruyabileceğini düşünür. Galdan ise bu teklifi kabul etmez.

Savaş başladığında Teyiş Han ordusunun bir kısmını geride tutarak hazırlığını elden bırakmaz. Karkıra'daki çarpışmalar ise Kırgızlar için ağır geçer. Yaklaşık üç bin savaşçı hayatını kaybeder. Teyiş Han'ın en güvendiği savaşçılardan Alakçın da ölenler arasındadır. Buna rağmen Teyiş Han savaş meydanından çekilmez. Bir süre sonra Buğu boyundan bazı kişilerin Kırgızlara ihanet ettiğini öğrenir. Bu kişiler, Galdan'a dağların arasındaki gizli geçitleri göstermiştir. Böylece Cungan ordusu daha önce bilmediği yollar-dan ilerleme imkânı bulur.

Son savaşta Teyiş Han yine önce halkını düşünür. Oğulları Akkoçkor ile Kankı'yı kumandan yapar. Kendisinin ölmesi hâlinde halkı alıp oradan uzaklaşmalarını ve Kırgızların yok olmasına izin vermemelerini söyler. Savaş sırasında iki oğlu da öldürülür. Teyiş Han ağır yaralanmasına rağmen geri çekilmez. Galdan'ı defalarca teke tek dövüşmeye çağırır, ancak Galdan karşısına çıkmaz. Çarpışmalar sona erdiğinde Kırgızlardan yalnızca elli kadar savaşçı hayatta kalmıştır.

Teyiş Han'ın kahramanlığı yalnızca savaşırken gösterdiği cesaretle sınırlı değildir. O, son ana kadar halkının başında kalır ve kendi hayatından önce onların geleceğini düşünür. Ölümle karşı karşıya kaldığında bile kendisi için bir çıkış yolu aramaz. Tek kaygısı, Kırgızların hayatta kalması ve yurdunu bütünüyle kaybetmemesidir.

Örnek Sahne: Teyiş Han, çevresindeki insanlara son kez bakar ve şöyle der:“Kırgız ölmez. Kırgız asla teslim olmaz. Halkım için savaşarak burada öleceğim.”

Sonra cesedinin kayalık dağların arasında, düşmanın kolayca bulamayacağı bir yere gömülmesini ister. Çok geçmeden Teyiş Han hayatını kaybeder.

Halkı onun ölümünü büyük bir acıyla karşılar. Vadinin dört bir yanından ağıt sesleri yükselir. Kadınlar ve erkekler Teyiş Han'ı, oğulları Akkoçkor ile Kankı'yı ve onların yanında savaşırken ölen diğer savaşçıları anlatır. İsimleri tekrar tekrar söylenir ki yaptıkları ve gösterdikleri cesaret unutulmasın. Akşam çökerken dağlar yeniden sessizliğe bürünür. Fakat o sessizlikte bile ölen savaşçıların hatırası yaşamaya devam eder.

Birlik ve Dayanisma: Kırgız ve Kazaklar

Romanda Kırgızlarla Kazakların arasındaki bağ, en çok Cunganlara karşı verilen savaşlarda kendini gösterir. Er Eşim ile Çaa Biy'in yaşadıkları, bu birlikteliği anlatan en önemli bölümlerdendir. Çaa Biy, Altay ve Sibirya'dan döndükten sonra üç yıl boyunca Kazak ülkesinde Er Eşim'in yanında kalır. O yıllarda Batur Tayşı İrtiş yöresine saldırır. Bölgede yaşayan Kırgızlar da Cunganların buyruğu altına girer. Er Eşim bu saldırıyı yalnızca Kazakların başına gelen bir felaket olarak görmez. Kırgızlarla Kazakları birbirinden ayrı düşünmediği için savaşa hazırlanmaya karar verir. Çaa Biy de onunla birlikte hareket eder ve Cangır Sultan'ın yanında savaşa katılır.

On yıl sonra Cunganlar bir kez daha Kazak topraklarına saldırır. Çaa Biy'in önderliğindeki Kırgız savaşçıları yine Kazakların yanında yer alır. Cangır Sultan da ordunun başındadır. Cunganlar savaşın ortasında teke tek dövüş teklif eder ve hem Cangır'ı hem Çaa Biy'i meydana çağırır. Çaa Biy, Altan Han'ın oğlu Erinçi ile karşılaşmayı istemez. Çünkü Erinçi'yle eskiden dostluğu vardır ve onunla savaşmayı içine sindiremez. Bunun üzerine Cangır öne çıkar. Galdama ile at üstünde mızraklarla çarpışmaya başlarlar. Dövüş sırasında Galdama mızrağını elinden düşürür, ardından bıçağını çekip Cangır'a saldırır. Cangır aldığı yaralarla yere yığılır ve ölür. Onun ölümü, hem Kırgız hem de Kazak savaşçıları için büyük bir kayıp olur.

Cangır'ın ölümüyle iki halkın savaşçıları dağılmaz. Aksine, onun intikamını almak için daha sıkı kenetlenirler. İrtiş Nehri kıyılarında Cunganlarla günlerce çarpışırlar. Cangır'ın babası Eşim de savaş yerine gelir. Çarpışmalar, Kırgız ve Kazak kuvvetleri Cunganları bozguna uğratıncaya kadar sürer. Ancak kazanılan zaferin bedeli ağırdır; iki taraftan da çok sayıda savaşçı hayatını kaybeder. Cangır'ın cenazesi daha sonra mumyalanır ve Hoca Ahmed Yesevi Türbesi'nin yakınına gömülür.

Romanda Kırgızlarla Kazakların birliği, yalnızca aynı düşmana karşı kılıç kuşanmalarıyla anlatılmaz. İki halkın arasındaki dostluk da, savaşta birbirine omuz vermeleri de bu bağın bir parçasıdır. Birlikte savaşır, aynı kayıpların acısını paylaşır ve yurtlarını korumak gerektiğinde yan yana dururlar. Cunganların baskısı arttıkça aralarındaki dayanışma da güçlenir. Böyle zamanlarda biri diğerini kendi başına bırakmaz. Tarih araştırmaları da 17. yüzyıldaki Cungan savaşları sırasında Kırgızlarla Kazakların birbirine destek verdiğini ve ortak düşmana karşı zaman zaman birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Örnek Sahne: Oyıratların Kazak topraklarına girdiği sırada Bişkek, saraydan on iki yaşında bir çocuğu kurtarır. Çocuk kendisini Kayrat diye tanıtır. Fakat asıl kimliğini saklar; Ablay Sultan'ın torunu olduğunu ve Kazak hanedanından geldiğini kimseye söylemez. Ona sığırların başında çalışması söylenir, ancak Kayrat bunu kabul etmez. Köle olmadığını söyler. Bir gün Kazakların hanı olacağını da dilinden düşürmez.

Koşoy çocuğu sahiplenir ve onun iyi beslenmesini emreder. Nişa ise Kayrat'a savaş taktiklerini öğretir. Böylece çocuk, yalnızca korunmakla kalmaz, savaşmayı ve askerî düşünmeyi de öğrenir. Yaşına rağmen kendine güvenini kaybetmez ve kim olduğunu hiçbir zaman unutmaz.

Bir süre sonra Kayrat, Rabdan'ın oğlunu öldürür. Bunun üzerine Rabdan'ın karşısına çıkarılır. Rabdan, oğlunu neden öldürdüğünü sorunca Kayrat, Kazak halkının uğradığı zulmü anlatır ve yaptığının sebebinin bu olduğunu söyler. Önünde ölüm tehlikesi bulunmasına rağmen korkup geri adım atmaz. Rabdan, çocuğun cesaretinden etkilenir. Kayrat'ın sözlerinden ve tavrından sonra onu öldürmekten vazgeçerek serbest bırakır.

Bu sahnede Kırgızlarla Kazaklar arasındaki bağın yalnızca savaş sırasında yan yana gelmekten ibaret olmadığı görülür. Kayrat'ın Bişkek tarafından kurtarılması, Koşoy tarafından korunması ve Nişa tarafından yetiştirilmesi, Kazakların yaşadığı sıkıntının Kırgızlar tarafından da sahiplenildiğini gösterir. Kayrat'ın Rabdan'ın karşısında korkmadan konuşması ise Kazakların bağımsızlık düşüncesinin genç yaşta bile nasıl taşındığını ortaya koyar.

Direnış: Cunganlara Karşı

Romanda önemli bir yer tutan konulardan biri, Kırgızların ve Kazakların Cunar yayılmasına karşı verdiği uzun mücadeledir. Bu savaş yalnızca hanların ve ünlü savaşçıların hikâyesi değildir. Biyler, sıradan savaşçılar ve halk da kendi imkânları ölçüsünde bu mücadelenin içinde yer alır. Kimi zaman düşmanla açıkça savaşılır, kimi zaman pusu kurarak saldırır, erzak yollarını keser ve ardından geri çekilirler. Güçlerinin yetmediği durumlarda daha uygun bir zamanı beklemek için savaş alanından uzaklaşmaları da gerekir. Aileleri ve yurtları koruma kaygısı, bütün bu mücadelenin temelinde bulunur.

Romanın başlarında direnişin başını Er Eşim çeker. Cunar tehlikesi büyüdükçe Kırgız ve Kazak kuvvetlerini bir araya getirmeye çalışır. Fakat halkın savunulması tek bir kişinin sorumluluğuna bırakılmaz. Çaa Biy, Kokum Biy, Manap Biy ve başka savaşçılar da Cunganlara karşı verilen savaşlarda yer alır. Çatışmaların anlatıldığı bölümlerde arazinin sağladığı avantaj sık sık karşımıza çıkar. Kırgız savaşçıları vadileri, dağları ve geçitleri iyi bildikleri için saldırılarını buna göre planlar. Birden ortaya çıkıp düşmana ağır kayıplar verdirdikten sonra geri çekilirler. Düşmanın erzaklarını yok etmek de kullandıkları yöntemlerden biridir. Sayıca üstün Cunar ordusuna karşı sahip oldukları en büyük avantajlardan biri, kendi topraklarını herkesten iyi tanımlarıdır.

Cunar baskısı ağırlaştıkça Teyiş Han'ın sorumluluğu da büyür. Kırgız topluluklarını bir arada tutmaya ve Kazaklarla kurulan iş birliğini sürdürmeye çalışır. Çünkü böylesi bir dönemde dağılmak, her grubun tek başına kalması anlamına gelir. Teyiş Han'ın son savaşında ise mesele artık yalnızca askerî bir mücadele değildir. Cunganlar teslim olmasını ister, fakat o halkını ve toprağını bırakmayı kabul etmez. Savaş sırasında yanındaki insanlar birer birer ölür. Akkoçkor, Kankı ve Alakçın da hayatını kaybedenler arasındadır. Teyiş Han yaralanıp düşman tarafından kuşatıldığında yanında yalnızca küçük bir grup savaşçı kalır. Buna rağmen geri çekilmez ve savaşmayı sürdürür. Onun için teslim olmak, yalnızca bir savaş kaybetmek değil, halkını ve yurdunu düşmana bırakmak demektir.

Romanın sonraki bölümlerinde Er Koşoy ve Bişkek Baatır da bu mücadelenin içinde yer alır. Bişkek Baatır savaşçılığını geliştirir, silahları ve savaş yöntemlerini öğrenerek halkın savunmasına katkıda bulunur. Ancak onun hikâyesi savaş meydanlarıyla sınırlı kalmaz. Cunar tehlikesi azaldıktan sonra yerleşim ve tarımla ilgilenmesi, savaşın ardından hayatın yeniden kurulması gerektiğini de gösterir. Koşoy'un hikâyesinde ise Kırgızların dağıldığı yıllar öne çıkar. İnsanların yeniden bir araya gelmesi, yurtlarıyla bağlarını koruması ve ayakta kalması gerekir. Koşoy'un mücadelesi, böyle bir dönemde sabretmenin ve dağılan toplulukları yeniden toparlamanın önemini ortaya koyar.

Bütün bu olaylar bir araya geldiğinde Cunganlara karşı mücadele, birkaç savaşın ötesinde anlam kazanır. Kırgızlar ve Kazaklar kendilerinden daha güçlü bir düşmanla yıllarca savaşmak zorunda kalır. Bazen açıkça karşı koyar, bazen geri çekilip yeniden güç toplar, bazen de başka topluluklarla birleşerek mücadeleye devam ederler. Korudukları yalnızca toprak değildir. Ailelerinin güvenliği, topluluklarının devamı, gelenekleri ve atalarından kalan yurtla bağları da savaşın bir parçasıdır. Bu yüzden romandaki

direnış, askerî bir mücadeleden çok daha geniş bir çerçeveye sahiptir. Asıl mesele, Cunar baskısı altında bir halkın kendi yurdunu, kimliğini ve özgürlüğünü koruyabilmesidir.

Örnek Sahne: Teyiş Han'ın Cunar ordusuyla yaptığı son savaşı, romandaki direniş temasının en güçlü örneklerinden biridir. Kırgız kuvvetleri sayıca çok azdır; karşılarındaki ordu ise açıkça üstündür. Cunarlar teslim olmalarını ister. Teyiş Han bunu kabul etmez ve halkını da toprağını da bırakmayacağını gösterir.

Savaş uzadıkça yanındaki savaşçılar birer birer ölür. Akkoçkor, Kankı ve Alakçın da bu savaşta hayatını kaybeder. Teyiş Han yaralanır ve etrafı Cunar askerleri tarafından sarılır. Yanında artık yalnızca birkaç savaşçı vardır. Buna rağmen savaş alanından ayrılmaz. Teslim olmayı reddeder ve Kırgızların boyun eğmeyeceğini ilan eder.

Bu sahnede savaşın sonucu neredeyse belli olmasına rağmen Teyiş Han geri adım atmaz. Önemli olan artık zafer kazanmak değil, teslim olmamaktır. Onun sonuna kadar direnmesi, yurdu savunmanın bazen kazanma ihtimalinden bağımsız bir sorumluluk olarak görüldüğünü ortaya koyar. Ancak sahnenin ağırlığı yalnızca Teyiş Han'ın direnişinden kaynaklanmaz. Akkoçkor, Kankı, Alakçın ve diğer savaşçıların ölümü, bu mücadelenin insanlar için ne anlama geldiğini de gösterir. Destansı savaş anlatısının arkasında gerçek insanların kaybı vardır. Bu nedenle Teyiş Han'ın son savaşı, Cunarlara karşı verilen mücadelenin hem kahramanlık hem de acı tarafını aynı anda yansıtır.

Yurt: Göç ve Yurt Hasreti

Cunar-Oyrat saldırıları kuzeydeki toprakları yaşanmaz hâle getirince Kırgızların önünde zor bir karar belirir. Yurtlarında kalıp savaşacaklar mı, yoksa halkı kurtarmak için güneye mi çekileceklerdir? Sonunda güneye göç etmeleri, içinde bulundukları şartları açıkça ortaya koyar. Bazen halkın ayakta kalabilmesi için yurdu geride bırakmak gerekir. Fakat yurdu terk etmek de kolay bir karar değildir. İnsan, yalnızca yaşadığı topraklardan değil, yıllardır alıştığı hayattan ve kendisini o yere bağlayan hatıralardan da kopar.

Boom, Galdan'ın kumandanı Çağan Erçik'in Kırgızlara saldırmaya hazırlandığını öğrenince Koşoy'a haber verir. Ona göre saldırı başlamadan önce halkın güneye götürülmesi gerekir. Bunun üzerine Talkan Biy, ileri gelenleri ve halkı toplar; ne yapılacağını birlikte görüşürler. Baybolot, yurdu bırakıp gitmeye karşı çıkar. Oyratlarla savaşılması gerektiğini, Kırgızların kendi topraklarından çekilmemesi gerektiğini savunur. Talkan Biy ise durumun başka türlü olduğunu düşünür. Oyrat ordusu Kırgızlardan çok daha kalabalıktır. Açık bir savaşı girilirse halkın büyük bölümünün yok olmasından korkar. Bu yüzden ağır da olsa bir karar verir. Kuzeydeki toprakları bırakacak ve halkını Fergana Vadisi'ndeki Aksı ile Ala-Buka taraflarına götürecektir.

Fakat bütün Kırgızlar güneye gitmez. Koşoy, Er Soltonoy ve yanlarındaki savaşçılar Çüy Vadisi'nde kalır. Onların görevi, Oyratların ilerlemesini mümkün olduğunca yavaşlatmaktır. Talkan Biy halkı güneye götürürken onlar geride kalıp savaşır. Böylece göç edenlere zaman kazandırır. Bir grup canını kurtarmak için yola çıkarken diğer grup yurdu savunmaya devam eder. Roman, her iki tercihi de halkı koruma mücadelesinin bir parçası olarak anlatır.

Talkan Biy ve beraberindekiler güneye vardıklarında bir süre huzur içinde yaşarlar. Aksı ve Ala-Buka'ya yerleşir, yeni bir hayat kurmaya çalışırlar. Ancak bu kez savaşın yerini hastalık ve ölüm alır. Talkan'ın oğulları Begiş ile Çeğiş, Gissar ve Kulyab taraflarında hayatını kaybeder. Baybolot ve Baiseyit cenazeler için yola çıkar. Geri döndüklerinde onlar da hastalanır. Çiçek hastalığı aile içinde hızla yayılır ve toplam on sekiz kişinin ölümüne yol açar. Talkan'ın en sevdiği oğlu Baybolot da bu ölümler arasında bulunur.

Talkan'ın acısı zamanla daha da büyür. Halkını kurtarmak için kuzeydeki yurdunu bırakmıştır. Fakat güneye ulaştığında da ailesini koruyamamış, oğullarını ve yakınlarını birbiri ardına kaybetmiştir. Bir tarafta ölen çocuklarının acısını taşıırken diğer tarafta geride bıraktığı yurdu düşünür. Kuzeyde kalan topraklar artık yalnızca bir yer değildir; kaybettiği hayatın, ailesinin ve geçmişinin de simgesine dönüşür. Talkan'ın içindeki acı giderek öfkeye dönüşür. Bu öfke de onu Oyratlardan intikam alma düşüncesine sürükler.

Talkan'ın yaşadıkları, yurdundan ayrılmanın yalnızca göç etmek anlamına gelmediğini ortaya koyar. İnsan doğup büyüdüğü yerden uzaklaştığında alıştığı çevreyi, yakınlarını, geçmişini ve hatıralarını da geride bırakır. Güneyde güvenli bir hayat bulmak, kuzeyde bırakılanları unutturmaz. Talkan da yeni bir yerde yaşasa bile eski yurdunu aklından çıkaramaz. Kaybettikleri, onu geçmişine bağlamaya devam eder.

Oyratlara duyduğu öfke de buradan beslenir. Böylece yurtlarından uzaklaşmaları, Kırgızların mücadelesini sona erdirmek yerine başka bir biçimde sürdürür.

Örnek Sahne: Kalmuk kuvvetleri bölgeye doğru ilerlemeye başladığında birçok Kırgız güneye doğru yola çıkar. Kimileri Andican ve Aksı taraflarına gider, kimileri de Orta Asya'nın Alay ve Pamir vadilerine çekilir. Galdan'ın bulunduğu ordugâh ise gizli tutulur. Cungan-Oyrat geleneğinde hükümdarın karargâhının yerini saklamak alışılmış bir uygulamadır. Bu yüzden tayşinin nerede bulunduğunu yalnızca birkaç kişi bilir.

Galdan daha önce Tibet'te lama olarak yaşamıştır ve sıcak iklimleri sever. Ancak Sibiryâ, Altay, Kırgızistan ve Kazakistan'da geçirdiği yıllar onu sert hava şartlarına da alıştırmıştır. Elli yaşına geldiğinde hâlâ ince yapılı, esmer ve güçlü bir adamdır. Kimiz içer, Çin içkilerinden de hoşlanır. Kalmukların alışkanlığına uygun biçimde çiğ koyun ya da at eti yer. Yıllar süren savaşlar ve uzun yolculuklar onu farklı iklimlere ve ağır yaşam şartlarına dayanıklı hâle getirmiştir.

Ihanet: Savaş Sırasında İhanet

Er Eşim Kalmuk-Oyratlarla savaşmak için ordusuyla birlikte yola çıktığında hanlığın yönetimini Tursun Han'a bırakır. Talas'ta toplanan beyler ve boy önderleri daha önce Er Eşim'in hanlığını kabul etmiş, yurtlarını ve halklarını koruyacaklarına söz vermiştir. Er Eşim de bu söze güvenerek Çaa Biy, Köçüm Biy, Manap Biy ve diğer Kırgız savaşçılarıyla birlikte savaşa gider. Tursun Han'dan beklediği, kendisi dönene kadar halkın güvenliğini sağlamak ve hanlıkta düzeni korumaktır.

Cephede ise Er Eşim'i kolay bir savaş beklememektedir. Karşısındaki Oyrat ordusunun yaklaşık 30 bin savaşçıdan oluştuğu söylenir. Sayıca çok daha kalabalık olan bu orduyla doğrudan çarpışmak yerine dağlardan ve gizli geçitlerden yararlanır; yağmuru, araziye ve ani baskınları kullanarak düşmanın ilerleyişini yavaşlatmaya çalışır. Er Eşim ve yanındaki savaşçılar bütün güçleriyle savaşırken Tursun Han, kendisine emanet edilen hanlığı korumak yerine kendi halkına karşı harekete geçer.

Tursun Han, Er Eşim'in yokluğunu fırsat bilerek hanlığa saldırır. Kadınları ve çocukları da hapse attırır, savaşta hayatını kaybeden savaşçıların eşlerini ise zorla evlendirir. Böylece yaptığı ihanet daha da ağır bir anlam kazanır. Çünkü Er Eşim'in cephede canını ortaya koymasının asıl amacı, Tursun Han'ın zulmettiği bu insanları korumaktır. Kırgızlar artık yalnızca dışarıdan gelen Oyrat ordusuyla değil, kendi yönetimlerinin içinden yükselen bir tehditle de mücadele etmek zorundadır.

Er Eşim sonunda Çaa Biy, Manap Biy, Köçüm Biy ve diğer savaşçılarla birlikte geri döndüğünde halk büyük bir sevinçle onu karşılar. Savaşın ardından yapılan geleneksel arınma töreni, Er Eşim'in ölümle burun buruna geldiği cepheden sağ salım döndüğünü simgeler. Ancak onun yokluğunda yaşananlar henüz sona ermemiştir. Dışarıdaki düşmanla verilen savaş bitse de hanlığın içinde yaşanan ihanet yeni bir hesaplaşmanın kapısını açmıştır.

Örnek Sahne: Er Eşim Kalmuk-Oyratlarla savaşırken Tursun Han hanlığın başında kalır. Halk, savaşçılar cephedeyken evlerinin, ailelerinin ve yurtlarının onun koruması altında olduğuna inanır. Fakat Tursun Han bu güveni korumak yerine kendi halkına saldırır; kadınları ve çocukları hapse attırır, savaşta ölen savaşçıların eşlerini de zorla evlendirir.

Böylece halkını koruması gereken hükümdar, onların karşısına düşman olarak çıkar. Üstelik Er Eşim ve savaşçıları cephede tam da bu insanları savunmak için hayatlarını tehlikeye atmaktadır. Er Eşim geri döndüğünde yalnızca savaşın bıraktığı yıkımla karşılaşmaz; asıl tehlikenin bir kısmının hanlığın içinden geldiğini de görür.